

PERFECTUS

AC

2023/2

Kontakti revije

Poštni naslov

Uredništvo revije Perfectus AC
Svetovanje in izobraževanje, dr. Andrej Raspor, s. p.
Dolga Poljana 57
5271 Vipava, SI Slovenija
E-pošta: zalozba.perfectus@gmail.com

Glavni urednik

Darko Lacmanović, Črna gora

Odgovorna urednika

Bojan Macuh, Slovenija

Tehnični urednik

Pedja Ašanin Gole, Slovenija

Uredniški odbor revije (ABC)

Andrej Raspor, Slovenija

Bojan Macuh, Slovenija

Pedja Ašanin Gole, Slovenija

Sašo Murtič, Slovenija

Ninoslav Gregurić – Bajza, Hrvaška

Darko Lacmanović, Črna gora

Milenko Radoman, Črna gora

Bill Nichols, Velika Britanija

Žaneta Trajkoska, Severna Makedonija

Milica Slijepčević, Srbija

Admir I. Beganović, Bosna in Hercegovina

Svitlana Pryshchenko, Ukrajina

Uroš Pinterič, Slovaška

Sanja Vlahovič, Italija

Elez Osmani, Albanija

Jezikovni pregled (ABC)

Bojan Macuh, slovenski jezik

Darko Lacmanović, bosanski, črnogorski, hrvaški jezik

Lejla Kolman Batagelj, angleški, slovenski jezik

Pedja Ašanin Gole, srbski jezik

Naslovnica

<https://www.hloom.com/resources/templates/cover-pages/creative-design>

Arhiv revij

http://www.andrejaspor.com/perfectus_zalozba

Od 2018 -

Mednarodna standardna serijska številka
(on line) ISSN 2738-4586.

Področje in opis revije

Revija Perfectus AC je interdisciplinarna znanstvena revija, ki objavlja prispevke s področja kadrov, turizma, odprtih inovacij, organizacije in menedžmenta v povezavi z industrijo 4.0. Vsebina ni omejena zgolj na navedene tematske sklope, ampak smo za vaše predloge odprti. Še posebej želimo objavljati prispevke, ki obravnavajo nove in aktualne teme in predstavljajo znanstvene dosežke v razvoju ter njihovo uvajanje in uporabo v praksi. Vsled tega objavljamo tudi tematske številke. Zato vas vabimo, da se nam pridružite.

Pogostost izhajanja

Revija Perfectus AC izhaja dvakrat letno. Tematske revije pa izhajajo po potrebi.

Politika za prosti dostop

Revija Perfectus AC omogoča odprt dostop do svojih vsebin, ki temelji na načelu odprtih inovacij, po katerem bi prosto dostopni rezultati javnosti omogočile večjo globalno izmenjavo znanja.

Navodila avtorjem

V reviji Perfectus AC objavljamo znanstvene članke, rezultate raziskovalnega dela avtorjev. Prispevki so lahko napisani v slovenskem, angleškem, hrvaškem, bosanskem, srbskem (latinica), črnogorskem jeziku. Objavljamo izključno dela, ki še niso bila objavljena v znanstveni obliki v kakšni drugi reviji ali zborniku. Avtorji so odgovorni za vse morebitne kršitve avtorskih pravic. Prispevki niso honorirani. Objava prispevkov se ne zaračunava.

Besedilo naj bo oblikovano po navodilih (interesenti nam pišite, da vam posredujemo predlogo z bolj podrobnimi navodili). Na začetku prispevka, takoj za naslovom v originalnem in angleškem jeziku naj bo povzetek dolžine do 10 vrstic z do 5 ključnimi besedami. Članek naj obsega do 10 strani brez povzetkov, virov in prilog. Predložite tudi sliko in kratek strokovni življenjepis vsakega od avtorjev (do 10 vrstic). Članki morajo biti pred objavo lektorirani. Avtorji so odgovorni za jezikovno ustreznost. Ne uporabljajte opomb v besedilu. Eventualne opombe, ki naj bodo kratke, navedite na dnu besedila skupaj z literaturo. Seznam citirane literature oblikujte po APA-standardu. Na koncu prispevka so navedeni po abecednem redu. V kolikor je možno navedite DOI številko.

Predložene prispevke pregledata in ocenita najmanj dva neodvisna recenzenta. Na osnovi mnenj in predlogov recenzentov uredniški odbor ali urednik sprejmeta prispevek, zahtevata manjše ali večje popravke in dopolnitve ali ga zavrneta. Če urednik oz. recenzenti predlagajo večje popravke, se dopolnjeni prispevek praviloma pošlje v ponovno recenzijo.

Podrobna navodila najdete na:

http://www.andrejaspor.com/perfectus_zalozba

Iz vsebine

stran

VLOGA IN POTENCIAL INFORMACIJSKIH IN KOMUNIKACIJSKIH TEHNOLOGIJ PRI RAZVOJU SLOVENSKEGA PODEŽELJA	5
Sašo Murtič	5
Slavoljub Milovanović	5
Ingrid Franko Uhernik	5
THE ROLE AND POTENTIAL OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN RURAL SLOVENIAN DEVELOPMENT	5
Uvod v raziskavo	6
Nova podoba Slovenskega podeželja v sofisticirani družbi	7
Uporabne aplikacije inteligentnih sistemov v podpori razvoju slovenskega podeželja	9
Aplikacije informacijsko komunikacijske tehnologije na ravni posameznika/družbe	9
Uporabne aplikacije IKT na poslovni ravni slovenskega podeželja	10
Prepoznavanje težav in ovir pri umeščanju in uporabi aplikacij IKT v Slovenskem podeželju	14
Zaključek in priporočila	17
UČINKI DIGITALIZACIJE, POSPEŠENE S COVID-19: IZZIVI SPLETNEGA POUČEVANJA IN UČENJA V MAKEDONSKEM VISOKEM ŠOLSTVU	19
Žaneta Trajkoska	19
Marija Adela Gjorgjioska	19
Meri Karanfilovska	19
THE EFFECTS OF DIGITALIZATION ACCELERATED BY COVID-19: ONLINE TEACHING AND LEARNING CHALLENGES IN MACEDONIAN HIGHER EDUCATION	19
Uvod in pregled literature	20
Metodološki pristop	22
Rezultati in razprava o ugotovitvah	22
Študij na daljavo med pandemijo COVID-19	22
Študij na daljavo med pandemijo COVID-19	23
Sklepna misel	26
POSLOVANJE SLOVENSKEGA IGRALNIŠTVA OD LETA 1985 do 2023 V KONTEKSTU NACIONALNE EKONOMIJE	28
Andrej Raspor	28
Darko Lacmanović	28
THE BUSINESS PERFORMANCE OF SLOVENIAN GAMING FROM 1985 TO 2023 IN THE CONTEXT OF THE NATIONAL ECONOMY	28
Uvod v obravnavano temo	29
Raziskovalno področje	29
Razvoj igralništva v Sloveniji	29
Poslovanje v letih 1985-2023	30
Raziskovalni načrt	32
Zbiranje podatkov	32
Analiziranje podatkov z uporabo orodij	33
Ocena uspešnosti	35
Kaj nam pravi prihodnost	36
Kako doseči zeleni scenarij?	40
Poslovni model slovenskega igralništva	42
Kakšna bi bila optimalna obdavčitev	43
Zaključek k kam naj se usmeri slovensko igralništvo	44
KOMUNIKACIJSKA PODPORA DEMOKRATIZACIJI ENERGETIKE Z VKLJUČEVANJEM DÉLEŽNIKOV	46
Meri Karanfilovska	46
Vladimir Z. Gjorgievski	46
Natasa Markovska	46
Alajdin Abazi	46
COMMUNICATION SUPPORT OF THE DEMOCRATIZATION IN ENERGY SECTOR THROUGH STAKEHOLDER ENGAGEMENT	47
Introduction	47
Literature review	48
Methods	48
Case study	49

Opportunities and challenges for energy communities	49
The role of communication and stakeholder engagement.....	50
Communication within interested parties	51
Stakeholder engagement with energy community initiatives	51
Cooperation with municipalities and local authorities	51
Policy recommendations.....	52
Conclusion	52
ANALIZA STAVKOVNIH VZORCEV ZDRAVNIŠKEGA SINDIKATA FIDES.....	54
Andrej Raspor	54
ANALYSIS OF STRIKE PATTERNS OF THE MEDICAL UNION FIDES.....	54
Uvod.....	55
Teoretično ozadje	55
Pravica do stavke	55
Zgodovina stavk na slovenskem	56
Čas med letom 1868 in 1945	57
Čas od leta 1945 do 1991.....	58
Obdobje po letu 1991	58
Ozadje zdravniških stavk.....	59
Vladni odzivi na zdravniške stavke	59
Najdaljše zdravstvene in zdravniške stavke.....	60
Zgodovina stavkovnega gibanja v slovenskem zdravstvu.....	60
Stavke organizirane po okriljem sindikata FIDES	61
Sklep.....	65

VLOGA IN POTENCIAL INFORMACIJSKIH IN KOMUNIKACIJSKIH TEHNOLOGIJ PRI RAZVOJU SLOVENSKEGA PODEŽELJA

Sašo Murtič <https://orcid.org/0000-0002-2959-6309>¹

Slavoljub Milovanović <https://orcid.org/0000-0002-0128-7301>²

Ingrid Franko Uhernik <https://orcid.org/0009-0009-6186-6119>³

Prejem 17.09.2023.

Poslano v recenzijo 23.09.2023.

Sprejeto v objavo 3.12.2023.

Povzetek:

Podobno drugim evropskim državam se tudi v Sloveniji podeželje sooča s problematiko preseljevanja prebivalstva, staranja prebivalstva in dokaj znižane splošne produktivnosti. Spremembe je prepoznala tudi Vlada Republike Slovenije, ki je v smislu blažitve sprememb politiko razvoja podeželja usmerila v prepoznavanje in učinkovito rabo energetskih, prehranskih in drugih virov in v boljše usklajevanje delujočih sistemov med kmetijskim in drugimi sektorji, kjer vlada posebej poudarja sodelovanje med zasebnimi in javnimi subjekti. V tem kontekstu Vlada, ministrstva in službe, zadolžene za splošni razvoj države, prepoznajo uporabo informacijsko komunikacijskih sistemov ali tehnologij (v nadaljevanju: IKT) kot ključen pomen razvoja podeželja ter regionalnega razvoja, ki bo omogočil spremembe povezati kot celoto, zato smo prispevek posvetili vlogi in možnostim uporabe IKT pri podpori in razvoju podeželja ter vključevanju sprememb v vsesplošno delovanje države.

Ključne besede: informacijske, komunikacijske, spremembe, politične, razvojne, tehnološke.

THE ROLE AND POTENTIAL OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN RURAL SLOVENIAN DEVELOPMENT

Abstract:

Similar to other European countries, rural areas in Slovenia also face the problem of population migration, aging of the population and a fairly low overall productivity. The changes have also been recognized by the Government of the Republic of Slovenia, which, in terms of mitigating the changes, has focused its rural development policy on the identification and efficient use of energy, food and other resources and on better coordination of functioning systems between the agricultural and other sectors, where the government particularly emphasizes cooperation between private and public subjects. In this context, the Government, ministries and services in charge of the general development of the country recognize the use of information and communication systems or technologies (hereinafter: ICT) as a key factor in rural development and regional development, which will enable the changes to be connected as a whole, therefore we have dedicated the contribution to the role and the possibilities of using ICT in the support and development of rural areas and the inclusion of changes in the general functioning of the country.

Keywords: information, communication, change, political, development, technological.

JEL Classification: Q56 Environment and Development

Paper categorization: Review

DOI: 10.5281/zenodo.11243932

¹Fakulteta za industrijski inženiring, Šegova ul. 122, 8000 Novo mesto, AREMA – Visoka šola za regionalni menedžment, Kidričeva ul. 28, 3250 Rogaška Slatina, Slovenija, saso.murtic@fini-unm.si, saso.murtic@gmail.com

² Faculty of Economics - University of Niš, Trg Kralja Aleksandra Ujedinitelja, 18105 Niš, Srbija, smilovan@eknfak.ni.ac.rs.

³ Fakulteta za industrijski inženiring, Šegova ul. 122, 8000 Novo mesto, AREMA – Visoka šola za regionalni menedžment, Kidričeva ul. 28, 3250 Rogaška Slatina, Slovenija, ingrid.uhernik@gmail.com

Uvod v raziskavo

Sodobna in do sedaj najbolj obsegajoča industrija 4.0 močno vpliva na spremembe, tehnološki razvoj, blagovne menjave in geopolitične delitve, zaradi česar tudi v Sloveniji v nekaj desetletjih spremljamo in poskušamo dojemati te spremembe, zavedajoč se, da gre za tehnološko revolucijo, ki uporablja sodobne sisteme interneta, kar povzroča in vse večjo uporabo informacijsko komunikacijskih tehnologij (IKT). V industrijski ali drugi proizvodnji in tudi v storitveni dejavnosti tehnološke dosežke delijo v informacijske sisteme, ki jih uporabijo za vodenje in upravljanje sistemov, industrije, gospodarskih in drugih družb, javne uprave in države v celoti. Pri vsem uporaba teh tehnologij predstavlja jedro in osnovo industrijske revolucije (ves tehnološki napredek se meri po industrijskem razvoju) ter revolucionarnih sprememb, brez katerih si sodobnega načina življenja v 21. stoletju ni mogoče predstavljati. Spremembe sistemov zelo vplivajo na življenje sodobnega človeka, na blagovne tokove, na industrijsko ali drugo poslovanje, marketing, proizvodnjo, interakcijo in komunikacijo med ljudmi in organizacijami. Poleg tega spremembe inteligentnih sistemov imajo velik pomen in vlogo za prebivalce podeželja, ki živijo v oddaljenih krajih ali obrobni regijah, s čimer tehnologija, internet in informacijske povezave izboljšujejo kakovost življenja tega prebivalstva in odpravljajo geografske ovire.

Podeželje v 21. stoletju postaja zanimivo in v Sloveniji obsega približno 65 % razpoložljive zemlje, hkrati pa se predvsem Prekmurje, Štajerska, Koroška in nekateri drugi deli soočajo z vedno večjim problemom izseljevanja (kadar pogledamo Ljubljano, dobimo podatek, da je veliko priseljevanja in obenem je veliko izseljevanja iz mesta na obrobje mesta ali bližje kraje), prisoten je fenomen staranja podeželja, kar posledično povzroča nižanje stopnje produktivnosti. Slovenija i slovenska politika je sicer že v preteklosti (v socializmu doktrina Edvarda Kardelja – to varne na vasi) poskušala razpršiti industrijsko in drugo proizvodnjo, predvsem proizvodnjo in delovanje srednjih in malih gospodarskih družb (v praksi uporabljajo pojem podjetij), kar je Vlada Republike Slovenije skozi različne oblike stimulacij do sedaj uspevala. Vlada Republike Slovenije dokaj razume podeželje, zato kmete, obrtnike in lastnike gospodarskih družb (podjetnike) ter celotno prebivalstvo usmerja v učinkovito rabo informacijskih, inteligentnih in drugih sistemov, pri čemer spodbuja rabo naravnih virov ter poskuša doseči boljše usklajevanje med gospodarskimi panogami, državo, zasebnimi in javnimi organizacijami. Skozi to politiko in posege Vlade in njenih ministrstev spoznavamo, da se vse spreminja, industrija, gospodarstvo, obrtništvo, kmetijstvo, vinogradništvo in vse drugo, zato politika poskuša s prepoznanjem različnih modelov, področnih paradig razvoja podeželja po svetu, postaviti v Slovensko podeželje ter pospešiti agrarno politiko in razvoj kmetijske proizvodnje. Skozi te spremembe vidimo, da so neoliberalni pristop in ideja prostega trga bili spodkopani z različnimi pristopi, ki niso bili uspešni, saj državne subvencije in interventni ukrepi ministrstva za kmetijstvo niso dali rezultatov ¹. Slovensko podeželje in nova strategija razvoja niso bili uspešni, kar je mogoče prepisati različnim dejavnikom ali vzrokom, najbolj politiki usmerjanje in informiranje podeželja in njenih dejavnikov ². Ugotovimo sicer lahko, da »Strategija razvoja Slovenije do leta 2030« odpira številne možnosti in se že dotika informacijskih in digitalnih sistemov, kjer poskušajo tudi oddaljene kraje Slovenije oskrbeti z optičnim omrežjem ter prebivalcem in gospodarskim dejavnikom omogočiti enakovredno sodelovanje v IKT sistemih³. Primerno državni strategiji, so velike mestne občine Ljubljana, Maribor in še nekatere druge pripravile strategijo razvoja obrobni delov, ki sodijo v področje podeželja ter tako poskušale podeželje čim bolj vkomponirati v delovanje celotne občine, regije in države. Po osamosvojitvi je Slovenija dokaj hitro povezala podeželje, torej ruralna območja z urbanim ter tako skozi razvoj omogočila enakovredno sodelovanje v proizvodnji, storitvah, distribuciji, trgu in povsod drugje, kjer je bilo potrebno⁴. Sodobno optično omrežje po vsej Sloveniji je bilo financirano tudi iz sredstev Evropske unije in je slovensko podeželje povežalo s svetom, s čimer je Slovenija postala omrežno področje Evropske unije in je v samem vrhu informacijsko komunikacijskih sistemov Evrope ⁵. Pospeševanje razvoja podeželja je zaradi povezovanja vseh delov Slovenije z industrijo, trgov in infrastrukturo, spodbudila akcijo internet do vsake hiše, ne glede kako je hiša oddaljena in so lokalne skupnosti, ob pomoči države ter Evropske unije, kar tekmovala, katera bo prej zagotovila delovanje interneta na sleherni lokaciji ⁶. Akcijo je sicer mogoče prepoznati pozitivno, vprašljiva pa je pravilna raba, spoznavanje sprememb in poučevanje prebivalstva za koristno rabo IKT.

Skozi branje uspešnega vzpostavljanja optičnega omrežja tudi v podeželje Slovenije, so bili dani novi pogoji razvoja podeželja, kar v svoji osnovi vsebuje učinkovitejšo uporabo potencialov podeželja in ustvarjanje različnih vrst partnerstev, ki jih lahko usmerja razvoj IKT. Uporaba informacijsko-komunikacijskih tehnologij in aplikacij, ki omogočajo sodelovanje, delovanje in uspešno konkuriranje je danes bistvena za politiko razvoja podeželja, zato smo se v nadaljevanju poskušali osredotočiti na nekatere najpomembnejše aplikacije IKT, ki so uporabne v podeželju in čisto na koncu si bomo ogledali osnovne ovire pri uporabi IKT aplikacij ter poskušali pripraviti priporočila za prihodnji razvoj podeželja, kar naj bi bila nekakšna hipoteza ali predpostavka prihodnosti razvoja in delovanja podeželja.

Kaj so informacijsko komunikacijske tehnologije (IKT) navadno sprašujejo tisti, ki so sicer poučeni z rabo interneta, programskih shem ali programov in določenih aplikacij pa vendar, malo njih razume, da gre za področje elektrotehnike in znanstvene vede, ki se nanašajo na izdelke in prakse, ki se uporabljajo za prenos, shranjevanje, zapisovanje in druge vrste obdelav pridobljenih informacij, ki jih potrebujemo v gospodarstvu, industriji, storitveni ali drugi dejavnosti, javni upravi in splošno v našem družbenem okolju. Industrijski razvoj je vezan na razvoj IKT, s katerimi v sodobnih časih prevzemajo informacijsko komunikacijske tehnologije, potrebe za industrijske in druge oblike proizvodnje, za potrebe storitvenih in drugih dejavnosti, za potrebe javne uprave, trga in tržnih zakonitosti razvile, IKT so

razvile za potrebe navedenih razvile programe, aplikacije in sisteme računalniške obdelave podatkov in tako s pomočjo informacijskih sistemov omogočile upravljanje posameznih sistemov. Gre za področje, ki se najhitreje spreminja in ki je konec 20. ter v začetku 21. stoletja doživelo najhitrejši razvoj in popolnoma preobrazilo družbo. IKT so prisotne na vseh področjih življenja in obsegajo področji računalništva in telekomunikacij, ki se zaradi izjemno hitrega napredka povezujejo v različnih sistemih in omogočajo sožitje naravne in umetne inteligence. Informacijsko komunikacijske tehnologije so danes zavzele pomembno centralno mesto v vseh tehnoloških sistemih in so v središču človekovega delovanja na vseh področjih.

Zaradi tega pojem IKT s širšim naborom izdelkov na področju telefonije, bibliotekarstva in drugih praks o filmih, faksih, revijah, člankih, znanosti, šolstvu in mnogo širše. Danes na področju IKT prevladujejo številni tehnološki dosežki, brez katerih si preprosto sodobnega načina življenja ne moremo predstavljati, kajti smo ves čas vezani na radio sisteme, televizijo in prenos dogodkov, internet, ki nas povezuje ter fiksno in mobilna telefonija. Znotraj IKT so zajet i sistemi shranjevanja in obdelave neskončnega števila podatkov, ki lahko tečejo v medmrežju kot prenos informacij preko brezvrvičnih in vrvičnih zvez, obsegajoč bakreno in optično infrastrukturo. Z uvajanjem novih IKT in industrijo 4.0 dobimo sisteme, ki popolnoma spreminjajo delo, učenje (tudi on line ali na daljavo) in zabavo v sodobni družbi. Sodobna oblika je popestrila industrijski razvoj, tako svetovna industrija tekmuje z nadgrajeno resničnosti, ustvarja kognitivni radio, internet stvari, komunikacijo ali sožitje naravne in umetne inteligence (stroj – človek), potekajo satelitske komunikacije in razvijajo mobilna omrežja 5. generacije (5G) s čemer se spreminjajo oblike obnašanja, oblike izobraževanja, oblike poklicev in oblike rabe tehnologij v ruralnem in v urbanem prostoru ⁷.

Slika 1: Industrija 4.0

Vir: <https://ctop.ijs.si/sl/2021/01/12/industrija-za-smeje-izzivi-priloznosti-in-zahteve/>

V Slovenskem prostoru je veliko pisanega o IKT, povzeli pa smo Nino Kristl, ki v svojem članku obdeluje pomen sodobne tehnologije in njen vpliv na družbeni razvoj ter uporabo v izobraževanju, kjer je obdelala E-izobraževanje kot razširjeno obliko izobraževanja, ki jo umestimo v kontekst informacijske družbe in predstavimo teorije sprejemanja tehnologije, na katerih temelji »enotna teorija sprejemanja in uporabe tehnologije« (UTAUT) (Kristl, 2016). Za potrebe opisovanja rabe IKT v podeželju je pomembno poznati tudi oblike organizacij, organizacijske strukture ter rabo informacijskih sistemov za delovanje in vodenje teh organizacij z uporabo IKT aplikacij za uspešno delovanje (Murtič, Jankovič, 2019).

Nova podoba Slovenskega podeželja v sofisticirani družbi

V uvodnem delu smo predstavili vlogo in hotenja slovske politike za opremljanje podeželja z novimi sistemi in tehnologijami za informacijsko pismenost oziroma informacijsko povezovanje, s čemer so želeli doseči aktivno sodelovanje podeželja v gospodarskih, tržnih in drugih aktivnostih. V tem poglavju pa vam predstavimo, kaj pomeni informatizacija ali tehnološko posodabljanje podeželja in kako lahko podeželje z novimi sistemi, tehnologijo in tehnološkimi postopki spremeni poslovanje ter vzpostavi novo podobo aktivnega podeželja. Podobo smo iskali skozi sodobno gospodarstvo, kjer smo prepoznali temeljno transformacijo z novimi mednarodnimi

sprememba, ki se kaže skozi globalizacijo, razvoj infrastrukture, novimi tehnologijami in intenzivno uporabo znanja. Torej je Vlada RS v tem smislu morala oblikovati najprej politiko in nato strategijo razvoja podeželja ter pri vsem upoštevati tržno in gospodarsko okolje, v katerem lahko podeželje s svojimi aktivnostmi sodeluje. Pri oblikovanju politike razvoja podeželja je vladna skupina, na čelu s predstavniki Ministrstva za kmetijstvo pozornost usmerila v cilje, ki bodo povezali notranji trg, gospodarstvo, tržna omrežja in podeželje, k čemur so oblikovali slogan »Kupuj domače« ter poskušali spodbuditi domačega porabnika k rabi izdelkov ali pridelkov našega podeželja. Glede na usmerjenost razvoja ter strategije posameznih aktivnosti, so bili cilji Vlade socialna kohezija, konkurenčni podeželski proizvodni sistemi in varstvo okolja, zaradi česar je bila potrebna ustrezna edukacije deležnikov. V ta namen je Vlada Republike Slovenije pripravila »Program evropske kohezijske politike v obdobju 2021-2027 v Sloveniji«.

Če pogledamo staro tradicionalno paradigmo ali predloge razvoja podeželja ugotovimo, da je politika tedaj poudarjala splošno kmetijstvo, v ospredje pa postavljala kmeta kot nosilca te dejavnosti. Vendar pa danes številni raziskovalci (Kamarudin et al., 2019), znanost in stroka povedo, da je razvoj podeželja veliko več kot razvoj kmetijstva in ga ne smemo enačiti z razvojem kmetijstva, zlasti v razvitih državah, kajti slovenski kmet ni velik kmet in mora svoje aktivnosti razpršiti mnogo širše na vinogradništvo, sadjarstvo, gozdarstvo in mogoče še več, da bo lahko prosperiral v gospodarskem smislu. V okviru priprave »Programa evropske kohezijske politike v obdobju 2021-2027 v Sloveniji« so izhajali iz »Strategije razvoja Slovenije 2030«, kor krovnega razvojnega dokumenta države, ki poleg osrednjega cilja – kakovostno življenje za vse, določa 12 specifičnih ciljev. Ključnega pomena so opredelili oblikovanje in izvajanje ukrepov za prestrukturiranje in modernizacijo gospodarstva, ti naj bi bili usmerjeni v izkoriščanje novih priložnosti ter pospešitev prehoda v visoko produktivno, nizkoogljično in krožno gospodarstvo, kar velja tudi za podeželje. Postavili so obdobje do 2030, v katerem mora Slovenija, za doseganje ciljev SRS 2030, ukrepe prednostno usmerjati na področja, kjer zaznava največje izzive ter jih predstavlja skozi pospeševanje rasti produktivnosti za razvojno dohitevanje povprečja EU. Ob tem pa postaja vse večji izziv razvoj ustreznih znanj in spretnosti z vidika demografskih sprememb in zelenega prehoda v visoko konkurenčno, digitalno in zeleno gospodarstvo, pospeševanje prehoda v nizkoogljično krožno gospodarstvo, pospeševati vključevanje družbenega razvoja in medgeneracijske solidarnosti ter krepiti razvojne vloge države in njenih institucij vključno s podeželjem⁸. Zanimiva so tudi socialna vprašanja na podeželju, kajti raziskave o socialnem kapitalu na podeželju v Sloveniji so pokazale, da se razlikujejo tudi med veznim, premostitvenim in povezovalnim socialnim kapitalom ter opozarjajo na upoštevanje sprememb, ki jih prinaša tehnologija in industrijski razvoj⁹. Razvoj podeželja v Sloveniji je bil deležen tudi razvoja z vzpostavljanjem kohezijskih regij, skozi katere je Evropska unija vzpostavila skupno statistično klasifikacijo teritorialnih enot, znano pod imenom NUTS, da bi omogočila zbiranje, razvoj in objavo usklajenih regionalnih statističnih podatkov v EU. Ta hierarhični sistem se uporablja tudi za socialno-ekonomske analize regij in oblikovanje posegov v okviru kohezijske politike EU. Za Slovenijo so spremembe po ravni NUTS 2 pričele veljati od 1. januarja 2008, s čemer je bila razdeljena na Vzhodno Slovenijo in Zahodno Slovenijo kohezijsko regijo. Kohezijska regija Vzhodna Slovenija je tedaj imela 1.105.046 prebivalcev, 12.433 (km²) površine, 8 razvojnih regij, 148 občin in 88,9 prebivalca na km² in Zahodna regija je tedaj imela 1.003.931 prebivalcev, 7.840 (km²) površine, 4 razvojne regije, 64 občine in 128,1 prebivalca na km²¹⁰.

Čeprav gre za Slovenijo, ki je razvita in v družbi držav članic Evropske unije, moramo spoznati, da so podeželska območja, ki so sicer bogata z naravnimi in kulturnimi vsebinami, zaradi pomanjkanja znanja in informacij pogosto ne izkoriščena (ali vsaj ne v vseh svojih možnostih) in ne dajejo popolne ocene enakovrednega sodelovanja z urbanim prostorom, ki je bolj vezan na industrijo, trg, univerzitetni prostor ipd. Predstavlja torej enega izmed omejitvenih dejavnikov učinkovitega izkoriščanja neprecenljivih virov. Podobne primere najdemo tudi drugod v republiki prejšnje skupne države, kjer ugotavljajo, da razvoj IKT ter razvoj gospodarstva in družbe, ne temelji na znanju in informacijah, kar daje nov okvir za prihodnji razvoj podeželja, ki je ustvaril možnost zbiranja, obdelave, shranjevanja, prenosa in prenosa znanja in informacij na daljavo. (Pramanik et al., 2017)

Skozi raziskavo pridemo do podatkov, ki nam nudijo izzive, ki jih s seboj prinaša današnja politika razvoja podeželja in te umestimo v:

- diferenciacijo podeželskih območij na podlagi virov, zgodovine, tradicije in vrednot lokalnih družb, tako da je učinkovita raba virov in doseganje splošnega cilja trajnostnega razvoja specifična za posamezno slovensko regijo,
- prehodu od pristopa k razvoju podeželja, ki temelji na kmetijstvu, k pristopu, ki temelji na več sektorskem razvoju, katerega cilj bo trajnostno izkoriščanje vseh virov, ki so na voljo na določenem podeželju v regiji,
- prehodu na integrativni pristop k razvoju podeželja, kjer se kaže potreba po vzpostavitvi interakcije med sektorji, ustvarjanje sinergij in doseganje koristi za celotno regijo,
- potrebi po povezovanju vseh udeležencev (tu mislimo na državljane, gospodarske družbe, institucije in skupnosti) z uporabo različnih tehnoloških platform za komunikacijo in izmenjavo idej in izkušenj v podeželskem prostoru in
- potrebi po dostopu do informacij, ki bodo povečale poznavanje določenega področja na podeželju, v katerikoli regiji ali oddaljenem kraju.

Skozi te izzive lahko opredelimo ključne dejavnike slovenske politike razvoja slovenskega podeželja (leta poročila OECD), kjer prepoznamo¹¹:

- vse večji pomen naravnih in kulturnih virov določene regije, ki so lahko pomembni za regijo in celotno družbo. Pri vsem razumemo, da podeželje ni le kmetijstvo, kajti dejstvo so, da so podeželska območja bogata s številnimi nekmetski viri, kot so pomembne starine, zgodovinska mesta in naravni viri izjemnega kulturnega in gospodarskega pomena. Zato bi cilj oblikovalcev politike razvoja slovenskega podeželja moral biti usmerjen v novo paradigmo politike razvoja sodobnega podeželja, ki bo identificirala in valorizirala celo vrsto virov in koristi ter upoštevala vse pozitivne in negativne zunanje učinke, ki lahko vplivajo na razvoj slovenskega podeželja,
- vse večji pritisk na reformo agrarne politike po svetu in prehod s spodbudno naravnane kmetijske politike na investicijsko in tržno naravnano agrarno politiko. V Sloveniji se vse pogosteje srečujemo s šibkimi učinki subvencioniranja kmetijskih proizvodov, pri katerih nosi breme financiranja država (velikokrat vezano na vremenske vplive suše, toče, letu, poplav ipd) in
- vse večje trende decentralizacije v Slovenski regionalni politiki. Če poslušamo posamezne dele podeželja v Prekmurju, na Primorskem, Koroškem ipd, ugotovimo tradicionalni pristop, ki temelji na finančni prerazporeditvi, ki učinkovito ne obravnava regionalnih razlik na podeželju. Navadno poudarja kmeta, ne kraja, osredotoča se na majhen segment podeželskega prebivalstva, subvencionira proizvodnjo, ki pogosto vodi v motnje teritorialne kohezije, daje prednost najbolj produktivnim, dostopnim in geografsko primernim kmetijskim regijam. Ravno ta način delovanja ustvarja potrebo po decentraliziranem pristopu k podeželski politiki, ki bo opredelila potencial posameznih regij. Ugotavljamo, da naj bi poudarek bil na vključujočem pristopu k odločanju, ki temelji na vključevanju vseh zainteresiranih na lokalni ravni in boljšem izkoriščanju endogenih virov. Poleg tega je treba sprejeti nov pristop h kolektivnemu pogajalskemu upravljanju, ki zagotavlja boljšo koordinacijo vladnih organizacij (horizontalno in znotraj agencij ter vertikalno na različnih ravneh oblasti), kjer naj bi imela lokalna uprava prevladujočo vlogo.

Če pogledamo razvite države zahodne Evrope in Evropske unije ugotovimo, da so te izzive in dejavnike, ki smo jih razložili, v veliki meri vključile v svoje notranje politike razvoja podeželja. Če pogledamo notranjo politiko razvoja podeželja v Kanadi in na Finskem ugotovimo, da so značilna povezovanja lokalne in centralne ravni oblasti, pri čemer imajo lokalne ravni aktivno in vodilno vlogo pri določanju prednostnih nalog. V Nemčiji in Veliki Britaniji je podeželska politika predvsem lokalno usmerjena in temelji na ustvarjanju lokalnih strateških partnerstev, kar državi omogoča veliko notranjo samo oskrbo. Mehika je sprejela integriran pristop k razvoju podeželja, ki temelji na visoki udeležbi različnih subjektov, medtem ko se na Nizozemskem uporablja povezovanje med cilji lokalne in centralne vlade, kjer ima centralna vlada vlogo določanja ciljev, medtem ko lokalna vlada je zadolžen.

Uporabne aplikacije inteligentnih sistemov v podpori razvoju slovenskega podeželja

Razvoj ruralnega ali urbanega območja Slovenije je v obdobju visokega industrijskega razvoja 4.0 povsem podvržen uporabi informacijskih sistemov, ki vključujejo številne oblike uporabe aplikacij in modelov, ki jih inteligentni sistemi nudijo. Ravno v tem procesu sprememb in spreminjanja, je za novo paradigmo razvoja slovenskega podeželja ključnega pomena interakcija med različnimi udeleženci, torej državljani in družbo, gospodarskimi in drugim družbami, lokalno skupnostjo in upravnimi enotami, tako znotraj podeželja kot med regijami in zunanjim svetom. Povezovalna omrežja so optični, terminalni in drugi sistemi ter programi in aplikacije, ki spodbujajo razvoj slovenskega podeželja in jih lahko razvrstimo glede na njihov prispevek k aplikacijam na individualni, družbeni, poslovni, upravni ravni ali drugi ravni (Salemink et al., 2017). Razdelili jih bomo na uporabne aplikacije informacijske in komunikacijske tehnologije na osebni ravni, na ravni družbe in aplikacija na poslovni ravni ter razložili njihov pomen.

Aplikacije informacijsko komunikacijske tehnologije na ravni posameznika/družbe

Ob spoznavanju in rabi inteligentnih sistemov, torej sistemov informacijske in komunikacijske tehnologije v našem prostoru in v svetu ugotovimo, da obstaja cela vrsta aplikacij IKT na individualni ravni, ki prebivalcem podeželja omogočajo dostop do različni informacij, na različnih področjih (kar velja tudi za podeželje Slovenije), znanja in različnih storitev, kar izboljšuje kakovost delovanja in rabe sistemov po vsem slovenskem območju. Informacijsko komunikacijska tehnologija v vlogi IKT zmanjšuje razlika med slovenskimi prebivalci podeželja in mest. Kljub temu je treba dojeti, da je raba IKT v mestih, v industrijski ali drugi proizvodnji, v storitveni ali drugi dejavnosti drugačna in tudi njihova raba je drugačna, seveda pa omogoča vsakršno vključevanje tudi podeželja na osebni, družbeni, poslovni ali intelektualni ravni. Zato lahko govorimo o možnostih in volji poenotenja IKT sistemov za potrebe podeželja, regije, države in svetovnih povezav, kar predstavlja prednost tudi za slovensko podeželje. V prispevku obravnavamo nekaj pomembnih aplikacij IKT, ki na ravni posameznika predstavljajo možnosti enakovrednega vključevanja v vsesplošno delovanje podeželja, regije, države ali sveta. V Sloveniji so močno že razvite aplikacije, ki pokrivajo:

- Zdravje - aplikacije za e-zdravje zagotavljajo storitve, ki omogočajo neprekinjeno zdravstveno podporo prebivalcem oddaljenih podeželskih območij. Gre za E-naročanje za preglede, za kontrole, za sprotno spoznavanje zdravstvenega stanja posameznika, obenem gre za možnost, skozi katero pacient in zdravnik komunicirata na daljavo, s čemer se pacient izogne potovanju in obremenitvam, ki so vezane s prihodom do zdravnika. Te aplikativne možnosti in storitve so še posebej pomembne za starejše

in invalidne osebe. Mobilne naprave in aplikacije omogočajo neposredno komunikacijo med prebivalci in zdravstvenimi domovi. Zdravniki imajo možnost, da preko IKT naprav spremljajo zdravstveno stanje pacientov in v kritičnih primerih ustrezno posredujejo (če je potrebno). V teh primerih se uporabljajo prenosne naprave, ki omogočajo spremljanje zdravstvenega stanja prebivalstva v realnem času s strani specializiranih zdravstvenih domov. Aplikacije e-zdravja se lahko uporabljajo tudi za preprečevanje bolezni.

- Učenje - aplikacije za e-učenje omogočajo študentom in prebivalcem podeželja učenje, izobraževanje in pridobivanje novih znanj za potrebe podeželja, mesta ali osebne rasti posameznika. Skoti aplikacijo lahko ločimo prijave na izobraževalni ravni (šola) in na ravni skupnosti prebivalcev podeželja. Na izobraževalni ravni je Slovenija (ministrstvo za izobraževanje) razvila platforme, ki podpirajo delo učiteljev (umestitev učnih gradiv - mudlle), delo študentov (dostop do spletne knjižnice, spletno posvetovanje in sodelovanje) in skupinsko delo (npr. dostop do oddaljenih laboratorijev). Kar zadeva aplikacije na ravni skupnosti, ima vsak posameznik možnost uporabe storitev spletnega učenja, ki jih ponujajo podjetja, univerze in druge institucije, za izobraževanje in pridobivanje novih veščin in kompetenc prebivalcev podeželja. (Mukherjee, 2011)
- Uporaba knjižnice - aplikacije e-knjižnice omogočajo prebivalcem podeželja dostop do spletne literature in knjig, tako da se lahko informirajo in izobražujejo, kar predstavlja zblíževanje ali postopno poenotenje urbanega in ruralnega dela prebivalstva.
- Kultura - aplikacije na področju kulture ponujajo prebivalcem podeželja možnost dostopa do muzejev in kulturnih dogodkov. Najdemo zanimiv primer Grčije (članica EU), kjer je regija Kastelli (Kreta), ki je v okviru EU projekta Rural Wings omogočila uporabo aplikacije e-kultura za osnovnošolce in srednješolce (Kahnwald et al., 2007).
- Bančne storitve - aplikacije za elektronsko bančništvo omogočajo dostop do finančnih storitev, prednosti pa so ogromne za prebivalce oddaljenih območij, kjer je možno spletno plačevanje prek mobilnih naprav ali najem posojila brez obiska banke. Te aplikacije so v zadnjih letih bankam omogočile zmanjševanje rizika s postavljanjem bankomatov ali poslovalnicah v krajih, kjer je manj komitentov in kjer je manj rabe njihovih storitev.

Nikakor ni mogoče prezreti še druge aplikacije, ki so koristne tako za mesta kakor podeželje in jih uporabniki enako izkoriščajo za svoje potrebe, Torej poleg naštetih in zelo uporabnih aplikacij so tu še aplikacije IKT na družbeni ravni, ki so zelo pomembne za razvoj podeželja. Spoznajmo jih skozi njihovo uporabnost, in sicer so to:

- Družbena ali socialna omrežja - aplikacije družbenih omrežij skozi internet veliko prispevajo k izboljšanju interakcij med posamezniki in skupinami, pospešijo komunikacijo, spoznanja, vedenja in široka obzorja znanja. Torej je pojav socialnih omrežij in njihovo širjenje zelo pomembno za prebivalce podeželskih območij Slovenije, predvsem regij i krajev, ki so geografsko izolirana in veliko pripomore h krepitvi socialnih odnosov med prebivalci. Vsi se zavedamo, da družbena omrežja danes predstavljajo obliko sodobnega vsakodnevnega komuniciranja ter vodijo h krepitvi socialnih odnosov med prebivalci podeželja, omogočajo pa tudi dostop do platform za širjenje informacij in s tem širijo zavest o različnih temah, ki jih zanimajo. lokalne skupnosti.
- Socialno učenje - aplikacije za socialno učenje so razvite skozi platforme za deljenje znanja in izmenjavo (v neposredni ali hibridni obliki), ki podpirajo družbeno ali socialno učenje. Poznamo socialne IKT platforme, ki ponujajo neomejen potencial za interakcijo med različnimi partnerji in oblikovanje omrežij, ki povezujejo več akterjev z namenom organiziranja in izvajanja skupnih akcij. Mnogokrat se takšna omrežja uspešno uporabljajo tudi v gospodarstvu, obrti in širše, kar poveže podeželje enakovredno kakor urbana področja.
- Participativno določanje - aplikacija za participativno odločanje je najbolj izpopolnjena raven elektronske državne uprave v Republiki Sloveniji (e-uprave). S pomočjo nje so prebivalci podeželja enako vključeni v dialoge z državnimi institucijami, s čimer izražajo svoja stališča, vizije in pričakovanja ter tako aktivno sodelujejo pri odločanju. Zopet skozi proučevanje najdemo dober primer aplikacije IKT za participativno odločanje v Grčiji, kjer so postavili prvo "pametno" mesto Trikala, ki v Grčiji zagotavlja delovanje podeželja kakor samega mesta (Pametna Trikala, 2022).
- Teleworking – predstavlja aplikacije za delo na daljavo od doma, ki je v zadnjem času uporabno v nekaterih delih trgovine, gospodarstva, tudi industrije, šolstva, javne uprave ipd. Gre za aplikacije, ki so pomembne IKT aplikacije in veliko obetajo v kontekstu razvoja podeželja. IKT je ključna podpora med drugim za večjo fleksibilnost delovnih mest ter neodvisnost od časa in prostora opravljanja delovnih aktivnosti. Nove prostorsko in časovno neodvisne delovne strukture zdaj ponujajo možnost decentralizacije dela prek različnih spletnih shem dela na daljavo. Aplikacije za delo na daljavo se lahko odlično uporabljajo na podeželju, zaradi česar so a

Uporabne aplikacije IKT na poslovni ravni slovenskega podeželja

Industrijska revolucija in tehnologija industrije 4.0 je svoje dosežke vpeljala v industrijsko in drugo proizvodnjo, v storitveno in drugo dejavnost ter v servisno upravne službe tako, da so dejansko pokrite gospodarske, tržne, storitvene in vse druge oblike medsebojnega poslovanja v urbanem ali ruralnem področju posamezne države, regije ali lokalne skupnosti. Uvajanje novih IKT v delovanje in poslovnost podeželja nam pojasni, da so v enaindvajsetem stoletju poskrbeli za posodabljanje in delovanje tehnoloških, programskih in drugih sistemov, ki omogočajo lažje opravljanje posameznih opravil v kmetijstvu, gozdarstvu, sadjarstvu in mnogo širše. Torej je v 21. stoletju

značilen pojav novih kmetijskih, sadjarskih, gozdnih in drugih sistemov, ki temeljijo na znanju in uporabi specifičnih aplikacij IKT. Tudi na podeželju Slovenije so spoznali, da aplikacije IKT (program in modeli razvojnih sistemov) lahko podpirajo povečanje donosnosti kmetij, proizvodnjo konkurenčnih, tržno usmerjenih in kakovostnih živilskih izdelkov, zmanjšanje negativnih vplivov na okolje in podnebne spremembe ter energetske učinkovitost. Iz tega vidimo, da aplikacije IKT, specifične za kmetijo, sadjarstvo, gozdarstvo in širše lahko nudijo podpirne storitve na kmetiji podeželja Slovenije, nudijo podpirne storitve pri upravljanju in odločanju ter storitve pridobivanja znanja, veščin in informacij.

Kako prepoznati inteligentne sisteme in IKT v podpori podeželja Slovenije, preprosto izhajamo, da je slovensko podeželje sicer veliko in obnem majhno, saj večino živečih ali delujočih v podeželju se z inteligentnimi sistemi, programi in IKT srečuje v službi, ki so v mestih ali urbano urejenih okoljih, kjer IKT deluje že dalj časa. Znanje prenašajo na svoje področje v podeželju in tako poleg interneta, poleg programske opreme in z uporabo IKZ dosegajo večjo učinkovitost slovenskega podeželja. Podpirne storitve na kmetiji, v sadjarstvu, v gozdarstvu ali širše se odražajo v uporabi mobilnih naprav, ki živečim v podeželju oziroma prebivalcem oddaljenih podeželskih območij omogočajo prejemanje informacij prek mobilnih in brezžičnih komunikacij. Na ta način so kmetje, zaposleni v sadjarski, gozdarski ali drugi stroki lahko deležni storitev svetovanja na kmetiji, v sadjarskem ali gozdarskem področju in se tako neposredno povezujejo z drugimi, bodisi kmeti, bodisi sadjarskimi ali gozdnimi organizacijami in posamezniki ter informacij o konkretnih problemih skupaj rešujejo ter dvigajo kakovost posameznega področja. Osebe, kmetje, zaposleni v sadjarski ali gozdni branži, ali ljudje, ki živijo na oddaljenih podeželskih območjih, lahko z mobilnimi napravami drugim kmetom, organizacijam ali osebam zastavijo vprašanje, pošljejo digitalne informacije v obliki sporočila, slike, videa v realnem času in takoj dobijo povratne informacije. Informacije so lahko sinhrono (npr. pošiljanje fotografij okuženih rastlin v realnem času in čakanje na diagnostične povratne informacije) ali asinhrono (npr. objava slike visoke ločljivosti, ki je pomembna za določeno težavo, s čimer se zbirajo in delijo znanje in izkušnje o tej težavi). V tej obliki se izpolnijo predpostavke pametne rabe interneta, programske opreme in informacijsko komunikacijskih tehnologij v podeželju, s čemer se zblizuje funkcioniranje urbanega in ruralnega področja Republike Slovenije.

S pomočjo IKT se oblikujejo informacijski in upravljavski sistemi na podeželju, kar predstavlja oblike storitve, v obliki podpore vodenju in odločanju, ki se odražajo v izpopolnjevanju znanja, s ciljem učinkovitega vodenja in odločanja v podeželju. Tako pridemo do spoznanja, da so aplikacije IKT zelo uporabne in predstavljajo precejšnjo podporo v področju kmetijstva, sadjarstva, gozdarstva in širše, ker omogočajo širok dostop do informacij in sistemov znanja v Sloveniji in mnogo širše po svetu. Če neposredno govorimo o kmetijstvu in rabi IKT, prepoznamo precizno kmetijstvo, sadjarstvo ali gozdarstvo, ki se odraža v naprednih aplikacijah za e-kmetijstvo, za e-sadjarstvo, e-gozdarstvo in širše, ki uporabljajo IKT, računalniško in satelitsko tehnologijo za boljše upravljanje kmetijskih virov. Skozi rabo tehnologije, inteligentnih sistemov in e-znanja na podeželju izvajajo različne analize prostorskih in časovnih spremenljivk tal in rastlin z namenom racionalne in učinkovite rabe razpoložljivih virov, kot so voda, gnojila itd. Tako ugotovimo, da dostop do informacij in sistemov znanja na podeželju Slovenije pomeni pridobivanje različnih informacij o klimatskih spremembah, o času namakanja, informacijah o semenih in cenah izdelkov ter pridobivanje znanja o novostih v mehanizaciji, uporabi kemikalij, pesticidov, herbicidov, kar po Pramaniku že uporabljajo tudi drugod (Pramanik et al., 2017)

Storitve za pridobivanje znanja tudi na podeželju, za pridobivanje veščin in informacij, se odražajo v izobraževanjih, e-trženju, e-knjžnicah in dostopu do e-skupnosti znotraj podeželja, celotne države ali celo širše. Poznamo tudi storitve usposabljanja (e-seminarji), ki preko ZOOM, TEAMS ali drugih IKT omogočajo izobraževanje prebivalstva v realnem času ali preko videoposnetkov o novih načinih gojenja rastlin, vzreji živine, uporabi novih tehnikah in tehnologijah v kmetijstvu, sadjarstvu, gozdarstvu in širše, kar omogoči podeželski trajnostni razvoj v pridelavi. Tako se v podeželju, z uporabo inteligentnih sistemov, interneta in IKT odprejo sistemi e-marketinga in e-poslovanja, ker omogoča neposreden dostop do trgovcev in kupcev v podeželju, v regiji, na nivoju države ali širše, s čemer se lahko predstavnik podeželja pozicionira na trgu, identificirajo se ciljne skupine in odpre široka prodaja izdelkov podeželja. Na ta način imajo deležniki s podeželja možnost dostopa do e-knjžnice, kjer jim tehnologija, internet in IKT omogočajo dostop do knjig in literature za pridobitev strokovnega znanja o različnih temah (npr. trajnostna kmetijska pridelava, ekološko kmetijstvo, nove pridelovalne tehnike itd.). Internet in komunikacijska omrežja, s pomočjo programske opreme in IKT omogočajo vsem na podeželju Slovenije dostop do različnih e-skupnosti, kar posledično lahko vodi v mreženje predstavnikov iz podeželja ter izmenjavo znanja in izkušenj.

Skozi rabo interneta, programske opreme in IKT se oblikujejo najbolj obetavne aplikacije, ki v poslovnem sektorju za podeželske regije omogočajo uporabo:

- E-trgovina – gre za možnosti ponudbe in povpraševanja preko on line sistemov, ker IKT ponuja podeželskim podjetjem možnost vzpostavitve spletnega transakcijskega prostora za svoje stranke,
- E-trženje – gre za možnosti podeželskega poslovanja, kjer podeželske organizacije, zadruga ali s.p. in kmetije lahko tržijo svoje izdelke s pomočjo IKT, pri čemer vzpostavijo neposredno povezavo s svojimi kupci in ustvarijo dinamično in prilagodljivo dvosmerno komunikacijo,

- E-usposabljanje – gre za možnosti podeželskega usposabljanja, kjer podeželske organizacije, zadrage ali s.p. in kmetije dobijo dostop do različnih izobraževalnih programov na daljavo in jih ponudijo svojim zaposlenim, ki se nenehno izobražujejo in nadgrajujejo obstoječe znanje in
- E-trg – gre za možnosti podeželja, kjer preko ali s pomočjo IKT trg ponuja podeželskim regijam možnost razvoja e-trga kot trženjske in transakcijske platforme, ki temelji na lokalni organizaciji podeželskih organizacij, zadrug ali s.p. in kmetij, ki imajo interes delovati preko e-trga.

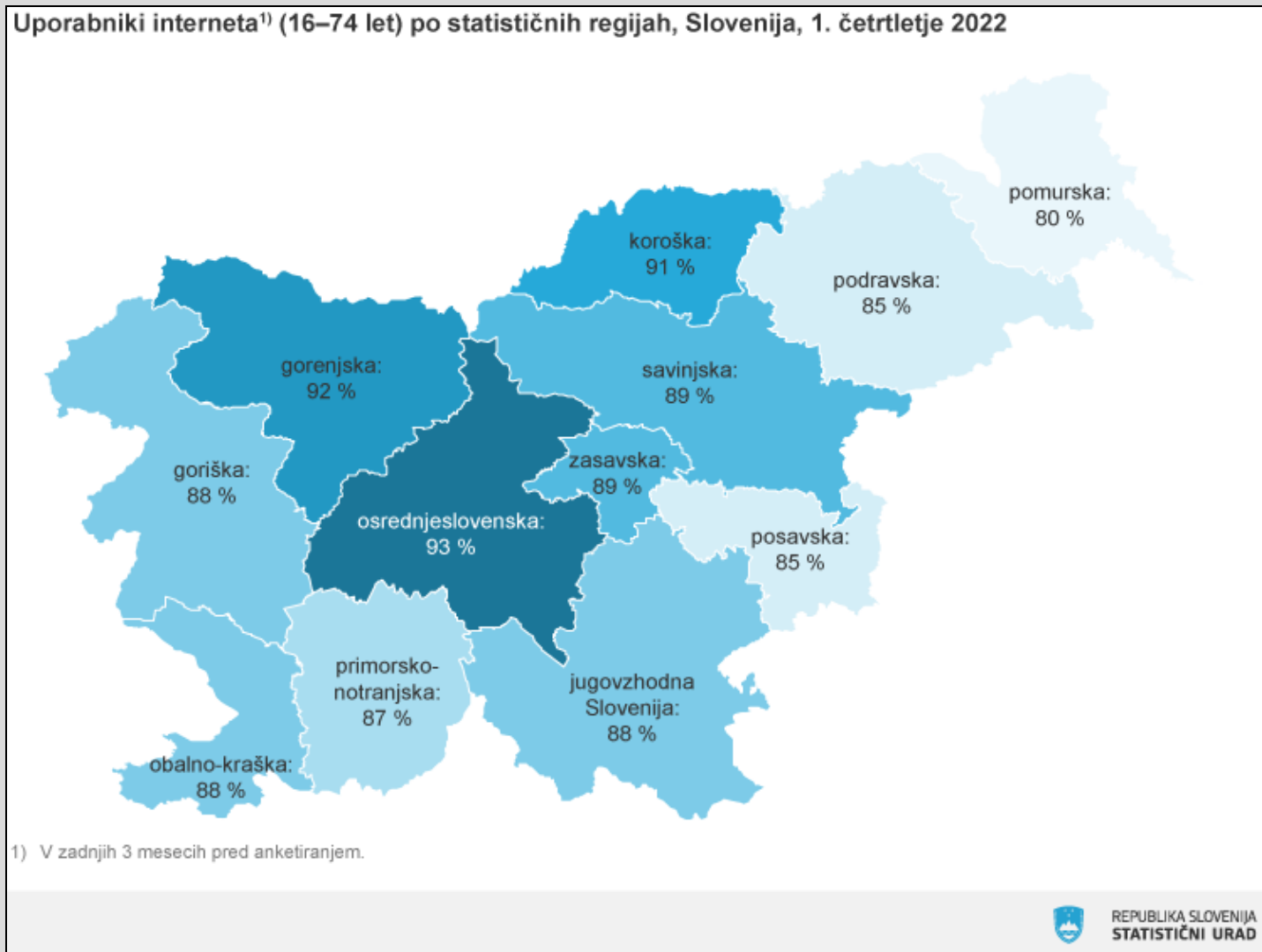
Slika 2: Informacijsko telekomunikacijska tehnologija na podeželju

Vir: Murtič, Milovanović, Franko Uhernik, 2023

Iz vsega spoznamo, da internet, programski sistemi in IKT v svoji funkciji razširjanja informacij ne glede na čas, prostor, kraj, obseg in vrsto informacij, podpira nove poslovne priložnosti slovenskega podeželja, ki jih lahko opazimo na ravni poslovnih organizacij, iskalnikov in sektorjev. V vsem tem aplikacije IKT na ravni poslovne organizacije podpirajo novo, učinkovitejšo notranjo organizacijsko strukturo na podeželju, s čemer zagotavljajo dostop do enakoredne operativne podpore. Za torej internet, inteligentni sistemi s programsko opremo in IKT na tržni ravni omogoča podeželskim poslovnim organizacijam, kmetijam in posameznikom dostop do svojih strank in ustvarja poslovno mreženje kot stroškovno učinkovit pristop za ustvarjanje novih poslovnih priložnosti. Po Bhalekarju na sektorski ravni IKT ustvarja nove poslovne priložnosti v različnih sektorjih, pri čemer omenja turizem, proizvodnjo, storitveni sektor in mnogo širše (Bhalekar et al., 2015).

Uporaba interneta ali medmrežja v Sloveniji za poslovne in osebne interese organizacij ali posameznikov (državljanov RS) je po statističnih podatkih razmeroma razširjena. Če pogledamo in upoštevamo podatke uradnih raziskavah, je v prvem četrletju 2008, v Sloveniji na splošno (upoštevamo mesta in podeželje) internet uporabljalo 58% Slovencev, in sicer med desetim in 74 letom starosti. Podatki kažejo, da je raba interneta v Sloveniji nad evropskim povprečjem, kar smo že opisali v prejšnjih poglavjih. Če breme statistične podatke, dobimo pojasnilo, da je istem obdobju dostop do interneta imelo 59% gospodinjstev (v urbanem in ruralnem področju) v mestih in na vaseh (od tega 85% s širokopasovno povezavo) in 97% poslovnih organizacij (gospodarskih ali drugih družb) z 10 ali več zaposlenimi (od tega 84% širokopasovno). Statistika ponudi tudi podatke o deležu uporabnikov, ki uporabljajo internet za specifične namene, kot je elektronsko bančništvo, e-uprava, prebiranje spletnih časopisov, nakupovanje prek spleta ipd., s čemer se Slovenija uvršča v povprečje Evropsko unijo ¹². Če podatke o rabi interneta pogledamo v letu 2022 ugotovimo, da je delež uporabnikov interneta največji v osrednjeslovenski, najmanjši pa v pomurski statistični regiji. Torej internet je v 1. četrletju 2022 uporabljalo 89 % oseb, starih 16–74 let, 84 % večkrat na dan. Najnižji delež uporabe je imela pomurska statistična regija, kjer približno dve tretjini oseb že uporabljalo

pametne naprave ali sisteme, me temi največ, 72 %, v osrednjeslovenski statistični regiji. V letu 2023, je v 1. četrtletju raba interneta najbolj bila med osebami v starosti 16–74 let (prebivalci), 89 % uporabljalo internet v zadnjih 3 mesecih, največji delež takih uporabnikov je bil v osrednjeslovenski statistični regiji (93 %), najmanjši pa v pomurski (80 %). 84 % jih je internet uporabljalo večkrat na dan, delež takih je bil največji v starostni skupini 25–34 let (98 %) in najmanjši v skupini 65–74 let (51 %).

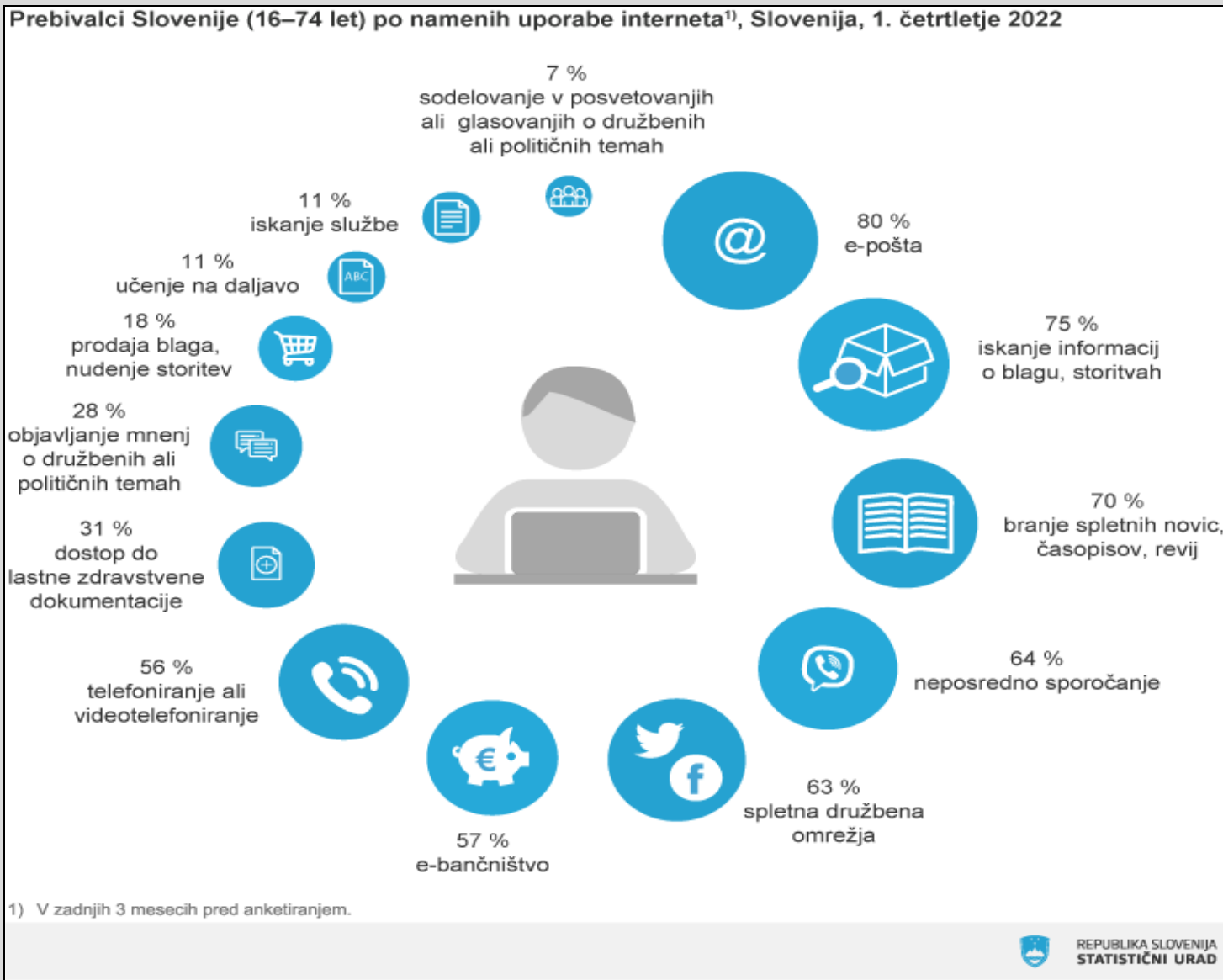

Slika 3: Uporabniki interneta po statističnih regijah
Vir: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/10572>

Podatki predstavljajo splošno rabi in ni mogoče natančno opredeliti v kakšne namene internet uporabljajo v ruralnem in kakšnim namenov v urbanem prostoru Slovenije, še manj je mogoče določiti rabo interneta za aplikacije IKT v podeželju Republike Slovenije (podatki so statistični in splošni).

Potrebno je spoznati tudi aplikacije ali vrhne internetne domene Slovenije, ki je .si. ter z njo upravlja javni zavod ARNES Slovensko akademsko raziskovalno omrežje, ki nudi dostop do interneta državnim izobraževalnim in raziskovalnim ustanovam. V Sloveniji delujejo tudi večji komercialni ponudniki storitev dostopa so Telekom Slovenije, in sicer pod blagovno znamko SiOL, UPC Telemach, AMIS in T-2. Skozi svoje delovanje Slovenski operaterji ponujajo tehnologije ADSL: ADSL2+, VDSL, SHDSL, VDSL2 in FTTH, močno razvito pa je tudi kabelsko omrežje, ki seže v veliko oddaljenih krajih podeželja. Slovenija (skupaj urbani in ruralni del, torej tudi del podeželja) izstopa po deležu uporabnikov, ki dostopajo do svetovnega spleta z brskalnikom Mozilla Firefox - leta 2007 je bilo 47,9% zahtevkov za spletne strani opravljenih s Firefoxom, kar je več od vseh ostalih evropskih držav. Na spletu je mogoče pogledati pojasnila kako varno uporabljati

interneta in spletne aplikacija za posamezna uporabna področja, s čemer Slovenija izpolnjuje Evropske standarde za varno rabo internetnih in drugih omrežij ter nudi varne aplikacije informacijsko komunikacijskih tehnologij¹³.

Slika 4: Prebivalci Slovenije po namenu uporabe interneta

Vir: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/10572>

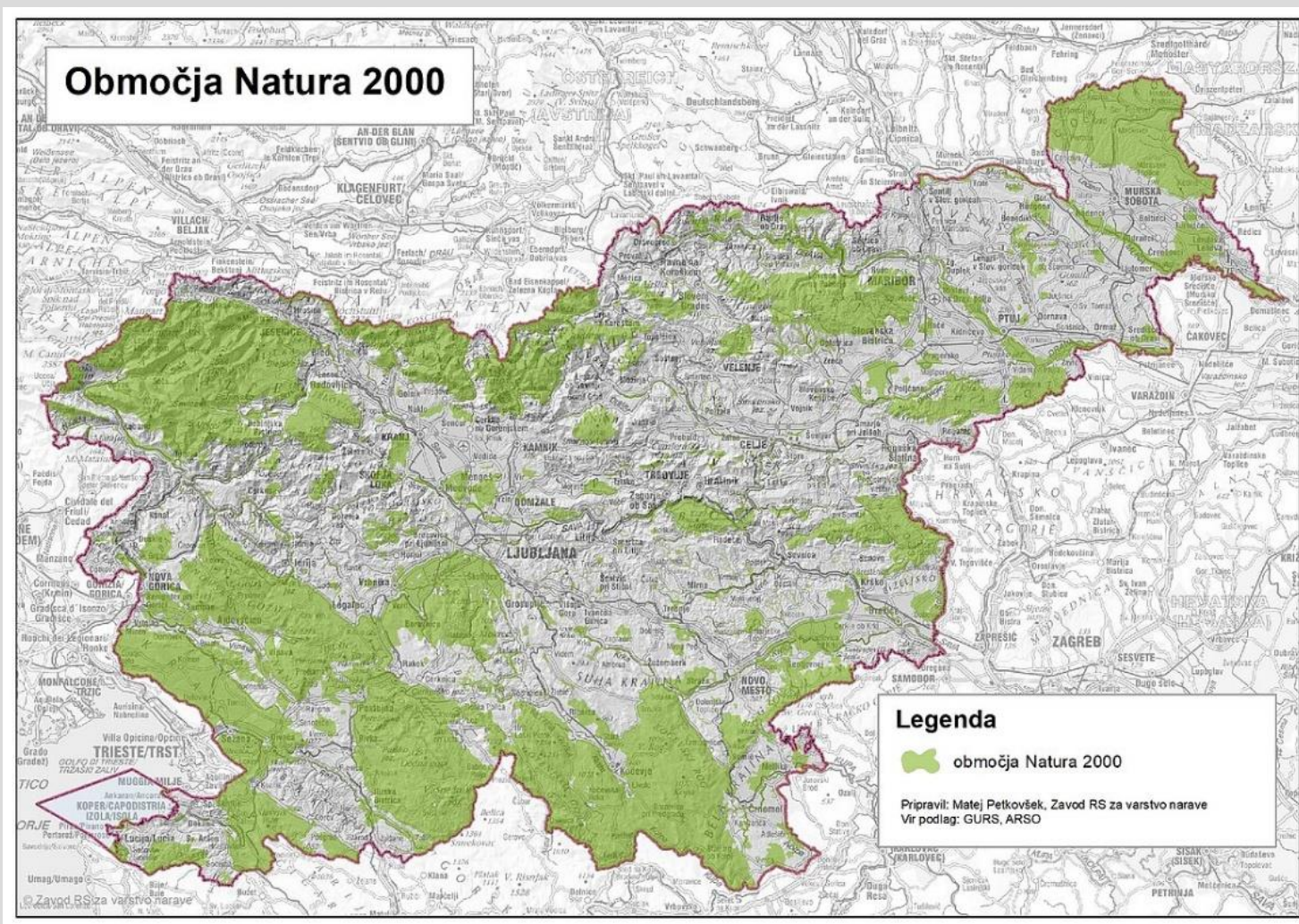
Aplikacije IKT so se posebej pokazale koristne ob klimatskih spremembah, naravnih nesrečah in ujmah, kjer se skozi mrežne povezave hitreje dobi informacije o dogajanjih v podeželju, prav tako se s pomočjo teh aplikacij ureja solidarnostna pomoč, pomoč civilne zaščite, gasilcev, medicinske pomoči in policije ipd.¹⁴. Čeprav gre za splošno aplikacijo, jo je treba uporabiti za aplikacijo IKT, ki je v pomoč podeželju, kar se je uspešno pokazalo v poplavih Slovenije 2023. Izkazale so se še aplikacije Zbiranja pomoči¹⁵, Potrebujem ponudi¹⁶ ipd.

Prepoznavanje težav in ovir pri umeščanju in uporabi aplikacij IKT v Slovenskem podeželju

Kakor smo zapisali, se podeželja, kakor tudi mesta, soočajo s staranjem prebivalstva in vse več je tistih družin, posameznikov ali celih naselij, ki se priselijo v mesta (ruralna območja), zaradi česar je podeželje vse bolj osiromašeno. Navedli smo tudi oblike aktivnosti Vlade Republike Slovenije in njenih ministrstev, ki skozi svoje programe in proračunska sredstva ter sredstva kohezijskih in drugih skladov, poskušajo ublažiti težave podeželja. Prav tako smo omenili, da je sicer zaznaven obrnjeni sistem izseljevanja iz mest na podeželje pa

vendar je ta številka manj zaznavna in povrh se priselijo v obrobne kraje velikih mest, kjer je infrastruktura in medijska dostopnost enaka kakor v mestih. Vlada Republike Slovenija pozna demografijo in poseljenost podeželja, zato poskuša skozi programe približati podeželje urbanim delom in omogočiti enako soustvarjanje celotnega prostora Republike Slovenije. Sprejela je »Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2014–2020« (PRP 2014–2020) kot skupni programski dokument posamezne države članice in Evropske komisije, ki je predstavljal programsko osnovo za črpanje finančnih sredstev iz Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja (EKSRP). Program je odražal nacionalne prednostne naloge, ki jih država članica opredeli na podlagi analize stanja kmetijstva, živilstva in gozdarstva¹⁷. Kmetijski inštitut Slovenije je na podlagi tega programa sprejel program razvoja¹⁸, sledile slo še kmetijski zavodi, kmetijska gospodarska zbornica in drugi, ki so skozi te programe vzpostavili oblike razvoja podeželja, med katerim je EU in Republika Slovenija financirala številne aplikacije IKT, ki so bile in so še danes uporabljajo.

S podobnimi primeri se soočajo tudi v Republiki Hrvaški, ki je članice EU in je v boljšem položaju, če primerjamo druge republike v regiji, kjer programi š niso umeščeni v prostor, istočasno se te srečujejo z velikim odhodom prebivalstva v države srednje Evrope, kar v podeželju povzroča veliko škodo (Milovanović, Murtič, 2022).

Slika 6: natura 2000

Vir: Projekt Natura 2000, Republika Slovenija, prosta uporaba

Menimo, da je politika Republike Slovenije zavzela pravilno razvojno pot podeželja ter zagotovila velike priložnosti poenotenja rabe aplikacij IKT v ruralnem in urbanem prostoru. Osnovni koraki, ki jih je treba še naprej razvijati v cilju uporabe informacijsko komunikacijskih tehnologij v razvoju podeželja so razvoj omrežne infrastrukture v vseh regijah in lokalnih skupnosti podeželja, izvesti široko vključevanje IKT aplikacij v razvoj podeželja ter ustvarjanje vsebin in seznanjanje končnih uporabnikov z možnostmi teh aplikacij. Slovenija je sprejela tudi programe Natura 2000, skozi katere je pojasnila, da je narava v Sloveniji med bogatejšimi v Evropski uniji in da so Slovenci skozi generacije naravo v Sloveniji ohranili v takšni meri, da več kot polovico Slovenije predstavljajo območja posebnega

pomena (56 % - Natura 2000, zavarovana območja, naravne vrednote, ...). V Sloveniji je 355 območij Nature 2000, ki pokrivajo dobrih 37 % ozemlja države¹⁹. Tudi skozi te programe je politika umestila številne projekte, skozi katere je v prostor umeščala IKT ter prebivalcem, kmetom, sadjarjem, gozdarjem in drugim, poskušala zagotoviti sredstva in tehnologijo za obstoj v krajih podeželja. Postopki in ravnanja inštitucij, zavodov, lokalnih skupnosti in prebivalstva, se izvajajo skozi številne IKT aplikacije, ki omogočajo izvajanje in financiranje posameznih aktivnosti.

Kljub predstavljenim aktivnostim Vlade Republike Slovenije, njenih ministerstev in služb ter dejavnikov regionalnih in lokalnih sistemov je treba pojasniti, da so še vedno težave in ovire v umeščanju infrastrukture interneta in inteligentnih sistemov ter rabo aplikacij IKT. Te težave je mogoče iskati v različnih področjih, v različnih oblikah dela (kmetijstvo, gozdarstvo, sadjarstvo, infrastruktura, oblike naselij in konfiguracije terena). Nujna je postavitve potrebne omrežne infrastrukture, ki poveže podeželje v slehernem območju, ki se odraža v postavitvi javnega brezžičnega omrežja, fiksnega brezžičnega omrežja (WiFi, WiMax), mobilnega omrežja, kabelske digitalne televizije, javnega telefonskega omrežja itd.

Izpolnitev tega pogoja omogoča ustvariti specifične IKT aplikacije in vsebine, ki so lahko prilagojene in ustrezajo potrebam posamezne regije, lokalne skupnosti ali celotnega podeželja. Tretji korak se odraža v seznanjanju končnih uporabnikov z digitalnimi veščinami oziroma seznanjanje prebivalstva z novimi tehnologijami preko uporabe aplikacij na različnih izobraževanjih. Zaradi proučevanja urejenosti podeželja v drugih Evropskih državah in širše povzamemo Kamarudina, ki v svojih pisanjih navaja, da se z umeščanjem inteligentnih sistemov hkrati pridobijo velike koristi, ki izboljšajo uporabo aplikacij IKT v poslovnih organizacijah, zadrugah, kmetijah ali s.p. v lokalni upravi lokalne skupnosti, regije ali celotne države (Kamarudin et al., 2019).

Uvajanje sodobnih sistemov interneta, inteligentnih sistemov in IKT še ne pomeni ustvarjanje ugodnosti in koristi za podeželje, kajti je treba upoštevati še možne ovire. Torej poleg prednosti, ki jih prinaša uporaba interneta, inteligentnih sistemov in aplikacij IKT, ne smemo zanemariti nekaterih ovir. Ovire, povezane z razvojem omrežne infrastrukture na podeželju, se kažejo predvsem v visokih stroških financiranja omrežne infrastrukture, zaradi česar so v kombinaciji z nezadostnim povpraševanjem te naložbe finančno nevzdržne, zlasti v primeru oddaljenih in redko poseljenih območij.

Ovire pri ustvarjanju vsebin in razvoju specifičnih IKT aplikacij na podeželju se kažejo v pomanjkanju ustreznih tehničnih ali tehnoloških informacijskih virov (strojne in programske opreme) za razvoj potrebnih aplikacij glede na kraj in potrebe (gorski svet ima drugačne potrebe od ravninskega), pomanjkanju znanja o aplikacijah (nujno je poučevanje podeželskega prebivalstva, ki ni v stalnem stiku s programi in potrebnimi aplikacijami), pomanjkanju strokovnega kadra za razvoj aplikacij, pomanjkanje finančnih sredstev in nepoznavanje določene regije. Še posebej pomembno je, da strokovnjaki za informatiko, ki se ukvarjajo z izdelavo in razvojem aplikacij, poznajo značilnosti posameznih podeželskih regij (Fakulteta za informacijske študije Novo mesto lahko izvede poučevanje podeželskih uporabnikov IKT aplikacij).

Skozi raziskavo in pogovori z deležniki v podeželju, je mogoče zaznati ovire pri seznanjanju končnih uporabnikov na podeželju s sodobnimi tehnologijami in uporabo IKT aplikacij, ki se odražajo v premajhni usposobljenosti kadrov, omejenem naboru storitev e-uprave, ki uporabljajo standarde IT, nizki stopnji poslovne organiziranosti, nizki stopnji uporabe specifičnih sektorskih aplikacij na podeželju, pomanjkanju možnosti za usposabljanje prebivalstva, pomanjkanju znanja o potencialih v podeželju, ki ga ponujajo aplikacije IKT za osebni in poslovni razvoj, v nezmožnost razvoja lokalnih partnerstev, v pomanjkanju jezikovnih veščin, v povezanih z aplikacijami IKT, v pomanjkanju novih tehnoloških kultur, v nezaupanju v tehnologijo in stroške, ki so povezani z uporabo IKT aplikacij.

Iz tega vidimo, da se ovire, povezane s pomanjkanjem ali omejenimi zmogljivostmi omrežne infrastrukture odražajo v neusklajenosti med omrežno infrastrukturo na eni strani in aplikacijami IKT na drugi strani ter v velikem številu zahtevkov za uporabo specifičnih omrežja na podeželju. Pogosto je vprašanje ali podeželje potrebuje infrastrukturo in aplikacije v zmogljivostih, kakršne ima urbano naselje. Če želimo v poslovni svet vključiti tudi podeželje, moramo težiti k izenačenju zmogljivosti podeželja.

Prav tako so ovire, povezane z vrsto omrežne infrastrukture, izbrane za podporo aplikacijam IKT, kar se odraža v vrsti omrežne tehnologije, pomanjkanju dostopa do več naprav, stroških, povezanih z uporabo omrežne infrastrukture, pa tudi stroških pridobivanja potrebne opreme.

Tudi ovire, povezane z vrsto aplikacij in vsebinami, primernimi za končne uporabnike, predstavljajo pomanjkanje razvoja uporabniku usmerjenega znanja (jezikovne, standardne, vsebinske vsebine), prilagojenih potrebam uporabnikov, pomanjkanje učinkovite interakcije med razvijalci IKT aplikacij in končnimi uporabniki, pomanjkanje sodelovanja uporabnikov. pri načrtovanju različnih IKT aplikacij, pomanjkanje enostavnih aplikacij, ki bi lahko ponudile enostavne in poceni rešitve, pomanjkanje multimodalnega digitalnega komunikacijskega sistema ter stroški, povezani z dostopom in uporabo IKT aplikacij.

Zaključek in priporočila

Zaključek in priporočila navadno predstavljajo obliko razprave, kjer poznavalci IKT aplikacij in poznavalci potreb umeščanja teh v podeželje, dajo objektivno oceno in če imajo možnost, predlagajo službam lokalne skupnosti, regije, službam javne uprave, ministrstvom in Vladi Republike Slovenije, kaj bi bilo smiselno še storiti, da se uporaba in raba IKT na podeželju izboljša.

Posledično v tej razpravi ugotovimo, da je uporaba aplikacij IKT strateško orodje za razvoj Slovenskega podeželja. Zatorej IKT aplikacije v veliki meri pripomorejo k razvoju podeželja v smislu izboljšanja kmetijske, gozdarske, sadjarske in druge proizvodnje in pridelave varnejše hrane, podpirajo poslovne aktivnosti kmetijskih, gozdarskih, sadjarskih in drugih organizacij, omogočajo razvoj znanj in kompetenc lokalne delovne sile, spoznavajo prebivalstvo z učinkovitejšo in trajnostno rabo naravnih virov itd. Primerno temu oblikovanje politike razvoja podeželja mora biti usmerjeno v posebnosti podeželskih območij, stremeti morajo k čim boljši promociji omrežnih tehnologij, ki najbolj ustrezajo podeželskemu gorskemu ali ravninskemu okolju.

Nujno je ustrezno usposabljanje in educiranje novih uporabnikov v podeželju, jih ustrezno motivirati za uporabo aplikacij IKT, zato je treba določiti cilje in usmeritve razvojne politike slovenskega podeželja, kar je Vlada republike Slovenije sicer storila, so pa še vedno znane ovire, ki so finančne ali v drugi obliki. Povedali smo, da je razvoj države, razvoj njenih regij in podeželja zelo odvisen o industrijskega razvoja in tehnološkega napredka industriji 4.0. Ta se spreminja in v hitrem časovnem obdobju pridobiva vse boljše sisteme za medsebojno komuniciranje. Na poti razvoja so sistemi industrijske generacije 5.0, kjer stroji komunicirajo z vijaki, kjer se pričakuje popolno sožitje naravne in umetne inteligence, zato so potrebna nova priporočila za prihodnji razvoj podeželja z uporabo informacijsko komunikacijskih tehnologij.

Ta priporočila lahko strnemo v;

- izmenjavo znanja in razvoj strategij, usmerjenih k uporabnikom in k reševanju trenutnih in prihodnjih potreb podeželja,
- razvoj aplikacij, prilagojenih omrežni infrastrukturi na podeželju, ki vse bolj temeljijo na mobilnih in brezžičnih tehnologijah,
- razvoj aplikacij, specifičnih za lokacijo (gorski ali ravninski del podeželja), ki podpirajo zagotavljanje osebnega znanja in informacij, kot so geografski informacijski sistemi,
- vzpostavitev učinkovitih komunikacijskih infrastruktur, kjer so v ospredju rezultati in ne le tehnologija,
- izgradnjo e-skupnosti s posebnim poudarkom na tehnologiji, ki širi informacije in znanje,
- razvoj multimodalnega, večkanalnega digitalnega komunikacijskega sistema, ki združuje vse medije, prilagojene lokalnim komunikacijskim potrebam in željam končnih uporabnikov,
- razvoj vmesnikov za nalaganje aplikacij IKT, ki so večjezični, več modalni in prilagodljivi, ki temeljijo na naravnih jeziki in tehnologiji vizualizacije,
- izboljšanje človeških virov kot uporabnikov aplikacij IKT, vzpostavitev določene strukture za učenje in usposabljanje prebivalcev podeželja ter lažja izmenjava znanja in medsebojno učenje v skupnostih s podobnimi potrebami in
- spodbujanje lokalne uprave kot vodilne pri vzpostavljanju tehnološke kulture na podeželju.

Zaključek in priporočila so usmerjena v iskanje sodobnih sistemov in oblik usposabljanja in uporabe IKT aplikacij, s katerimi bi tudi na slovenskem podeželju sledili trendom tehnološkega razvoja Slovenije in sveta.

Posebne teze raziskave nismo postavili, saj smo želeli v nekaj stavkih predstaviti aktivnosti in možnosti umeščanja informacijsko komunikacijskih tehnologij v slovensko podeželje. Opozorili smo na določene spremembe, ki so del Slovenije in njene vloge v sklopu Evropske unije, kar nas veže tudi na geopolitične delitve in smo sestavni del sistemov in mednarodnih dogajanj, smo enako udeleženi v klimatskih in drugih spremembah, kar nas enako kot druge države v srednji in celotni Evropi usmerja v iskanje enotnih rešitev. Ravno zadnja dogajanja, poplave in ujme Slovenija 2023, so dejavniki, ki so nam odprli številne možnosti postavljanja tez in hipotez pa vendarle smo s to raziskavo le opozorili na široko odprta vprašanja, ki se vežejo na slovensko podeželje in ki jih je treba, ob skupnem razvoju Republike Slovenije in Evropske Unije reševati. Zavedamo se, da je raziskava o uporabnosti ITK v slovenskem podeželju le del možnosti in pričakujemo, da bodo novi raziskovalci poiskali nove možnosti in podali nove rešitve, ki bi omogočila vsaj spremljanje razvoja in bližanje podeželja urbanemu prostoru.

Viri in literatura:

1. Bhalekar, P., Ingle, S., & Pathak, K. (2015). The study of some ICT projects in agriculture for rural development of India. *Asian Journal of Computer Science and Information Technology*, 5(1), 5-7.
2. Kahnwald, N., Köhler, T., Makri, R., Uzunoglu, N., Hansson, H., Larsson, K., & Koulouris, P. (2007). Rural Wings-supporting e-learning in remote areas by satellite technology. In *E-Learn: World Conference on E-Learning in Corporate, Government, Healthcare, and Higher Education* (pp. 975-979). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).

3. Kamarudin, S., Omar, S. Z., Bolong, J., Osman, M. N., & Mahamed, M. (2019). ICT Development of Community in Rural Areas. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 9(9), 118–126.
4. Kristl, N. (2016). Sprejemanje informacijsko-komunikacijske tehnologije - Dejavniki in modeli. *Andragoška spoznanja. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani*, <https://doi.org/10.4312/as.22.4.7-28>.
5. Mukherjee, S. (2011). Application of ICT in rural development: Opportunities and challenges. *Global Media Journal*, 2(2), 1-8.
6. Murtič, S., Jankovič, P. (2018). Modeli med organizacijskega povezovanja za potrebe gospodarskega razvoja, *Visoka šola za Regionalni menedžment, Arema, Rogaška Slatina* 14 -65.
7. Murtič, S., Milovanović, Z. (2022), Uloga i potenciali informacionih i komunikacionih tehnologija u ruralnom razvoju, XXVII Naučni skup, Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja jugoistočne Evrope, Naučni članak.
8. OECD (2006). *The new rural paradigm - policies and governance*, OECD Publishing.
9. Pělucha, M. (2019). Smart villages and investments to public services and ICT infrastructure: case of the Czech rural development program 2007–2013. *European Countryside*, 11(4), 584-598.
10. Pramanik, J., Sarkar, B., & Kandar, S. (2017). Impact of ICT in rural development: perspective of developing countries. *American Journal of Rural Development*, 5(4), 117-120.
11. Rao, T. R. (2004). *ICT and e-Governance for Rural Development*. Center for Electronic Governance, Indian Institute of Management, Ahmedabad, 28, 312-315.
12. Salemin, K., Strijker, D., & Bosworth, G. (2017). Rural development in the digital age: A systematic literature review on unequal ICT availability, adoption, and use in rural areas. *Journal of Rural Studies*, 54, 360-371.
13. Smart Trikala (2022). e-KEP (Automated Citizens Service Centre), preuzeto sa: <https://trikalacity.gr/en/smart-trikala/> pristupljeno: 15. April 2022.
14. Stratigea, A. (2011). ICTs for rural development: potential applications and barriers involved, *Netcom*, 25-3/4, 179-204.

Elektronski viri:

1. Republika Slovenija. Razvoj podeželja. Objavljeno na: <https://www.gov.si/podrocja/kmetijstvo-gozdarstvo-in-prehrana/kmetijstvo-in-razvoj-podezelja/razvoj-podezelja/>
2. Slovensko podeželje in nova strategija razvoja. Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. Objavljeno na: <https://journals.uni-lj.si/Dela/article/view/dela.25.12.147-158>
3. Strategija razvoja Slovenija 2030. Objavljeno na: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MKRR/Strategija-razvoja-Slovenije-2030/Strategija_razvoja_Slovenije_2030.pdf
4. Gradnja širokopasovnega optičnega omrežja v teku. Objavljeno na: <https://sobotainfo.com/novica/lokalno/gradnja-sirokopasovnega-opticnega-omrezja-v-teku-hiter-internet-tudi-v-21-pomurskih>
5. Sodobno optično omrežje na podeželju in na vrhu sveta. Objavljeno na: <https://www.delo.si/gospodarstvo/novice/sodobno-opticno-omrezje-na-podezelju-in-na-vrhu-sveta/>
Objavljeno na: <https://novice.svet24.si> › članek › novice › slovenija.
6. Informacijsko komunikacijska tehnologija. Objavljeno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Informacijsko-komunikacijska_tehnologija.
7. Kohezijska regija vzhodna Slovenija. Objavljeno na: <https://vzhodna-slovenija.si> › spk-2021-2027
8. Socialna vprašanja na podeželju. Objavljeno na: https://rural-interfaces.eu/wp-content/uploads/2022/11/MAP_PP_SL_Slovenian-version.pdf
9. Kohezijski regiji v Sloveniji. Objavljeno na: <https://www.gov.si teme/kohezijski-regiji-v-sloveniji/>
10. OECD. Global forum on transparency and exchange of information for tax purposes. Objavljeno na: https://www.oecd.org/tax/transparency/documents/global-forum-https://sl.wikipedia.org/wiki/Informacijsko-komunikacijska_tehnologijaannual-reports.htm
11. Internet v Sloveniji. Objavljeno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Internet_v_Sloveniji
12. Varna raba interneta. Objavljeno na: <https://video.arnes.si/watch/MdbQFofLQbXV>.
13. Zaživela aplikacija za pomoč Poplave 2023: kaj se trenutno najbolj potrebuje? Objavljeno na: <https://www.24ur.com/novice/slovenija/zazivela-aplikacija-za-pomoc-poplave-2023-kaj-se-trenutno-najbolj-potrebuje.html>
14. Projekti in programi. Objavljeno na: www.gov.si; <https://www.gov.si> › zbirke › projekti-in-programi
15. Potrebujem/nudim pomoč v Sloveniji. Objavljeno na: <https://www.facebook.com/groups/663344325710689/>
16. Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2014–2020. Objavljeno na: <https://skp.si/program-razvoja-podezelja-2014-2020-do-2022>
17. Kmetijski inštitut Slovenije. Program razvoja podeželja. Objavljeno na: https://www.kis.si/Program_razvoja_podezelja/
18. Živim z Naturo 2000. Objavljeno na: <https://natura2000.gov.si/>

UČINKI DIGITALIZACIJE, POSPEŠENE S COVID-19: IZZIVI SPLETNEGA POUČEVANJA IN UČENJA V MAKEDONSKEM VISOKEM ŠOLSTVU

Žaneta Trajkoska <https://orcid.org/0000-0001-9862-8637>¹
Marija Adela Gjorgjioska <https://orcid.org/0000-0002-9864-3412>²
Meri Karanfilovska <https://orcid.org/0009-0001-2389-3089>³

Prejem 07.10.2023.

Poslano v recenzijo 17.10.2023.

Sprejeto v objavo 70.01.2024.

Povzetek: Pandemija COVID-19 je povzročila nujno potrebo po "zasilnem poučevanju na daljavo" v številnih visokošolskih sistemih po vsem svetu. Pandemija se je pokazala kot začasni katalizator digitalizacije visokega šolstva, vendar je ostalo odprto vprašanje, ali in v kakšnih okoliščinah je mogoče zasilno poučevanje na daljavo uporabiti kot učno izkušnjo, na podlagi katere je mogoče razviti kakovostno spletno izobraževanje. Akademske raziskave na to temo so še posebej pomembne za države v razvoju, ki se soočajo z različnimi stopnjami prekrivajočih se izobraževalnih in digitalizacijskih izzivov, hkrati pa nimajo struktur upravljanja izobraževanja, potrebnih za skrbno načrtovanje in razvoj ustreznih spletnih izobraževalnih metod. Namen te študije je prispevati k temu raziskovalnemu področju s predstavitvijo začetnih vpogledov v izkušnje študentov in učiteljev s spletnim poučevanjem in učenjem v makedonskem visokem šolstvu med pandemijo COVID-19. Predstavljamo izsledke raziskave, opravljene v obdobju junij-november 2021, ki preučuje izkušnje tako študentov kot predavateljev s poučevanjem in učenjem na daljavo v času pandemije COVID-19. Z uporabo Rasporjeve metodologije (2021), zasnovane posebej za preučevanje, kako različni dejavniki, povezani s krizo COVID-19, vplivajo na študente in predavatelje, v tem članku preučujemo zlasti kako študenti in predavatelji dojemajo študij na daljavo med COVID-19 ter ali so se izboljšale njihove digitalne kompetence, kot eden izmed potencialnih učinkov digitalizacije, pospešene s pandemijo COVID-19.

Gljučne besede: COVID-19, visokošolsko izobraževanje, zasilno poučevanje na daljavo, online študij, digitalne kompetence, Severna Makedonija

THE EFFECTS OF DIGITALIZATION ACCELERATED BY COVID-19: ONLINE TEACHING AND LEARNING CHALLENGES IN MACEDONIAN HIGHER EDUCATION

Abstract:

The COVID-19 pandemic imposed the urgent need for "emergency remote teaching" in many higher educational systems across the world. The pandemic presented itself as a temporary catalyst for the digitalisation of higher education, but the question remained whether and under which circumstances emergency remote teaching can be used as a learning experience on the basis of which high-quality online education can be developed. Academic research on this topic is of particular importance for developing countries, which face varying degrees of overlapping educational and digitalisation challenges, but at the same time lack the educational governance structures necessary for the careful design and development of adequate online educational methods. This study aims to make a contribution to this area of research, by presenting initial insights on the experience of both students and teachers with online teaching and learning in Macedonian Higher Education during the COVID-19 pandemic. We present the findings of a survey carried out in the period from June to November 2021, which examines the experiences of both students and teachers with distance teaching and learning during the COVID-19 pandemic. By applying Raspor's methodology (2021) designed specifically for the study of how different factors related to COVID-19 crisis affect students and lecturers, in this article, we examine in particular how students and lecturers perceive distance learning during COVID-19 and whether their digital competences have improved, as one of the potential effects of digitization accelerated by the COVID-19 pandemic.

Keywords: COVID-19, higher education, emergency remote teaching, online higher education, digital competence, North Macedonia

JEL Classification: I21 Analysis of education

Kategorizacija: Izvirni znanstveni članek

Korespondenčni avtor: Žaneta Trajkoska, zanet@iks.edu.mk

DOI: 10.5281/zenodo.11243957

¹ dr., direktorica Inštituta za komunikacijske študije, Jurij Gagarin 17-1/1, Skopje, Severna Makedonija, zanet@iks.edu.mk

² dr., Inštitut za komunikacijske študije, Jurij Gagarin 17-1/1, Skopje, Severna Makedonija, ma_gorgioska@yahoo.com

³ dr., Inštitut za komunikacijske študije, Jurij Gagarin 17-1/1, Skopje, Severna Makedonija, merik@iks.edu.mk

Uvod in pregled literature

Vpliv pandemije COVID-19 je bil tako močan, da skorajda ni področja gospodarskega in družbenega življenja, ki ga ne bil prizadela. Javno zdravje je bilo nedvomno najbolj neposredna žrtev, a nič manj posledične niso bile motnje v gospodarstvih, trgih dela in izobraževalnih sistemih po vsem svetu. Izobraževanje je eno od področij družbenega življenja, ki ga je pandemija močno prizadela. Sprva so zaprtja šol zaradi COVID-19 prinesla znatne motnje v izobraževanju po vsej Evropi, saj so se številne ustanove odločile odpovedati vse neposredne ure, vključno z laboratoriji in drugimi učnimi izkušnjami (Donnelly idr., 2021). Kmalu zatem pa so številne izobraževalne ustanove izvedbo študija prenesle na splet in tako ponudile zasilno spletno učenje, da bi lahko nadaljevali izobraževalni proces na vseh različnih stopnjah izobraževanja – primarni, sekundarni ali terciarni (Hodges idr., 2020).

Po podatkih IAU Global Survey o vplivu COVID-19 na visokošolsko izobraževanje po vsem svetu je COVID-19 vplival na poučevanje in učenje na skoraj vseh visokošolskih ustanovah, pri čemer jih je dve tretjini poročalo, da je bilo poučevanje v razredu nadomeščeno z zasilnim poučevanjem in študijem na daljavo. Ta prehod od poučevanja iz oči v oči k poučevanju na daljavo ni bil brez izzivov, med katerimi so bili glavni dostop do tehnične infrastrukture, kompetenc in učne didaktike za poučevanje na daljavo ter zahteve specifičnih področij študija (Marinoni idr., 2020). Podobno je Unescova globalna raziskava o vplivu pandemije COVID-19 na visokošolsko izobraževanje pokazala, da je njen glavni vpliv povečanje spletnega izobraževanja (UNESCO, 2021).

Hkrati pa so motnje, ki jih je prinesla pandemija, povzročile hitro pospešitev trendov, ki so bili prisotni pred krizo (Bradley idr., 2020). Zlasti s hitrim sledenjem globalnim trendom sprejemanja sodobnih nastajajočih tehnologij je COVID-19 postal »odličen katalizator« za sprejetje in vse večjo uporabo digitalizacije (Amankwah-Amoah idr., 2021). Medtem ko je pandemija služila kot katalizator za digitalizacijo visokega šolstva, je to prineslo tudi številna tveganja. Poudariti je treba, da se dobro načrtovane učne izkušnje online študija pomembno razlikujejo od zasilnega online študija kot odziva na krizo ali katastrofo (Hodges idr., 2020). Tako so se pojavile razlike med "zasilnim poučevanjem na daljavo" in visokokakovostnim online izobraževanjem. Prvo ustreza hitri prilagoditvi na uporabo digitalnih orodij kot odziv na kritično potrebo, ki jo je povzročila pandemija. Drugo pa ustreza skrbnemu načrtovanju poučevanja in načrtovanju z uporabo sistematičnega modela za načrtovanje in razvoj izobraževalnih metod (Hodges idr., 2020). Ker je COVID-19 povzročil potrebo po zasilnem prehodu na spletno poučevanje, veliko predpogojev za visokokakovostno online izobraževanje ni bilo izpolnjenih v mnogih izobraževalnih kontekstih, z izjemo tistih institucij, ki so imele že obstoječe napredne ravni razumevanja in prakse online poučevanja.

Učenje na daljavo se je u zadnjih letih dejansko močno razširilo tako v srednješolskih kot visokošolskih ustanovah po vsem razvitem svetu. Razumljivo, saj je za večino izobraževalnih ustanov v državah v razvoju »zasilno poučevanje na daljavo« postalo edina razpoložljiva možnost kot odgovor na pandemijo. Hkrati je prilagajanje temu izzivu predstavljalo priložnost za preizkušanje različnih vidikov online izobraževanja v praksi, ki bi jih bilo treba obravnavati v prihodnjem razvoju visokokakovostnega online izobraževanja. Pandemija je tako nehote ustvarila pogoje živega laboratorija za preizkušanje online izobraževanja v izobraževalnih sistemih, ki so prej zaostajali za trendi digitalizacije v visokem šolstvu. Ena glavnih nalog akademskega raziskovanja na to temo je pridobiti ta spoznanja in ponuditi ugotovitve kot prispevek k prihodnjemu razvoju visokokakovostnega online izobraževanja.

Spletno in zlasti online izobraževanje predpostavlja obstoj določenih digitalnih kompetenc in hkrati razvija digitalno pismenost. Slednja vključuje samozavestno in kritično uporabo tehnologije informacijske družbe, uporabo računalnikov za iskanje, ocenjevanje, shranjevanje, izdelavo, predstavitev in izmenjavo informacij ter komuniciranje in sodelovanje v sodelovalnih omrežjih prek interneta. Pri tem je pomembno razumevanje priložnosti in potencialnih tveganj interneta in komunikacije prek elektronskih medijev. Digitalne kompetence so kombinacija znanja, spretnosti in odnosov ter sodijo med ključne kompetence za vseživljenjsko učenje, potrebne za osebno izpolnitev in razvoj, aktivno državljanstvo, socialno vključenost in zaposlitev (Evropski parlament in Svet Evropske unije, 2006). Vključujejo nabor znanj, veščin in spretnosti, ki so potrebne za učinkovito uporabo digitalnih tehnologij. Pomenijo potrebna znanja in spretnosti, ki vključujejo sposobnost iskanja, zbiranja in obdelave informacij ter njihovo uporabo na kritičen in sistematičen način, ocenjevanje ustreznosti in razlikovanje med resničnim in virtualnim ob hkratnem prepoznavanju teh povezav. Hkrati pomeni tudi uporabo orodij informacijske tehnologije za iskanje, pripravo, uporabo, predstavitev in razumevanje kompleksnih informacij ter možnost dostopa do internetnih storitev. Sposobnost uporabe digitalnih orodij in virov po drugi strani omogoča posameznikom, da ostanejo informirani, da se prilagajajo novim trendom in vseživljenjsko nagrajujejo svoje znanje. Digitalne kompetence naj bi razvijale kritično razmišljanje, ustvarjalnost in inovativnost ob kritičnem in reflektivnem odnosu do razpoložljivih informacij ter odgovorni uporabi interaktivnih medijev.

Izobraževalne ustanove bi za razvoj digitalnih kompetenc morale vključevati informacijsko tehnologijo v učne načrte, da bi študente opremili z znanjem in veščinami, potrebnimi za digitalno družbo. Osredotočale bi se morale na razvoj ne le osnovnih, temveč tudi naprednih digitalnih veščin, ne le na uporabo osnovnih orodij, temveč na razumevanje kompleksnosti informacijskih sistemov ter ponujati specializirane module, osredotočene na posebna področja, kot so programiranje, digitalno oblikovanje in kibernetska varnost. S

tem bi študenti lahko pridobili potrebna teoretična znanja in praktične izkušnje, ključne za razumevanje in učinkovito uporabo digitalnih tehnologij. Spodbujati bi morale tudi samostojno učenje in iskanje virov na spletu za pridobivanje in nadgrajevanje digitalnih kompetenc. Najpogostejši oviri za razvoj digitalnih kompetenc sta dostopnost do tehnologije in digitalni razkorak. Kljub široki razpoložljivosti tehnologije ostaja velik del svetovnega prebivalstva brez dostopa do osnovnih digitalnih orodij in interneta, in ta digitalni razkorak ustvarja neenakosti v dostopu do informacij, izobraževanja in priložnosti. Digitalni razkorak je posebno problematičen v manj razvitih regijah, v državah v razvoju, med katere sodi tudi Severna Makedonija, ter med marginaliziranimi skupinami.

Iz navedenega izhaja naše temeljno raziskovalno vprašanje: Ali je zasilno poučevanje na daljavo, povzročeno s pandemijo COVID-19 v Severni Makedoniji vplivalo na razvoj digitalnih kompetenc študentov in predavateljev na visokošolskih ustanovah?

Pospešena, četudi zasilna digitalizacija visokega šolstva je nedvomno prinesla tako predvidene kot nepredvidene priložnosti, izzive in stroške. To pa je povzročilo različne negativne in pozitivne povratne zanke. Identifikacija, kvantifikacija in vrednotenje njihovih vplivov na izobraževalne sisteme in procese je osnova za načrtovanje in izvajanje izobraževalne politike. Akademske raziskave na to temo so posebnega pomena za države v razvoju, ki se soočajo z različnimi stopnjami prekrivajočih se izzivov izobraževanja in digitalizacije, hkrati pa nimajo struktur upravljanja izobraževanja, ki so potrebne za razvoj ustreznih in pravočasnih rešitev. Namen te študije je prispevati k temu raziskovalnemu področju s predstavitvijo začetnih vpogledov v izkušnje študentov in učiteljev s spletnim poučevanjem in učenjem v makedonskem visokem šolstvu med pandemijo COVID-19. Poleg tega želi odpraviti vrzel v trenutni literaturi. Namreč, medtem ko obstajajo raziskave, ki dokazujejo preference do neposrednih inštrukcij v osnovnošolskem in srednješolskem izobraževanju, percepcije in preference študentov in predavateljev (tudi v makedonskem) visokem šolstvu še niso bile raziskane (UNICEF, 2020).

Spletno izobraževanje predstavlja nove izzive tako za predavatelje kot študente in izobraževalne ustanove. Z vidika izobraževalnih institucij je marsikaj odvisno od vnaprej vzpostavljene infrastrukture za izvajanje online izobraževanja, to je informacijsko-tehnološke strukture, veščin in digitalizacije izobraževalnega procesa (Shikova, 2020). Z vidika predavateljev uvaja potrebo po oblikovanju, razvoju in izdelavi gradiva za učenje in poučevanje, ki ga je mogoče učinkovito posredovati po spletu. Hkrati zahteva, da se spletni učni programi izvajajo učinkovito in uspešno v skladu z vnaprej določenimi univerzitetnimi strategijami, politikami in pedagoškimi metodami (Raspor, 2021). Tako pri upravljanju spletnega učenja »učitelj izvaja različne korake aktivnosti, ki segajo od načrtovanja spletnega učenja, organizacije spletnega učenja, usmerjanja do evalvacije izvedenega učenja« (Pedaste idr., 2015). Z vidika študentov spletno izobraževanje grozi, da bo okrepilo že obstoječe negativne trende. Po mnenju Nonisa in Hudsona (2006) današnji študentje porabijo manj časa za učenje. Sodelovanje študentov je izziv že v tradicionalnem študiju iz oči v oči in je še bolj poudarjeno v spletnih oblikah. Tako študenti kljub dejstvu, da imajo vse, kar potrebujejo za razvoj potrebnih digitalnih kompetenc, ne kažejo veliko zanimanja za njihovo uporabo za izboljšanje učenja, temveč jih uporabljajo na bolj neproduktivne in nenagajajoče načine, kot je spletna interakcija z vrstniki (Raspor, 2021). Čeprav so online poučevanje in poučevanje na daljavo v nekaterih izobraževalnih sistemih in institucijah sprejeti že dolgo časa, se o uvedbi spletnega načina izvajanja pouka v primerjavi s tradicionalnim pristopom v učilnici iz oči v oči na univerzah in visokih šolah v Severni Makedoniji razmišlja šele v zadnjih nekaj letih in le občasno na nekaterih visokošolskih ustanovah (Ašanin Gole idr., 2021). Bilo je sicer nekaj vladnih poskusov modernizacije in digitalizacije izobraževanja v Severni Makedoniji, vendar so ti v praksi neuspešni; eden zadnjih dokumentov v zvezi s tem je strategija izobraževanja 2018-2025 in akcijski načrt 2.

Skoraj vse visokošolske ustanove v Severni Makedoniji, tako državne kot zasebne, uporabljajo Moodle že več kot desetletje. Gre za odprtokodno programsko opremo, ki deluje na različnih platformah in podpira učenje na daljavo. Vendar se je Moodle uporabljal kot podpora tradicionalnemu poučevanju v razredu in ne kot ločeno poučevanje na daljavo. Pred pandemijo na visokošolskih ustanovah v Severni Makedoniji noben predmet ni bil ponujen povsem na daljavo, temveč se je najpogosteje uporabljal tradicionalen pristop v razredu iz oči v oči. Poznavanje in enostavnost uporabe metod tradicionalnega poučevanja ter pomanjkanje opreme in izkušenj s spletnim izobraževanjem so bile glavne ovire za njegovo sprejetje v praksi. Vendar pa je, tako kot drugod, zaradi pandemije COVID-19 prišlo do potrebe po zasilnem izvajanju spletnega pouka tudi na visoki in univerzitetni ravni. Izzivi spletnega izobraževanja so se nedvomno povečali v kontekstu COVID-19 in potrebe po »zasilnem poučevanju na daljavo«. Tako je bil s 23. marcem 2020 v Severni Makedoniji kot način izvajanja pedagoškega procesa in preverjanja znanja formalno vzpostavljen pouk na daljavo. Visokošolskim institucijam in javnim znanstvenim ustanovam je bila dana diskrecijska pravica, da same izberejo, katera sredstva bodo za to uporabljala (Shikova, 2020). Vse univerze v državi so upoštevale odločitev vlade Severne Makedonije o prekinitvi tradicionalnega načina izobraževalnih dejavnosti. Tako je izvajanje izobraževalnega procesa postopoma prešlo v spletni prostor preko sinhronih in asinhronih komunikacijskih orodij in platform, kot so e-pošta, Zoom, Microsoft Teams, Google Classroom, Moodle, Viber, Skype, telefonski klici, WEBEX ipd. (Miloshevska idr., 2020). Glede na predhodno raziskavo o dožemanju spletnega pouka med študenti in profesorji, ki jo je izvedel RYCO (2021), je bilo ugotovljeno, da anketiranci verjamejo, da spletno poučevanje ne more v celoti nadomestiti poučevanja s fizično prisotnostjo, zlasti ker imajo ponekod še vedno slabe internetne povezave, fakultete in študenti pa nimajo ustrezne tehnične opreme. So se pa anketiranci strinjali, da jih je spletno učenje spodbudilo k boljšemu spoznavanju možnosti, ki jih ponuja digitalna tehnologija.

Iz navedenega izhaja osnovna teza te raziskave kot odgovor na zastavljeno raziskovalno vprašanje: Digitalizacija in zasilno poučevanje na daljavo, povzročeni s pandemijo COVID-19, nista vplivali na razvoj digitalnih kompetenc študentov in predavateljev na visokošolskih ustanovah v Severni Makedoniji.

Ker je spletno izobraževanje v Severni Makedoniji na zgodnji stopnji razvoja, ponujajo izkušnje s poučevanjem na daljavo v izrednih okoliščinah, kot je bila to pandemija COVID-19, skupaj z izkušnjami domačih visokošolskih institucij s spletnimi zmogljivostmi pred pandemijo, osnovo za zbiranje podatkov, na podlagi katerih se lahko načrtuje in razvija prihodnje spletno in online izobraževanje. Perspektiva študentov in učiteljev bi morala biti sestavni del gradnje spletne metodologije poučevanja, pa tudi učenja, raziskovanja in analiziranja, kako naj bodo spletne učilnice zasnovane in urejene. Ta študija želi prispevati k takim prizadevanjem.

Metodološki pristop

Za namen te študije smo uporabili metodologijo, ki sta jo prvotno razvila Liaw in Huang (2006), izboljšal pa Raspor (2021) s sodelavci (Raspor, Gojšić in Rozman, 2016; Kleindienst in Raspor, 2020). V skladu s tem pristopom je treba pri razvoju okolja za e-učenje upoštevati in meriti štiri elemente: značilnosti okolja, zadovoljstvo okolja, učne dejavnosti in značilnosti študentov. Značilnosti okolja se nanašajo na obseg, v katerem interakcija omogoča ustvarjanje komunikacijskega okolja na visoki ravni za študente. Zadovoljstvo z okoljem se nanaša na obseg, v katerem sodelovanje študentov v učnem procesu izboljša njihovo doživetje tehnologije. Učne dejavnosti se nanašajo na učna orodja, razvita tako, da nudijo odlično priložnost za študente in za predavatelje, da delijo svoje znanje in izkušnje (Liaw & Huang, 2006). Značilnosti študentov se nanašajo na njihov splošni odnos do tehnologije, ne glede na to, ali je pozitiven ali negativen. Za namen te raziskave smo uporabili anketni vprašalnik, ki ga je pripravil Raspor (2021) in ki želi obravnavati vse navedene ravni, vključuje pa tudi vprašanja o prihodnosti študija, doživetem stresu v akademskem okolju in študiju na daljavo med COVID-19.

Anketiranje smo izvedli v obdobju junij-november 2021. Anketni vprašalnik je bil na voljo na spletu (profesionalna spletna anketna platforma 1ka.si) tako, da so se anketiranci lahko sami odločali, kdaj bodo odgovorili. V raziskavo smo vključili dve ciljni skupini: (1) predavatelje in (2) študente. Anketo za predavatelje je sestavljalo 33 vprašanj, anketo za študente pa 30 vprašanj. En del vprašalnika je temeljil na izbirnih odgovorih, drugi del pa na 7-stopenjski Likertovi lestvici. Udeleženci so bili pozvani, naj izrazijo svoje strinjanje s trditvami. Vse postavke so bile pozitivno ubesedene.

Rezultati in razprava o ugotovitvah

V analizo smo vključili odgovore 57 študentov ter 22 predavateljev. V nadaljevanju vzporedno predstavljamo rezultate obeh tarčnih skupin anketirancev – študentov in predavateljev po posameznih raziskovalnih tematskih sklopih. Najprej predstavljamo samoocenitve anketirancev glede njihove e-pismenosti in izkušenj z dvosmernimi komunikacijskimi kanali pred začetkom zasilnega poučevanja na daljavo zaradi pandemije COVID-19, potem pa njihovo zadovoljstvo z uporabo orodij za e-učenje v času zasilnega poučevanja na daljavo zaradi pandemije, vključno s koristnostjo e-učilnice. Na koncu predstavljamo samoocenenitev anketirancev glede njihovih kompetenc prav tako pred začetkom in tekom zasilnega poučevanja na daljavo zaradi pandemije COVID-19.

Študij na daljavo med pandemijo COVID-19

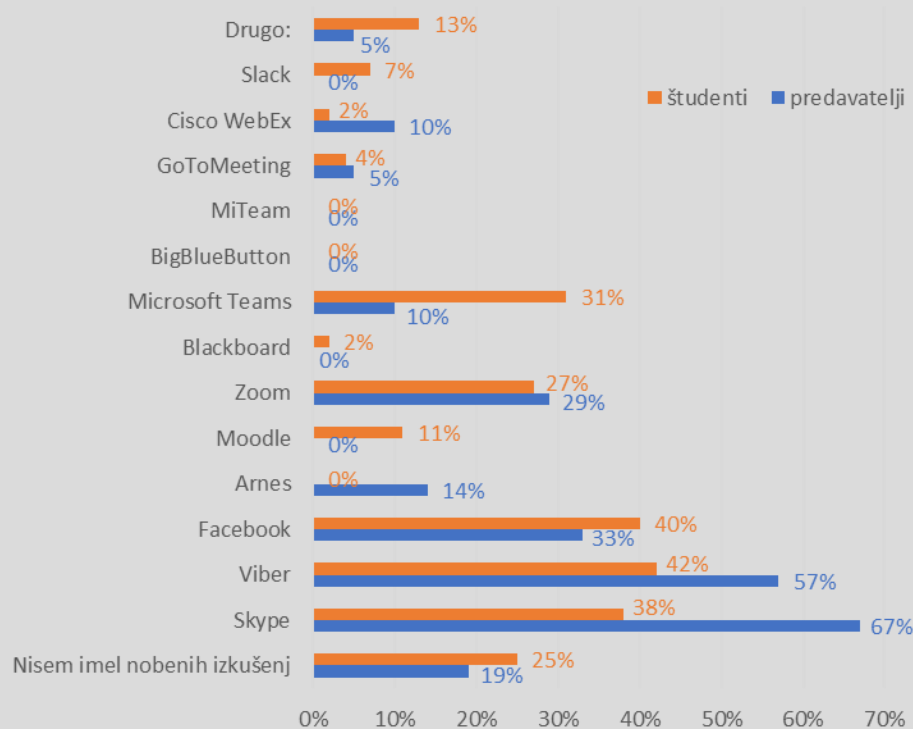
Najprej so nas zanimale splošne izkušnje anketirancev s področja e-pismenosti ter z uporabo dvosmernih kanalov e-učenja pred začetkom zasilnega poučevanja na daljavo zaradi pandemije COVID-19 (to je pred 15. marcem 2020). Anketiranci so ponujene trditve ocenjevali na lestvici od 1 (»nisem imel predhodnih izkušenj«) do 7 (»imel sem predhodne izkušnje«).

Kot je razvidno iz Tabele 1, so imeli vsi anketiranci, tako predavatelji kot študenti, najmanj izkušenj z e-učenjem, uporabo videokonferenc, izdelavo video gradiv ter z uporabo oddaljenega dostopa. Med odgovori anketiranih predavateljev in študentov so sicer opazne razlike pri posameznih odgovorih, ki pa niso značilne. Digitalno pismenost so pred pojavom pandemije očitno razumeli bolj kot računalniško pismenost (uporabo osnovne pisarniške računalniške opreme), izkušnje z uporabo interneta ter s prezentacijami oziroma javnim nastopanjem na daljavo.

Tabela 1: Splošne izkušnje anketirancev pred začetkom zasilnega poučevanja na daljavo zaradi pandemije COVID-19

	predavatelji		študenti	
	aritmetična sredina	standardni odklon	aritmetična sredina	standardni odklon
Izkušnje z uporabo interneta	5,2	2,02	5,9	1,87
Izkušnje z e-učenjem	3,7	2,27	4,5	2,51
Računalniška pismenost (office orodja: Word, Excel, Power Point)	6,0	1,73	6,4	0,88
Izkušnje s prezentacije/javno nastopanje na daljavo	5,2	2,07	5,4	1,95
Izkušnje z izdelavo video gradiv	4,4	1,87	4,0	2,11
Izkušnje z uporabo videokonferenc	4,1	2,21	3,8	2,20
Izkušnje z uporabo oddaljenega dostopa	4,0	2,24	4,4	2,26

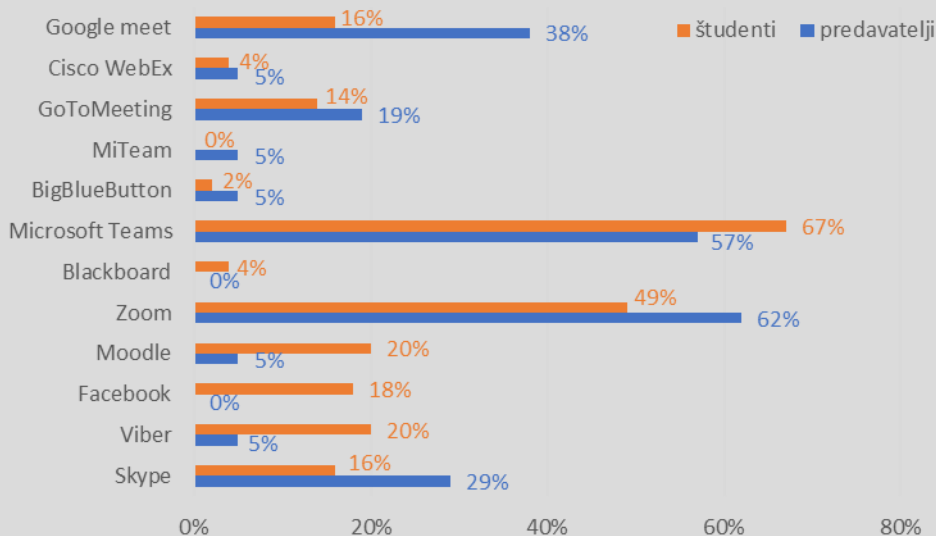
Večje razlike v odgovorih med anketiranimi predavatelji in študenti smo zaznali pri izkušnjah z dvosmernimi kanali e-učenja pred pandemijo COVID-19. Pri ponujenem naboru nekaterih najbolj uporabljenih dvosmernih kanalov e-učenja so anketiranci lahko označili več odgovorov. Kot je razvidno iz Slike 1, so imeli predavatelji več izkušenj z uporabo Skypea in Viberja, študenti pa z Facebooka ter orodja Microsoft Teams.

Slika 1: Izkušnje z dvosmernimi kanali e-učenja pred začetkom zasilnega poučevanja na daljavo zaradi pandemije COVID-19

Študij na daljavo med pandemijo COVID-19

V času pandemije, točneje s 23. marcem 2020, je kot način izvajanja pedagoškega procesa in preverjanja znanja v vseh izobraževalnih ustanovah Severni Makedoniji vzpostavljen pouk na daljavo. Vsaka visokošolska ustanova je pri tem uporabljala različne dvosmerne komunikacijske kanale, pa tudi znotraj posameznih ustanov so se uporabljali različni dvosmerni kanali komuniciranja, glede na obstoječo infrastrukturo ter predhodne izkušnje in znanja predvsem predavateljev za uporabo orodij informacijske tehnologije v pouku na daljavo, kot je razvidno iz Slike 2. Takšen način pouka je bil vzpostavljen ne samo po prvem pandemijskem valu (po 15. marcu 2020), temveč tudi po drugem pandemijskem valu (od 12. oktobra 2020 dalje).

Slika 2: Dvosmerni kanali e-učenja, po katerih je potekal pouk na visokošolskih ustanovah v času COVID-19

Kot je razvidno iz Slike 2 so v visokošolskih ustanovah v Severni Makedoniji (anketiranci so lahko podajali več odgovorov) za pouk v času obeh pandemijskih valov največkrat uporabljali orodja Microsoft Teams, Zoom in Google meet,

V koristnost izvedbe pouka na daljavo s pomočjo dvosmernih kanalov komuniciranja in informacijske tehnologije so bili na splošno bolj prepričani predavatelji, saj so menili, da vsebina, ki so jo pripravili za zasilno poučevanje na daljavo zaradi pandemije, vključuje koristne informacije in da sta bili tako vsebina kot izbrano orodje za e-učenje kakovostni za učenje. Kot je razvidno iz Tabele 2, pa so bili študenti manj prepričani v kakovost vsebine ter koristnost izbranega orodja za e-učenje.

Tabela 2: Koristi e-učilnice tekom zasilnega poučevanja na daljavo zaradi pandemije COVID-19

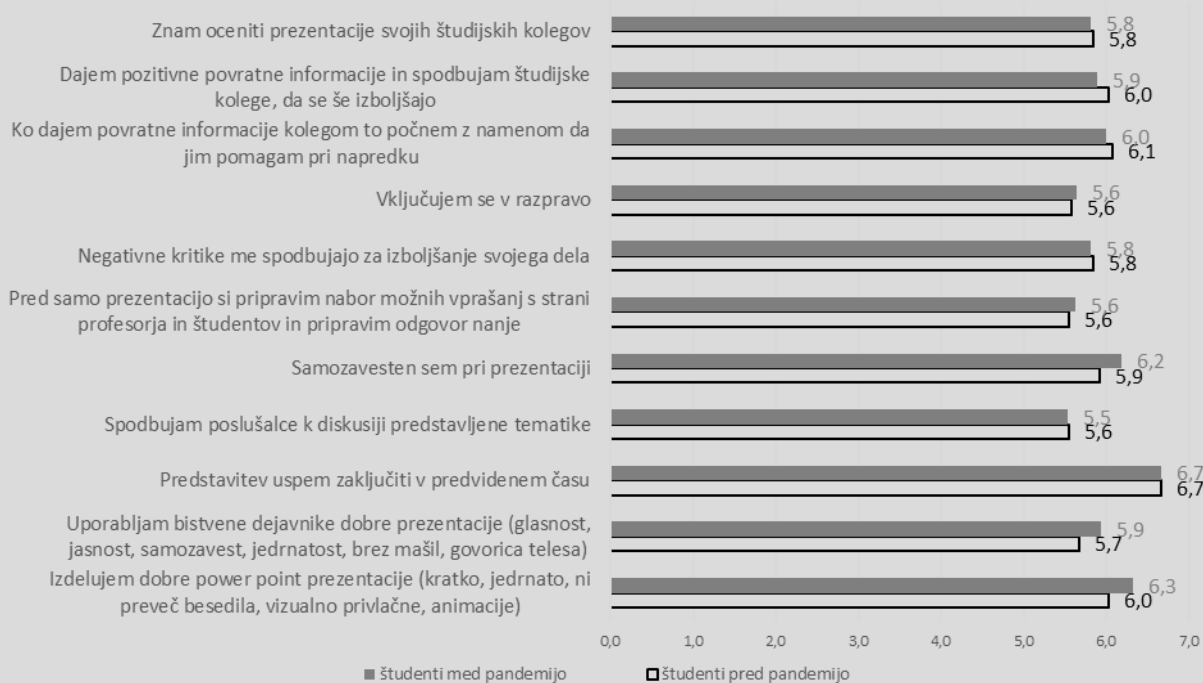
	predavatelji		študenti	
	aritmetična sredina	standardni odklon	aritmetična sredina	standardni odklon
Verjamem, da vsebina vključuje kakovostne informacije	5,6	1,46	4,7	1,47
Verjamem, da je orodje za e-učenje koristno za učenje	5,8	1,41	4,1	1,66
Verjamem, da je vsebina koristna	5,6	1,43	4,8	1,36

Anketirani predavatelji so bili prav tako bolj kot študenti zadovoljni z uporabo funkcij, ki jih omogoča izbrano orodje za e-učenje ter s hitrostjo interneta in e-vsebinami, torej gradivi, ki so jih naložili v e-orodje za potrebe izvedbe pouka, zadovoljstvo z navodili za e-učenje pa je bilo enako pri obeh anketiranih skupinah, kot to prikazuje Tabela 3.

Tabela 3: Zadovoljstvo z izvedbo zasilnega e-učenja tekom zasilnega poučevanja na daljavo zaradi pandemije COVID-19

	predavatelji		študenti	
	aritmetična sredina	standardni odklon	aritmetična sredina	standardni odklon
Zadovoljen sem z uporabo funkcij, ki jih omogoča e-učenje	5,3	1,48	4,8	1,41
Zadovoljen sem s hitrostjo interneta	5,1	1,59	4,5	1,98
Zadovoljen sem z e-vsebinami (materialom)	5,4	1,39	5,0	1,22
Zadovoljen sem z navodili za e-učenje	4,9	1,73	4,9	1,46

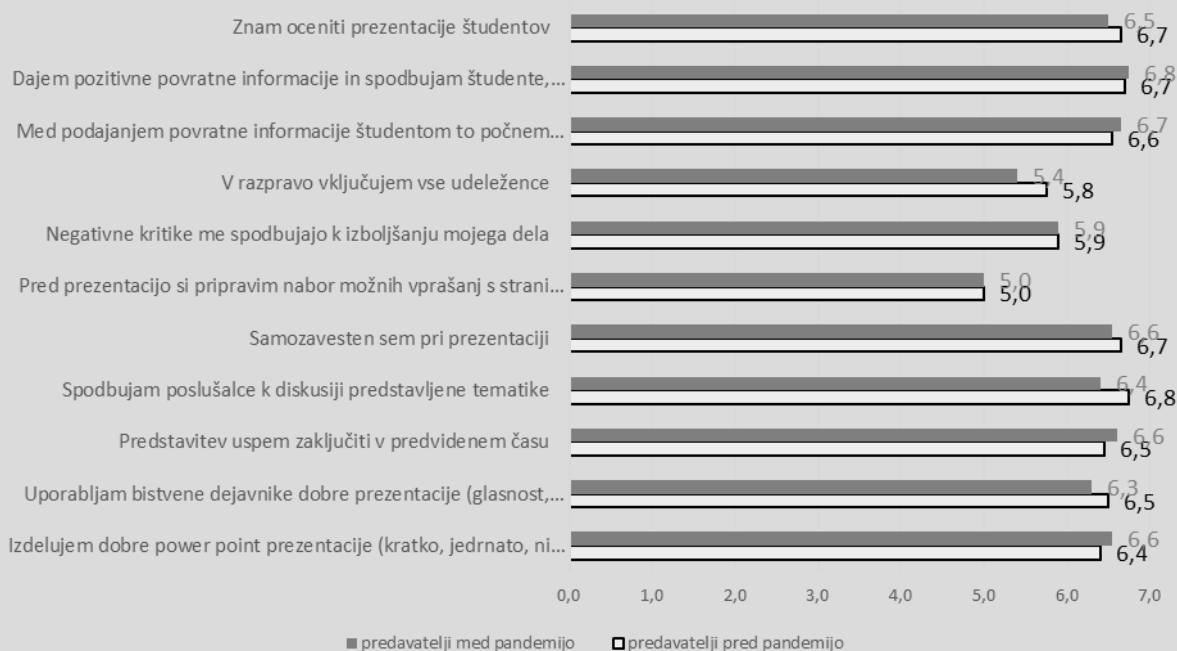
V anketi nas je zanimalo tudi, ali sta zasilno spletno poučevanje in študij na daljavo, četudi nenačrtno in brez večjih finančnih vlaganj v digitalizacijo, vplivali na razvoj ključnih kompetenc študentov in predavateljev, rezultate prikazujemo v Sliki 3.

Slika 3: Vpliv digitalizacije in zasilnega spletnega izobraževanja na razvoj kompetenc študentov v Severni Makedoniji

Digitalizacija v visokošolskem izobraževalnem sistemu v Severni Makedoniji, povzročena s pandemijo COVID-19, sodeč po odgovorih anketiranih študentov, ni imela večjega učinka nanje pri razvoju ključnih socialnih in digitalnih kompetenc. Nekatere, predvsem socialne kompetence študentov so se med pandemijo znižale (dajanje povratnih informacij), nekatere, predvsem digitalne kompetence pa so se malenkostno razvile (samozavest pri prezentaciji – javnem digitalnem nastopu, izboljšanje tehnične vrednosti prezentacij).

Pri anketiranih predavateljih pa se je, kot je razvidno iz Slike 4, večina kompetenc nekoliko poslabšala (znam oceniti prezentacije študentov, vključevanje vseh udeležencev v razpravo, samozavest pri prezentiranju, spodbujanje poslušalcev k diskusiji, uporaba bistvenih dejavnikov dobre prezentacije) in le nekatere so se nekoliko izboljšale (dajanje pozitivnih povratnih informacij, časovnice – zaključevanje predstavitev v predvidenem času, izdelava prezentacij).

Slika 4: Vpliv digitalizacije in zasilnega spletnega izobraževanja na razvoj kompetenc predavateljev v Severni Makedoniji

Sklepna misel

Digitalizacija in zasilno spletno visokošolsko izobraževanje, povzročeno s pandemijo COVID-19, v Severni Makedoniji nista imeli izrazitih učinkov na razvoj digitalnih kompetenc predavateljev in študentov. Tako študenti kot predavatelji so imeli pred pandemijo relativno malo izkušenj z e-učenjem, pripravo in uporabo e-grafov v študijskem procesu in uporabo oddaljenega dostopa ter videokonferenc. So pa bili po samoocenitvah v okviru ankete v naši raziskavi še pred pandemijo računalniško pismeni, kar je osnova za digitalne kompetence, ter imeli izkušenj s prezentacijami oziroma javnim nastopanjem na daljavo.

Četudi so bile visokošolske ustanove v Severni Makedoniji že več kot desetletje opremljene z odprtokodno programsko opremo, ki podpira učenje na daljavo (Moodle), so prav to opremo razmeroma malo uporabljale v času zasilnega spletnega poučevanja zaradi pandemije. Veliko bolj so uporabljale spletna orodja Microsoft Teams, Zoom, Google meet, GoToMeeting in celo Skype.

Z zasilnim spletnim poučevanjem in poučevanjem na daljavo so bili v času pandemije v Severni Makedoniji veliko bolj zadovoljni predavatelji kot študenti, saj so veliko bolj izrazili stališča, da vsebina, ki so jo vključili v zasilne e-učilnice, vključuje kakovostne informacije, da je izbrano e-orodje koristno za učenje in tudi veliko bolj kot anketirani študenti izrazili zadovoljstvo z uporabo funkcij, ki jih omogoča e-učenje, s hitrostjo interneta in z e-vsebinami.

Pri razvoju socialnih in zlasti digitalnih kompetenc pa zasilno e-izobraževanje v Severni Makedoniji, povzročeno zaradi pandemije COVID-19, ni imelo bistvenih pozitivnih učinkov, kar je tudi pričakovano. Z ugotovitvami naše raziskave smo tako okrepili našo raziskovalno tezo, in sicer da digitalizacija in zasilno poučevanje na daljavo, povzročeni s pandemijo COVID-19, nista vplivali na razvoj digitalnih kompetenc študentov in predavateljev na visokošolskih ustanovah v Severni Makedoniji. Pravzaprav je naša raziskava pokazala velike vrzeli v zasilnem e-izobraževanju, ki ga je povzročila pandemija COVID-19, ki izvirajo predvsem iz nezadostne skrbi družbe za razvoj digitalnih kompetenc in udejanjenje digitalizacije v visokem izobraževanju v Severni Makedoniji. Poznavanje in enostavnost uporabe metod tradicionalnega poučevanja ter pomanjkanje izkušenj s spletnim izobraževanjem so bile glavne ovire za njegovo sprejetje v praksi. Ugotovitve naše raziskave bodo bolj kot na razvoj teorije lahko vplivale na udejanjanje nujne potrebe po implementaciji e-izobraževanja v visokošolskih ustanovah v Severni Makedoniji kot delu digitalizacije in razvoja digitalnih kompetenc, predvsem predavateljev, saj izsledki naše raziskave jasno pokažejo, da so bile še pred pandemijo digitalne kompetence študentov na višji ravni kot digitalne kompetence študentov. To je tekom zasilnega e-izobraževanja zaradi pandemije COVID-19 samo še graduiralo, študenti so bili namreč veliko bolj kot predavatelji kritični do zasnove in predvsem izvedbe zasilnega e-izobraževanja, ki je bilo tudi v Severni Makedoniji povzročeno s pandemijo COVID-19.

Viri in literatura:

1. Amankwah-Amoah J., Khan Z., Wood G. in Knight G. (2021) "COVID-19 and digitalization: The great acceleration". *Journal of Business Research* 136(November), 602-611. DOI: 10.1016/j.jbusres.2021.08.011.
2. Ašanin Gole, P., Gjorgjioska, M.A., Önay Dogan, B. in Andonov, D. (2021). Bridging the "mobility gap" in Europe through internationalization at home: A case study of an international online micromasters programme. *AMPS Proceedings* 23(23.2), 38-50.
3. Bradley, C., Hirt, M., Hudson, S., Northcote, N. in Smit, S. (2020). "The great acceleration". McKinsey & Company. Available at <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/the-great-acceleration> [Accessed on 28.07.2022]
4. Evropski parlament in Svet Evropske unije. (2006). Poročilo Evropskega parlamenta in Sveta z dne 18. decembra 2006 o ključnih kompetencah za vseživljenjsko učenje. In *Uradni list Evropske unije L 394/10 z dne 30.12.2006*.
5. Jena, P. K. (2020). "Impact of pandemic COVID-19 on education in India". *International Journal of Current Research* 12(7), 12582-12586. Doi: 10.24941/ijcr.39209.07.2020.
6. Hodges, C.B., Moore, S., Lockee, B.B., Trust, T. in Bond, M.A. (2020). The difference between emergency remote teaching and online learning. Educause. Available at <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning> [Accessed on 28.07.2022]
7. Shikova, N. (2020). Remote learning (E-learning) in the Republic of North Macedonia: Challenges and future steps. Skopje: Center for Change Management.
8. Donnelly, R., Patrinos, H.A. in Gresham, J. (2021). The Impact of COVID-19 on Education – Recommendations and Opportunities for Ukraine. *WorldBank*. Available at <https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2021/04/02/the-impact-of-covid-19-on-education-recommendations-and-opportunities-for-ukraine> [Accessed on 28.07.2022]
9. Kleindienst, P. in Raspor, A. (2020). The effectiveness of e-learning for students acquiring online presentation competence. In M. Makarovič and B. Rončević (Eds.), *Technology and social choices in the era of social transformations* (pp. 83–100). Berlin: Peter Lang.
10. Liaw, S.S. in Huang, H.M. (2006). Developing a collaborative e-learning system based on users' perceptions. *International Conference on Computer Supported Cooperative Work in Design*, 751–759.
11. Marinoni, G., Land, H. in Jensen, T. (2020). The IAU Global Survey on the impact of COVID-19 on higher education around the world, International Association of Universities, available at https://www.uniss.it/sites/default/files/news/iau_covid19_and_he_survey_report_final_may_2020.pdf [Accessed on 28.07.2022]
12. Miloshevska, L., Gajek, E., Delibegović Džanić, N. in Hatipoğlu, Ç. (2020). Emergency online learning during the first Covid-19 period: students' perspectives. *Explorations in English Language and Linguistics* 8(2), 110-143. Doi: 10.2478/exell-2021-0002
13. Nonis, S.A. in Hudson, G.I. (2006). Academic performance of college students: Influence of time spent studying and working. *Journal of Education for Business*, 81(3), 151–159
14. Pedaste, M., Mäeots, M., Siiman, L. in Jong, T. (2015). Phases of inquiry-based learning: Definitions and the inquiry cycle. *Educational Research Review*, 14, 47-61. Doi: 10.1016/j.edurev.2015.02.03
15. Raspor, A., Gojšić, J. in Rozman, T. (2016). Self-evaluations of students' developed competences during seminar presentations in the online program. *Polytechnic and Design*, 4(4), 377–38
16. Raspor, A. (2021). Developing new research methodology for studying learning environment: COVID-19, *Perfectus AC*, 3(1), 3-26
17. Leskova, G. (2021). YOUth Choose: How Did Students and Professors Adapt to Online Learning. *RYCO Regional Youth Cooperation Office*. Available at <https://www.rycowb.org/?p=10418> [Accessed on 29.07.2022]
18. UNESCO (2021). COVID-19: reopening and reimagining universities, survey on higher education through the UNESCO National Commissions. UNESCO COVID-19 Education Response. Available at <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378174> [Accessed on 28.07.2022]
19. UNICEF (2020). Experience and Attitudes towards Distance Learning introduced during the COVID-19 pandemic: Initial findings from the survey carried out with school directors, teachers and parents. July 2020. Available at <https://www.unicef.org/northmacedonia/media/6881/file> [Accessed on 28.07.2022]

POSLOVANJE SLOVENSKEGA IGRALNIŠTVA OD LETA 1985 do 2023 V KONTEKSTU NACIONALNE EKONOMIJE

Andrej Raspor <https://orcid.org/0000-0002-8098-9554>⁷
Darko Lacmanović <https://orcid.org/0000-0001-8800-9381>⁸

Prejem: 2. 1. 2024

Poslano v recenzijo: 3. 1. 2024

Sprejeto v objavo: 2. 3. 2024

Povzetek: Članek obravnava trenutne razmere in izzive slovenskega gospodarstva ter posebej analizira razvoj igralniškega turizma v Sloveniji v letih 1985-2023. Slovensko gospodarstvo je v zadnjih dvajsetih letih soočeno z negativnimi vplivi gospodarskih gibanj, mednarodne konkurence in pandemije COVID-19. Kljub temu se potencial igralništva prepoznava, vendar zahteva ustrezno prestrukturiranje. Trenutni modeli in obdavčitve igralništva niso dovolj spodbudni za dolgoročno uspešnost. Igralniška panoga, čeprav predstavlja majhen delež slovenske delovne sile (0,18 %), je pomembna zaradi svoje dodane vrednosti, ki je v preteklosti presegala slovensko povprečje. Kljub temu današnje stanje kaže potrebo po spremembah, da bi ohranili konkurenčnost v primerjavi z Italijo in Hrvaško. Članek poudarja, da je potrebno spremeniti davčno politiko in uvesti različne modele obdavčitve glede na specifične vrste igralniških dejavnosti. Regulacija in obdavčitev bi morali biti najvišji za spletno in mobilno igralništvo, medtem ko bi igralni saloni in kazinoji z živimi igrami imeli nekoliko nižje obdavčitve, odvisno od njihovega ekonomskega učinka in družbenih stroškov. Veliki resorti bi imeli posebne ugodnosti zaradi privabljanja oddaljenih gostov. Prispevek izpostavlja, da dosedanji model, osredotočen na domače goste, ni vzdržen. Za dolgoročni uspeh je ključnega pomena privabiti tuje goste, še posebej iz oddaljenih trgov, kar zahteva konkurenčno in privlačno ponudbo. Slovenski igralniški turizem se sooča z izzivi, kot so zasičenost domačega trga, konkurenca sosednjih držav, pomanjkanje lastnega letalskega prevoznika in visoki stroški poslovanja. Poleg tega je pomembno upoštevati vpliv igralništva na lokalno prebivalstvo in okolje. Zaključek članka poudarja potrebo po kriznem prestrukturiranju in prilagoditvi novih strategij za ohranitev in rast slovenskega igralniškega turizma, da bi ta postal bolj konkurenčen na mednarodnem trgu in zagotovil trajnostno prihodnost.

Ključne besede: igre na srečo, spletno igralništvo, BDP, kriza, COVID-19.

THE BUSINESS PERFORMANCE OF SLOVENIAN GAMING FROM 1985 TO 2023 IN THE CONTEXT OF THE NATIONAL ECONOMY

Abstract: The article examines the current state and challenges of the Slovenian economy, specifically analyzing the development of the gaming tourism industry in Slovenia from 1985 to 2023. Over the past twenty years, the Slovenian economy has faced adverse impacts from economic fluctuations, international competition, and the COVID-19 pandemic. Despite these challenges, the potential of the gaming industry is recognized, but it necessitates proper restructuring. The current models and tax policies for gaming are insufficient to ensure long-term success. Although the gaming sector represents a small share of the Slovenian workforce (0.18%), it is significant due to its added value, which has historically exceeded the national average. However, the current situation indicates a need for changes to maintain competitiveness compared to Italy and Croatia. The article emphasizes the necessity of revising tax policies and implementing differentiated tax models based on specific types of gaming activities. Regulation and taxation should be highest for online and mobile gaming, while gaming halls and casinos offering live games should have slightly lower taxes, depending on their economic impact and social costs. Large resorts should receive special incentives for attracting distant guests. The article highlights that the existing model, focused on domestic guests, is unsustainable. For long-term success, attracting foreign visitors, especially from distant markets, is crucial, requiring a competitive and appealing offer. Slovenian gaming tourism faces challenges such as market saturation, competition from neighboring countries, the lack of a national airline, and high operational costs. Additionally, the impact of gaming on local communities and the environment must be considered. The conclusion of the article underscores the need for crisis restructuring and the adoption of new strategies to sustain and grow Slovenia's gaming tourism sector, making it more competitive in the international market and ensuring a sustainable future.

Keywords: gambling, online gaming, GDP, crisis, COVID-19.

JEL Classification: L83 Sports • Gambling • Restaurants • Recreation • Tourism

Kategorizacija: Pregledni znanstveni članek

Korespondenčni avtor: Andrej Raspor, andrej.raspor@t-2.si

DOI: 10.5281/zenodo.11243965

⁷ School of Advanced Social Studies, Gregorčičeva ulica 19, 5000 Nova Gorica, Slovenia, Central Europe Association of Tourism Management, Dolga Poljana 57, 5271 Vipava, Slovenia, andrej.raspor@t-2.si

⁸ University Mediterranean, Faculty of tourism "Montenegro tourism school", Josipa Broza bb, 81000 Podgorica, Montenegro, lacmanovicdanko@gmail.com

Uvod v obravnavano temo

Zgodovina iger na srečo in iger na srečo je zapletena in se razvija. Oblikuje jo vrsta dejavnikov, vključno s predpisi, tehnološkim napredkom in kulturnim odnosom. Skozi zgodovino so se ti odnosi spreminjali. Od popolne neurejenosti in prepuščenosti trgu v starem veku. Vpliv religij je narekoval popolne prepovedi srednjem veku. Vendar so se kmalu zavedali da lahko davki od iger na srečo prinašajo tudi prihodke v proračun. Tako je prav cerkev začela z različnimi tombolami. V današnjem času pa je močno prisotno zavedanje da prav prepoved rojeva nelegalno igralništvo. Vsled tega imajo vse države urejeno igralništvo. Če ne za posebne, pa vsaj za klasične igre na srečo, kot so nacionalne loterije. Sulkunen (2018) izpostavlja vlogo regulacije pri rasti industrije, medtem ko Schwartz (2006) poudarja vpliv novih tehnologij in igralniških centrov. Igralniško zabavišni centri niso več mesto hazarda ampak prostor za druženje in zabavo. Nove tehnologije, ki jih je pospešil internet omogočajo igranje kjerkoli (spletno in mobilno igralništvo). Ko Pitt (2012) ponuja zgodovinsko perspektivo, preučuje vlogo iger na srečo v družbi in gonilne dejavnike zakonskih sprememb. Razvoj je vedno en korak pred zakonodajalci. Zato je pomemben premik v družbenem odnosu do iger na srečo, od povezovanja z grehom in korupcijo do družbeno sprejemljive oblike zabave (Derevensky, Gupta, in Magoon 2004). Te študije skupaj prikazujejo večplastnost zgodovine iger na srečo in iger na srečo skozi posamezna obdobja.

Igralniška industrija ima pomemben vpliv na nacionalno gospodarstvo, kar dokazujejo študije v različnih državah. Gatzoulis (2013) in Podskrebko (2021) poudarjata potencial za gospodarski razvoj in ustvarjanje delovnih mest prek igralniške industrije. To nadalje podpira Gerdes, ki razpravlja o transformativnem učinku iger na ekonomsko stanje skupnosti ameriških Indijancev (Gerdes idr. 1998). Na odnos med igralniško industrijo in gospodarstvom vplivajo tudi politični dejavniki, o čemer govori Mondal (2012). Te študije skupaj poudarjajo pomen igralniške industrije pri spodbujanju gospodarske rasti in razvoja na nacionalni ravni.

Vendar v nacionalnem gospodarstvu pomeni poraba denarja za igro odtegnitev denarja za ekonomski razvoj za izboljšanje življenjske ravni. V igri potrošen denar je odtegnjen ekonomski potrošnji, ki sicerpospešuje razvoj ekonomije. Pri igri izgubljeni denar je torej odtegnjen iz potrošniškega kroga. In tudi dobitki v pretežni meri niso potrošeni v produktivni smeri, temveč so ponovno pritegnjeni v igro. Le dobički organizatorjev igre se pojavijo v krogotoku ekonomije, pa še ti največkrat ne v produktivnih naložbah (Goodman, 1995, str. 182).

Država mora zato skrbeti, da bo razvoj igralništva uravnotežen. Mi se bomo tega vprašanja dotaknili v naši razsikavi. Zanima nas kako je potekal razvoj slovenskega igralništva ter kaj bi priporočali da bi bilo to področje še bolj urejeno.

Raziskovalno področje

Razvoj igralništva v Sloveniji

Igralništvo v Sloveniji sega v preteklost, z igrama na srečo, ki so bile prisotne že v zgodnjih obdobjih. Vendar se je panoga v zadnjih desetletjih močno razvila in spremenila. Razvoj igralništva v Sloveniji je šel skozi različna obdobja (Raspor idr. 2023):

1. Plemiško obdobje (do 1964):
 - Odprtje in zaprtje igralnic, namenjenih le peščici premožnih.
2. Elitistično obdobje (1964-1984):
 - Kazinoji v turističnih centrih za elito in tujo klientelo.
 - Klasična igralniška ponudba.
 - Nizki davki.
 - Vlaganje v turistično infrastrukturo.
 - Dva kazinoja: Portorož in Bled.
3. Obdobje ekspanzije (1985-1993):
 - HIT uvaja ameriški koncept igralniško-zabavišne ponudbe.
 - Več igralnic in gostov.
 - Igralništvo postane pomemben gospodarski dejavnik.
 - Moratorij na razvoj zaradi konfliktov.
4. Obdobje prve stagnacije (1993-1999):
 - Nova zakonodaja in koncesijski sistem.
 - Visoki davki in zastarela ponudba.
 - Strategija razvoja igralništva (1997):
 - Pospeševanje turistične ponudbe.
 - Neuskaljena davčna politika.
 - Visoki davki in koncesijska obremenitev v primerjavi s konkurenco.
5. Koncesijsko obdobje (1999-2007):
 - Dodeljene prve koncesije obstoječim igralnicam.

- Investicije v širitev in posodobitev ponudbe.
 - Priprava novega zakona o igrah na srečo.
 - Pričakovano povečanje prometa za 50 %.
 - Osredotočenost na domače goste.
 - Pomanjkanje kriterijev za aktivno koncesijsko politiko.
6. Obdobje druge stagnacije (2007-2020):
- Padec prihodkov zaradi svetovne krize in odprtja igralnih salonov v Italiji.
 - Pomanjkanje strategije za igralniško dejavnost.
 - Izguba pomena igralništva.
7. Obdobje COVID-19 (2020-2023):
- Zaprtje igralnic in salonov.
 - Boljše poslovanje spletnih igralnic.
8. Obdobje po COVID-19 (od 2023):
- Zmanjšanje poslovanja in ponudbe.
 - Manj dogodkov in družabnih srečanj.
 - Počasno okrevanje na predkrizno raven.

Zgodovina urejanja igralništva sega v čas Jugoslavije. Prvi sistemski zakon, ki je urejal področje prirejanja iger na srečo, je bil v Sloveniji sprejet septembra leta 1965 (Ur. list SRS 29/65) in je veljal vse do sprejetja novega zakona o igrah na srečo decembra 1980 (Ur. list SRS 32/80). Po osamosvojitvi leta 1991 je bila tudi na področju iger na srečo podana pobuda za sprejetje novega sistema zakona o igrah na srečo. Pričela se je parlamentarna procedura, ki se je zaključila s sprejetjem zakona v letu 1995 (Ur. list 27/95). Z igralniškimi zakoni se je urejala tudi obdavčitev. Od izredno nizke do progresivne in nerazvojne, ki smo ji bili priča od 1993 dalje. Leta 1999 se je sicer obdavčitev zmanjšala, vendar še vedno ni razvojno naravnana.

Poslovanje v letih 1985-2023

V spodnji tabeli (Tabela 1: Agregirani podatki o poslovanju 1985 - 2023) je predstavljenih nekaj kazalnikov slovenskega igralništva in poslovnega okolja. Podatki za celovito primerjavo so navedeni za obdobje od 2005–2023. To vključuje obdobje pred in po veliki svetovni gospodarski krizi. Ter pred in po COVID-19 (Tabela 2: Pregled nekaterih zadnjih kazalnikov slovenskega igralništva in poslovnega okolja).

Tabela 1: Agregirani podatki o poslovanju 1985 – 2023

Leto	Bruto prihodek Klasične igre na srečo	Bruto prihodek posebne igre na srečo	Skupaj igre na srečo	Obisk posebne igre na srečo	Poraba na obisk za posebne igre na srečo
1985	1,79	11,90	13,69	200.261	59,42
1986	2,30	15,30	17,60	221.342	69,12
1987	2,54	16,95	19,49	294.281	57,60
1988	4,02	26,80	30,82	609.174	43,99
1989	5,51	36,75	42,26	773.863	47,49
1990	8,72	58,15	66,87	991.807	58,63
1991	10,72	71,45	82,17	927.607	77,03
1992	13,48	89,85	103,33	1.387.323	64,77
1993	14,75	92,21	106,82	1.848.987	49,87
1994	19,67	122,96	142,25	2.343.995	52,46
1995	22,44	140,23	162,02	2.456.658	57,08
1996	26,36	164,74	190,08	2.552.150	64,55
1997	26,79	167,44	193,20	2.550.800	65,64
1998	29,06	181,65	209,33	2.475.000	73,39
1999	30,53	190,80	219,60	2.241.677	85,11
2000	31,70	206,50	238,20	2.201.021	93,82
2001	38,50	218,80	257,30	2.195.159	99,67
2002	45,30	225,70	271,00	2.166.200	104,19
2003	39,10	243,10	282,20	2.139.940	113,60
2004	51,20	285,70	336,90	2.938.700	97,22
2005	53,60	332,00	385,60	3.859.120	86,03
2006	54,90	361,90	416,80	4.333.080	83,52
2007	60,50	372,10	432,60	4.830.308	77,03
2008	77,10	355,20	432,30	5.129.737	69,24
2009	71,40	331,40	402,80	4.917.305	67,39
2010	64,64	298,60	363,24	4.565.300	65,41
2011	71,00	288,61	359,61	4.371.233	66,02
2012	79,10	260,68	339,78	4.024.318	64,78
2013	68,68	240,39	309,07	3.854.439	62,37
2014	57,04	237,89	294,93	3.765.023	63,18
2015	62,92	239,61	302,52	3.676.409	65,17
2016	58,73	247,42	306,15	3.638.345	68,00
2017	53,43	253,59	307,02	3.498.566	72,49
2018	61,90	245,90	307,80	3.377.758	72,80
2019	68,00	254,11	322,11	3.313.393	76,69
2020	61,28	126,87	188,15	1.477.419	85,87
2021	63,16	132,51	195,67	1.189.557	111,39
2022	75,44	257,80	333,24	2.509.239	102,74
2023	89,56	278,19	367,75	2.687.635	103,51

(Ministrstvo za finance Republike Slovenije 2020)

Z izjemo klasičnih iger na srečo in porabe na gosta, so vsi kazalniki slabši. To kaže kako igralništvo izgublja na pomenu v nacionalni ekonomiji.

Tabela 2: Pregled nekaterih zadnjih kazalnikov slovenskega igralništva in poslovnega okolja

	2005	2010	2015	2019	2022	2023
1.1 BDP (v 1000 EUR)	29.114.000	36.364.000	38.853.000	48.533.000	58.989.000	63.090.000
1.2 Državni proračun (v 1000 EUR)	7.181.393	9.280.169	9.797.661	9.911.700	13.708.500	13.377.493
1.3 Število zaposlenih	806.349	835.039	804.637	894.229	921.998	933.738
2.1 Prihodki klasične igre (v 1000 EUR)	53.600	64.644	62.915	68.000	75.439	89.855
2.2 Davki na klasične igre na srečo (DIS+KD) (v 1000 EUR)	24.200	27.700	27.700	28.400	31.858	33.164
3.1 Prihodki posebne (v 1000 EUR)	315.300	298.558	239.600	254.112	257.804	278.192
3.1.1 Realizacija IA (v 1000 EUR)	248.800	246.659	199.764	213.035	221.409	236.488
3.1.2 Realizacija IM (v 1000 EUR)	66.500	51.899	39.836	41.077	36.396	41.704
3.1.3 Realizacija splet (v 1000 EUR)	0	0	7	6	0	0
3.2. Napitnina (v 1000 EUR)	16.176	10.615	7.524	7.733	7.416	8.041
3.2.1 Napitnina IA (v 1000 EUR)		692	1.370	1.744	2.071	2.314
3.2.2 Napitnina IM (v 1000 EUR)		9.923	6.154	5.989	5.345	5.727
3.3. Vstopnina (v 1000 EUR)		128	93	152	56	51
3.4 Koncesijska dajatev (v 1000 EUR)	49.679	48.134	38.509	40.824	42.504	45.795
3.4 Davki na posebne igre na srečo (v 1000 EUR)	56.021	53.773	43.195	45.902	46.442	50.083
4.1 Prihodki - SKUPAJ (v 1000 EUR)	368.900	363.202	302.515	322.112	333.243	368.048
4.2 Dajatve - SKUPAJ (Davki + koncesijska dajatev) (v 1000 EUR)	129.900	129.607	109.404	115.126	120.804	129.042
Prihodki po R92 Prirejanje iger na srečo (v 1000 EUR)	436.047	441.424	386.759	432.887	429.136	
5 Število vstopov	3.842	4.565	3.676	3.313	2.509	2.688
5.1 Domači	1.119	1.230	1.013	975	889	947
5.2 Tuji	2.723	3.335	2.664	2.338	1.621	1.741
6.1 Podjetja	45	57	48	38	30	
6.2 Casino	13	9	10	10	11	11
6.3 Igralni saloni	31	32	26	25	25	25
6.4 Igralne mize	259	260	281	254	219	219
6.5 Avtomati	6.029	8.648	8.084	7.721	7.388	7.233
7. Število zaposlenih v sektorju klasičnih in posebnih iger na srečo	2.261	2.696	2.130	2.225	1.708	1.708
Prihodki skupaj v BDP-ju	1,27%	1,00%	0,78%	0,66%	0,56%	0,58%
Dajatve v državnem proračunu	1,81%	1,40%	1,12%	1,16%	0,88%	0,96%
Zaposleni v igralništvu med vsemi zaposlenimi v SLO	0,28%	0,32%	0,26%	0,25%	0,19%	0,18%

Vir: (Ministrstvo za finance Republike Slovenije 2020a; SURS; lastna obdelava podatkov)

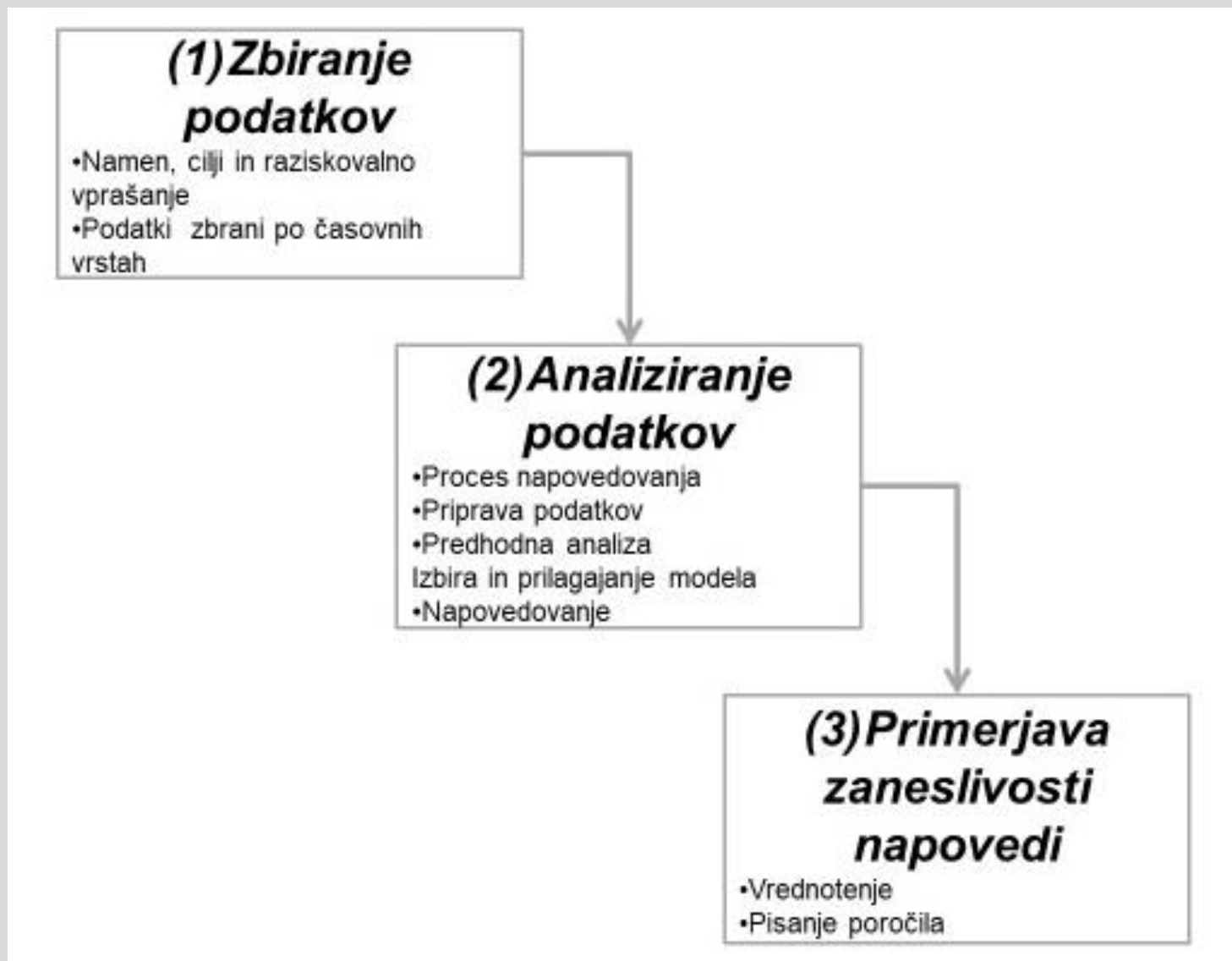
Raziskovalni načrt

Skzi sam prispevek smo sledili metodologiji, ki vključuje naslednje tri korake (Slika 1: Raziskovalna metodologija): (1) *zbiranje podatkov*, (2) *analiziranje podatkov z uporabo orodij*, (3) *ocena uspešnosti*.

Zbiranje podatkov

Primarno so bili podatki najprej zbrani z uporabo zgodovinske metode. Raziskali smo, koliko je bilo igralništvo razširjeno in kako uspešno je bilo na slovenskih tleh. Za namen te raziskave so bili podatki zbrani s Statističnega urada Republike Slovenije oziroma s Finančne uprave Republike Slovenije¹, ki izvaja nadzor na področju igralništva. Za opis poslovanja igralniških podjetij pa smo uporabili spletni bazi Bizi in AJPES. Za določene zgodovinske dogodke o razvoju slovenskih igralniških podjetij smo kontaktirali tudi neposredno podjetja, a večinoma nismo prejeli odgovora in smo zato te opise pridobili z njihovih spletnih strani, AJPES-a ali Bizi-ja. Glavni razlog za uporabo teh virov podatkov je, da je za našo razpravo pomembno upoštevanje skupnega prihodka v industriji igralništva.

¹ Od leta 1995–2012 je bilo področje igralništva pod nadzorom Urada RS za nadzor prirejanja iger na srečo, ki je deloval v okviru Ministrstva za finance. UNPIS je bil v letu 2012 ukinjen, njegove naloge pa prenesene na Davčno upravo RS (DURS). Še dve leti kasneje je bila DURS-u pripojena carina in je nastal behemont, ki ga danes poznamo po imenu FURS.

Slika 1: Raziskovalna metodologija

Konkretna naloga in raziskovalno vprašanje

Naloga, ki smo jo želeli izpolniti v tem prispevku, je analiza nabora podatkov, t.j. prihodkov iz igralništva v obdobju od leta 2004 do leta 2023, z namenom ugotoviti nekatere vzorce, ciklične ali sezonske značilnosti ali druge pomembne informacije, ki omogočajo napovedovanje prihodnjega gibanja z določeno stopnjo natančnosti.

Časovne serije podatkov

Nabor podatkov zajema glavne poslovne podatke na nivoju posameznega podjetja. Na sumarnem nivoju pa prihodke od iger na srečo in BDP z enoletno stopnjo vzorčenja. Podatki prikazujejo različne količine in nekatere podmerilske vrednosti in spadajo pod tipične podatkovne časovne vrste, ki jih je mogoče opredeliti kot zaporedje opazovanih vrednosti. Ena od najbolj značilnih lastnosti časovne vrste je, da podatki niso ustvarjeni neodvisno; njihov odklon se v času spreminja in so pogosto podvrženi trendu in cikličnim komponentam. Opazovane časovne vrste lahko delimo na tri komponente: trend (dolgoročna usmeritev), sezona (sistematična, koledarska gibanja) in nepravilna (nesistematična, kratkotrajna) nihanja (Beliaeva, Petrochenkov, in Bade 2013).

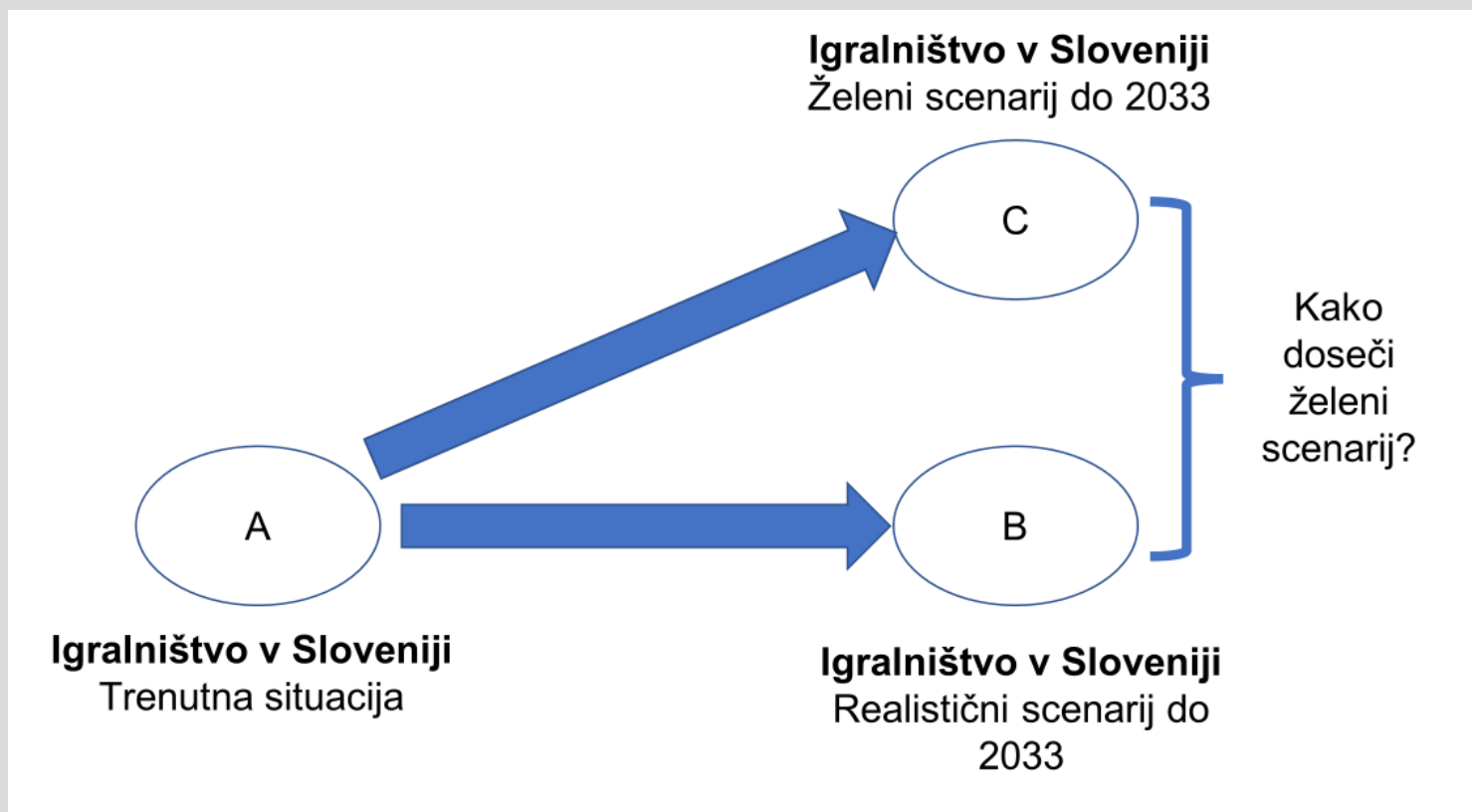
Analiziranje podatkov z uporabo orodij

Pri pripravi smo uporabili različne znanstvene metode. Za določitev smernic za razvoj in izboljšanje slovenskega igralniškega turizma smo uporabili strategijo strateškega upravljanja, analizo vrzeli. Cilj analize vrzeli je odgovoriti na štiri ključna vprašanja: *Kje smo zdaj?* (A); *Kje verjetno bomo?* (B); *Kje dejansko želimo biti?* (C); *Kako premagati vrzel med scenarijem B in C?* (Thompson in Strickland 2001; Pearce, Robinson, in Subramanian 2000). Model naše analize vrzeli je prikazan na sliki (Slika 2: Analiza vrzeli slovenskega igralništva).

V okviru točke A, **Igralništvo v Sloveniji – trenutna situacija** smo raziskali, kakšno je trenutno stanje na področju igralniškega turizma. Zagotavljamo kvantitativno analizo podatkov o poslovanju podjetij.

Pri opredelitvi točke B, **Igralništvo v Sloveniji – realistični scenarij do leta 2033**, smo uporabili ekonometrijo. Natančna opredelitev ekonometrije ne obstaja. Nekdo bi rekel, da gre za tako imenovane gospodarske trike, medtem ko bi drugi opredelili ekonometrijo kot uporabo statistike in matematike v ekonomiji, da bi dokazali hipoteze in predvideli prihodnost trendov (Moosa 2017). Zahvaljujoč samoregresivnemu modelu integriranega gibkega povprečja (ARIMA) (*Akaike Info Criterion*), modelu, ki se uporablja za napoved časovne serije, smo do konca leta 2033 napovedali prihodke od iger na srečo. To je realen scenarij razvoja, ki temelji na povprečni stopnji rasti v opazovanem obdobju. Za ta namen smo analizirali letne časovne vrste od leta 2000 do leta 2023 (skupno 24 opazovanj).

Pri opredelitvi točke C, **Igralništvo v Sloveniji – zeleni scenarij do leta 2033**, napoved izhaja iz izračunov in grafičnih prikazov gibanja na eni strani in komentarjev ter napotkov, kaj je potrebno postoriti za doseg scenarija, na drugi strani. Tukaj so podatkovni nizi, analizirani z orodjem Tableau 10.4.

Slika 2: Analiza vrzeli slovenskega igralništva

V svetu nenehno spreminjajočih se gospodarskih, tehnoloških in okoljskih izzivov se morajo tudi organizacije spreminjati in prilagajati, da izboljšujejo svojo konkurenčno prednost. Zato morajo stalno nadgrajevati strategije. Poleg splošne predstavitve igralniškega okolja, v katerem deluje slovensko igralništvo, smo se sami osredotočili na finančne podatke, konkretnije na kazalce uspešnosti.

S tem bi želeli slovensko strokovno javnost opozoriti, kje lahko organizacije prepoznajo priložnosti za izboljšavo poslovanja.

Proces napovedovanja

Napovedovanje je proces ocenjevanja neznanega. Lahko ga opredelimo kot znanost o napovedovanju prihodnjih rezultatov. Napoved bi morala biti pravočasna, čim bolj natančna, zanesljiva in smiselna. Za izvedbo procesa napovedovanja je potrebno izvesti naslednje korake (Nolan 1994; Armstrong 2001):

- opredelitev namena napovedovanja;
- priprava podatkov;
- preliminarna analiza;
- izbira in prilagajanje najboljšega modela;

- napovedovanje;
- vrednotenje.

Priprava podatkov

Za analizo igralništva in njegovega deleža v BDP so potrebne naslednje spremenljivke: leto, prihodki od posebnih in klasičnih iger na srečo na srečo, obisk, BDP.

Izračunali smo delež igralništva v BDP, indeks osnovnega dohodka od iger na srečo (2004), osnovni indeks prihodkov od iger na srečo v BDP (2004) za vsa opazovana leta.

Preliminarna analiza

Dober način za razumevanje podatkov je vizualizacija, katere cilj je ugotoviti nekatere konsistentne vzorce ali pomemben trend. S pomočjo Tableau 10.4, zmogljivega statističnega orodja za raziskovanje in vizualizacijo podatkovnih nizov, se izdelajo grafe za različna časovna obdobja (Tableau 2014).

Izbira in prilagajanje najboljšega modela

Naslednji korak je določitev primerne modela, ki ustreza podatkom. V ta namen uporabljamo pristop Box in Jenkins (Box idr. 2015), ki omogoča, da se iz skupine modelov za napovedovanje izbere tistega, ki najbolj ustreza podatkom časovne vrste. Modeliranje ARIMA (avtoregresijski model drsečega povprečja) se lahko uporablja za večino časovnih vrst. Znanstveniki menijo, da je natančnost napovedovanja modela ARIMA visoka (Beliaeva idr. 2013).

Napovedovanje

Napovedovanje je izvedeno za obdobje od leta 2024 do 2033.

$$\begin{aligned}\hat{y}_{t+h|t} &= \ell_t + s_{t-m+h_m^+} \\ \ell_t &= \alpha(y_t - s_{t-m}) + (1 - \alpha)\ell_{t-1} \\ s_t &= \gamma(y_t - \ell_{t-1}) + (1 - \gamma)s_{t-m}\end{aligned}$$

Ocena uspešnosti

To je zadnji in končni korak predlagane metodologije. Njegov potek je viden na slikah, ki so bile narejene ob analizi nabora podatkov in se nahajajo v delu, ki obravnava analizo in napovedi.

Vrednotenje

Vrednotenje je bilo opravljeno z uporabo povprečne absolutne tehtane napake (MASE), ki jo Hyndman in Koehler smatrata za najbolj zanesljivo. Če je vrednost napake MASE nižja od 1, je model za napovedovanje pravilen (Hyndman in Koehler 2006). Ti rezultati predstavljajo dokaj visoko natančnost napovedi. To dokazuje prepričanje znanstvenikov, da je natančnost napovedi modela ARIMA običajno visoka. Vse napovedi so bile izračunane z uporabo eksponentnega glajenja.

V tabeli (Tabela 3: Ocena napake pri napovedovanju) lahko vidite, da je napaka MASE v vseh primerih z izjemo Bruto prihodka iz klasičnih iger na srečo višja od 1. Na drugi strani je informacijski kriterij Akaike (AIC) tudi višji. Če bi bil nizek bi pomenilo, da je uporabljeni model primeren (Bozdogan 1987). Vsled tega lahko zaključimo da je napoved dokaj nezanesljiva.

Tabela 3: Ocena napake pri napovedovanju

Bruto prihodek klasične igre na srečo: 1985-2033										
Model			Quality Metrics					Smoothing Coefficients		
Level	Trend	Season	RMSE	MAE	MASE	MAPE	AIC	Alpha	Beta	Gamma
Additive	Additive	None	6,7	4,7	0,89	0,228	158	0,5	0	0
Bruto prihodek posebne igre na srečo: 1985-2033										
Model			Quality Metrics					Smoothing Coefficients		
Level	Trend	Season	RMSE	MAE	MASE	MAPE	AIC	Alpha	Beta	Gamma
Additive	Additive	None	41,8	32,4	1,53	0,212	297	0,5	0	0
Skupaj igre na srečo: 1985-2033										
Model			Quality Metrics					Smoothing Coefficients		
Level	Trend	Season	RMSE	MAE	MASE	MAPE	AIC	Alpha	Beta	Gamma
Additive	Additive	None	44	32,4	1,37	0,197	305	0,5	0	0
Obisk posebne igre na srečo: 1985-2033										
Model			Quality Metrics					Smoothing Coefficients		
Level	Trend	Season	RMSE	MAE	MASE	MAPE	AIC	Alpha	Beta	Gamma
Additive	None	None	617,011	454622	1,53	0,237	1046	0,5	0	0
Bruto prihodek klasične in posebne igre na srečo po tekočih cenah: 2000-2033										
Model			Quality Metrics					Smoothing Coefficients		
Level	Trend	Season	RMSE	MAE	MASE	MAPE	AIC	Alpha	Beta	Gamma
Additive	None	None	49,8	37,1	1,34	0,125	194	0,5	0	0
Bruto prihodek klasične in posebne igre na srečo po stalnih cenah: 2000-2033										
Model			Quality Metrics					Smoothing Coefficients		
Level	Trend	Season	RMSE	MAE	MASE	MAPE	AIC	Alpha	Beta	Gamma
Additive	None	None	57,3	45,1	1,33	0,124	200	0,5	0	0

Vir: (Tabela pripravljena z orodjem Tableau; lastna raziskava)

Žal pa je visok, kar v praksi pomeni, da so pred slovenskim igralništvom turbulentni časi in da se bodo morali vsi odločevalci in koncesionarji resno zamisliti, kako naprej. A več o ugotovitvah v nadaljevanju.

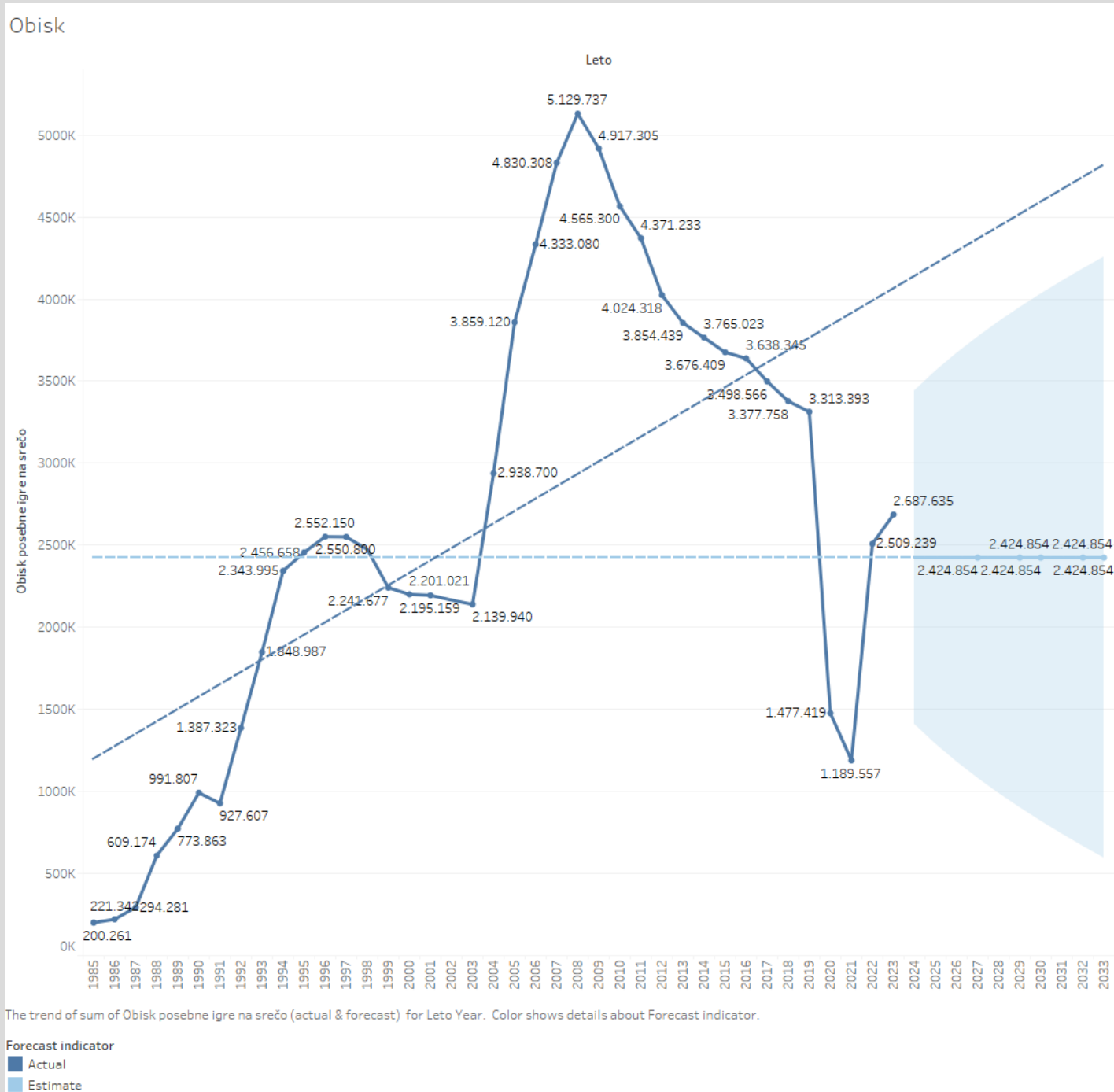
Kaj nam pravi prihodnost

Za klasične igre na srečo z izjemo realizacije nimamo podatkov. Po vsej verjetnosti koncesionarji razpolagajo s podatkom o številu prodanih srečk, loto lističev, povprečno vplačilo, ipd. Ta podatek bi bil zelo koristen, saj bi lahko na ta način ugotovili in napovedali trende.

Bolj natančni so podatki v sektorju posebnih iger na srečo. V nadaljevanju predstavljamo potek obiska v slovenskih igralnicah in igralnih salonih. Ker se mora vsak obiskovalec ob prihodu registrirati, je to dokaj relevanten podatek. Poleg tega obstaja tudi podatek o številu domačih in koliko tujih gostov. Sama igralniška podjetja pa skladno z GDPR in CRM sistemom vodijo še bolj podrobno statistiko. Sami s temi podatki ne razpolagamo, ampak imamo zgolj podatke na sumarni ravni.

Iz slike (Slika 3: Obisk v igralnicah in igralnih salonih v Sloveniji (1985-2033)) je razvidno da smo od leta 1985 do osamosvojitve beležili strmo rast obiska. V času vojene za osamosvojitve je obisk padel, a se je že po enem letu začel dvigovati in strmo raste do leta 1997. To je bila posledica odprtja Perle v letu 1993. Stagnacija pa je posledica zaustavitve razvojnega cikla. V letu 1999 obisk začne upadati, saj se je odprl nov kazino v Benetkah. Po letu 2002 pa je rast predvsem posledica vse večjih igralnih salonov. Vrh dosežemo leta 2008. Od tega leta pa obisk upada. Razlogov je več. Od uvedbe prepovedi kajenja v slovenskih igralnicah leta 2007, postopnega zapiranja igralnic in igralnih salonov, pa do vse širše in dostopnejše ponudbe na spletu in do nelegalnih ponudb.

V času zaključevanja članka po recenziji (marec 2024), so bile ponovno odprte vse igralnice in igralni saloni v Sloveniji. Te so bile v od spomladi 2020 do 2022 večkrat zaprte zaradi COVID-19. To je pokazalo, kako ranljive so igralnice in igralni saloni, saj gre za žive igre. Tako smo pri simulacijah upoštevali podatke o poslovanju v letu 2023, ko se igralništvo pobira. Ni pa se vrnilo na pred COVID-no raven. Računamo da se bodo postopoma vračali na normalo, ki pa jo brez intenzivnega vlaganja in prestrukturiranja ne bodo dosegli.

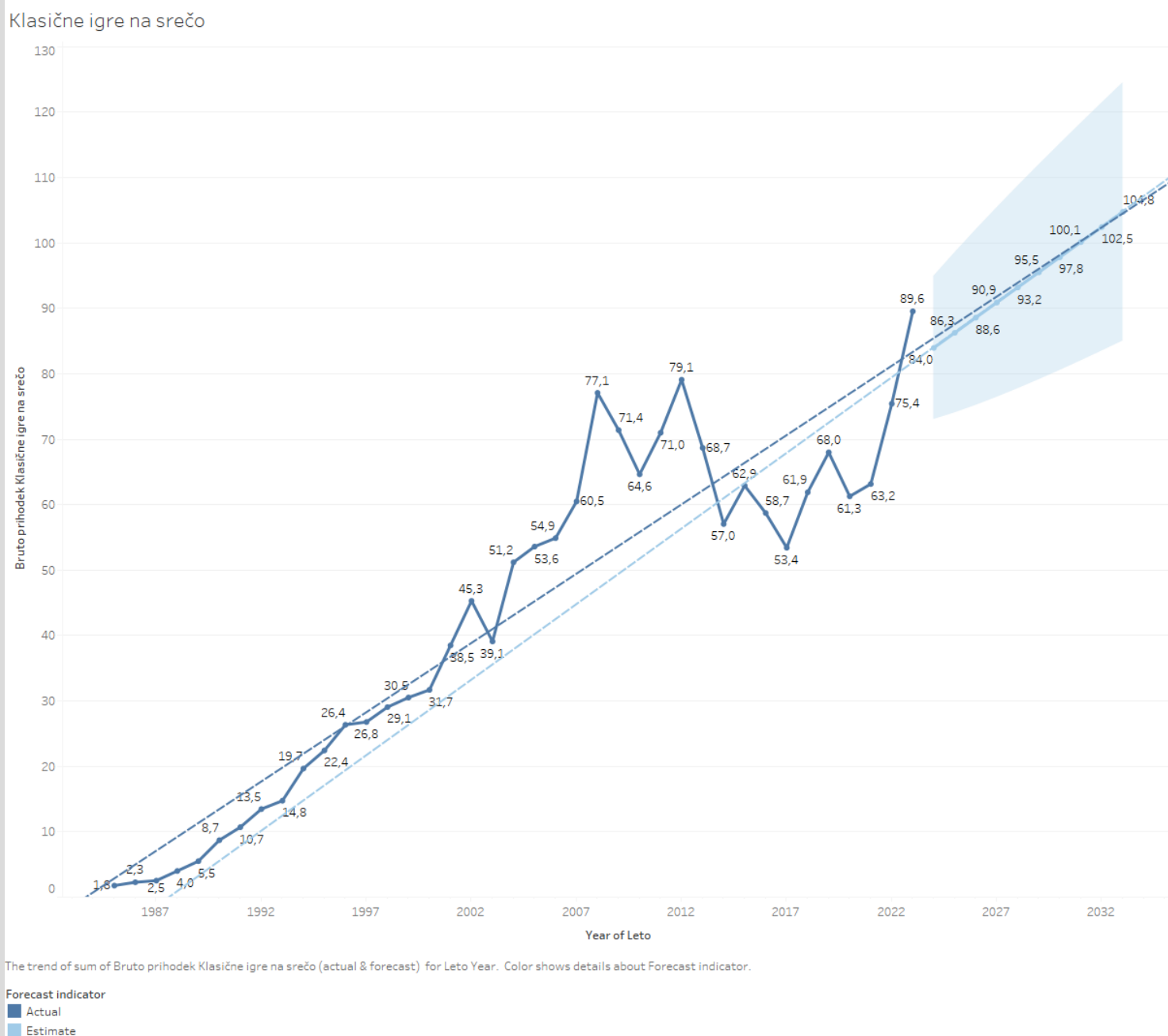

Slika 31: Obisk v igralnicah in igralnih salonih v Sloveniji (1985-2033)

Vir: (Ministrstvo za finance Republike Slovenije 2020a; SURS; Tableau output; lastna obdelava podatkov)

Sledi pregled treh scenarijev - A, B, C. Realno bi se lahko obisk nekako stabiliziral. V primeru večjih in ustreznih investicijskih vlaganj imamo vse potenciale, da lahko trend obrnemo navzgor. Po pesimističnem scenariju pa bo obisk še dodatno padal. Vse je odvisno kako bo bodočim razvojem igralnic in igralnih salonov.

Tudi analiza podatkov o ponudbi iz naslova klasičnih igre na srečo (Slika 4: Prihodki od iger na srečo v Sloveniji: klasične igre na srečo (1985-2033)) nam kaže, da so se ti vsa leta do vključno leta 2003 skoraj linearno dvigovali. Od tu dalje pa je diagram bolj žgaste oblike. Tako so ta gibanja odvisna od tega, kako je bila prisotna druga nelegalna ponudba iger na spletu. V letih, ko je bila bolj intenzivna kampanja proti nelegalni ponudbi stavnic, je bila potrošnja večja in obratno. Vsekakor vidimo, da je trenutno zaznati padec in ta bo po vsej verjetnosti tudi v prihodnje še trajal. V kolikor želijo ponudniki zaščititi trg, morajo sprejeti določene ukrepe.

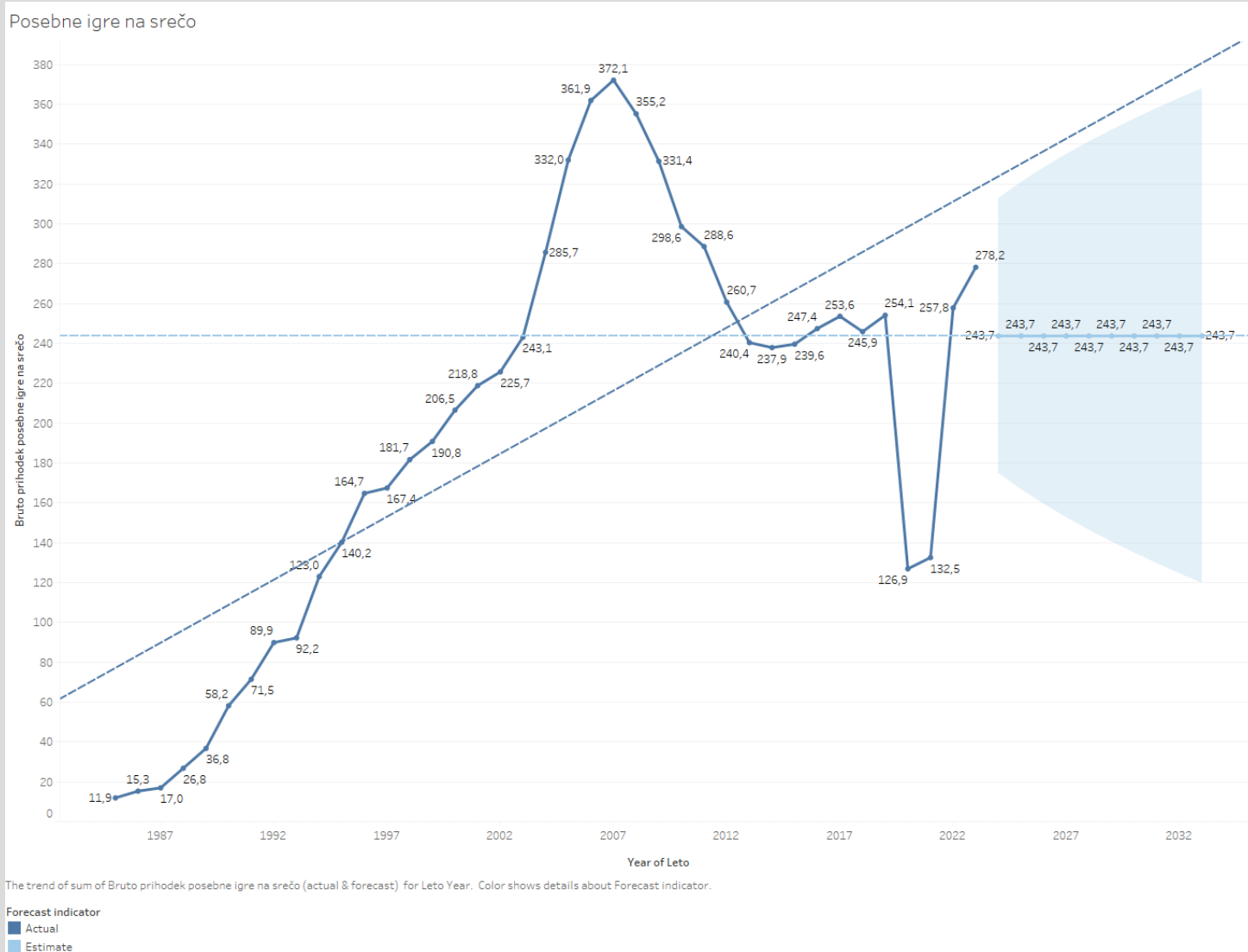

Slika 4: Prihodki od iger na srečo v Sloveniji: klasične igre na srečo (1985-2033)

Vir: (Ministrstvo za finance Republike Slovenije 2020a; SURS; Tableau output; lastna obdelava podatkov)

Prihodki iz naslova posebnih iger na srečo so rasli skoraj linearno do leta 2007 (Slika 5: Prihodki od iger na srečo v Sloveniji: posebne igre na srečo (1985-2033)). Po tem datumu pa so padali do leta 2014, ko se krivulja obrne in se prihodki stabilizirajo. Primerjava obiska in prihodkov kaže, da se kljub oscilaciji obiska prihodek oz. poraba na gosta poveča. Je pa svetovna gospodarska kriza pokazala večjo ranljivost segmenta živih iger. COVID-19 je stanje popolnoma sesekal. Tako da se panoga postavlja na noge. In se je tudi hitro vrnila na pred COVID-no raven.

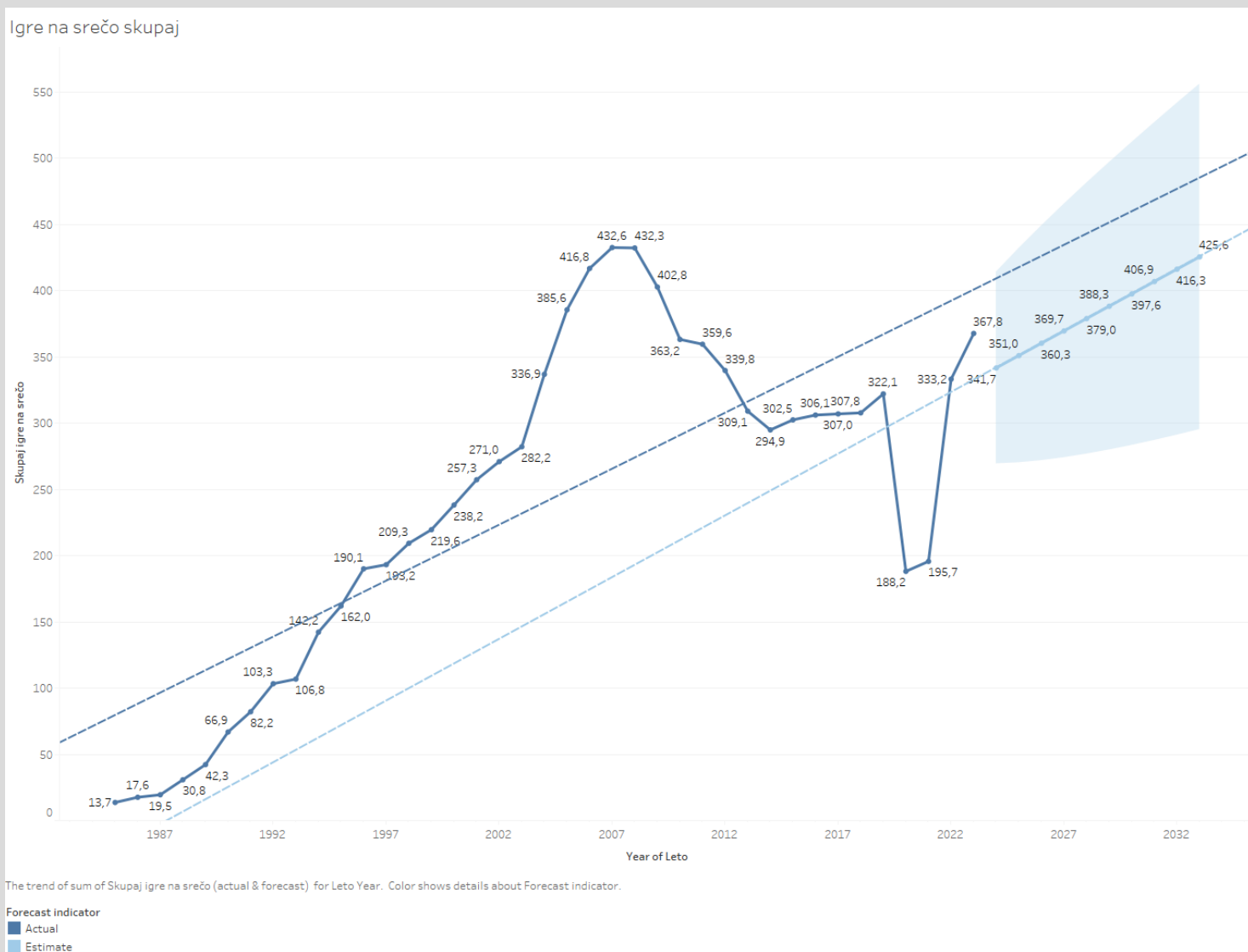
Tako bo potrebno veliko napora, da se bo potrošnja ponovno popravila in začela dosegati nominalne številke pred letom 2007.

Slika 5: Prihodki od iger na srečo v Sloveniji: posebne igre na srečo (1985-2033)

Vir: (Ministrstvo za finance Republike Slovenije 2020a; SURS; Tableau output; lastna obdelava podatkov)

Graf skupnih prihodkov iz naslova iger na srečo (Slika 6: Prihodki od iger na srečo v Sloveniji: skupaj igre na srečo (1985-2033)) je skoraj enak tistemu, ki predstavlja posebne igre na srečo, saj ti predstavljajo 75 % vseh prihodkov. Vsled tega veljajo komentarji in priporočila, kot so zapisani za posebne igre na srečo.

Slika 2: Prihodki od iger na srečo v Sloveniji: skupaj igre na srečo (1985-2033)

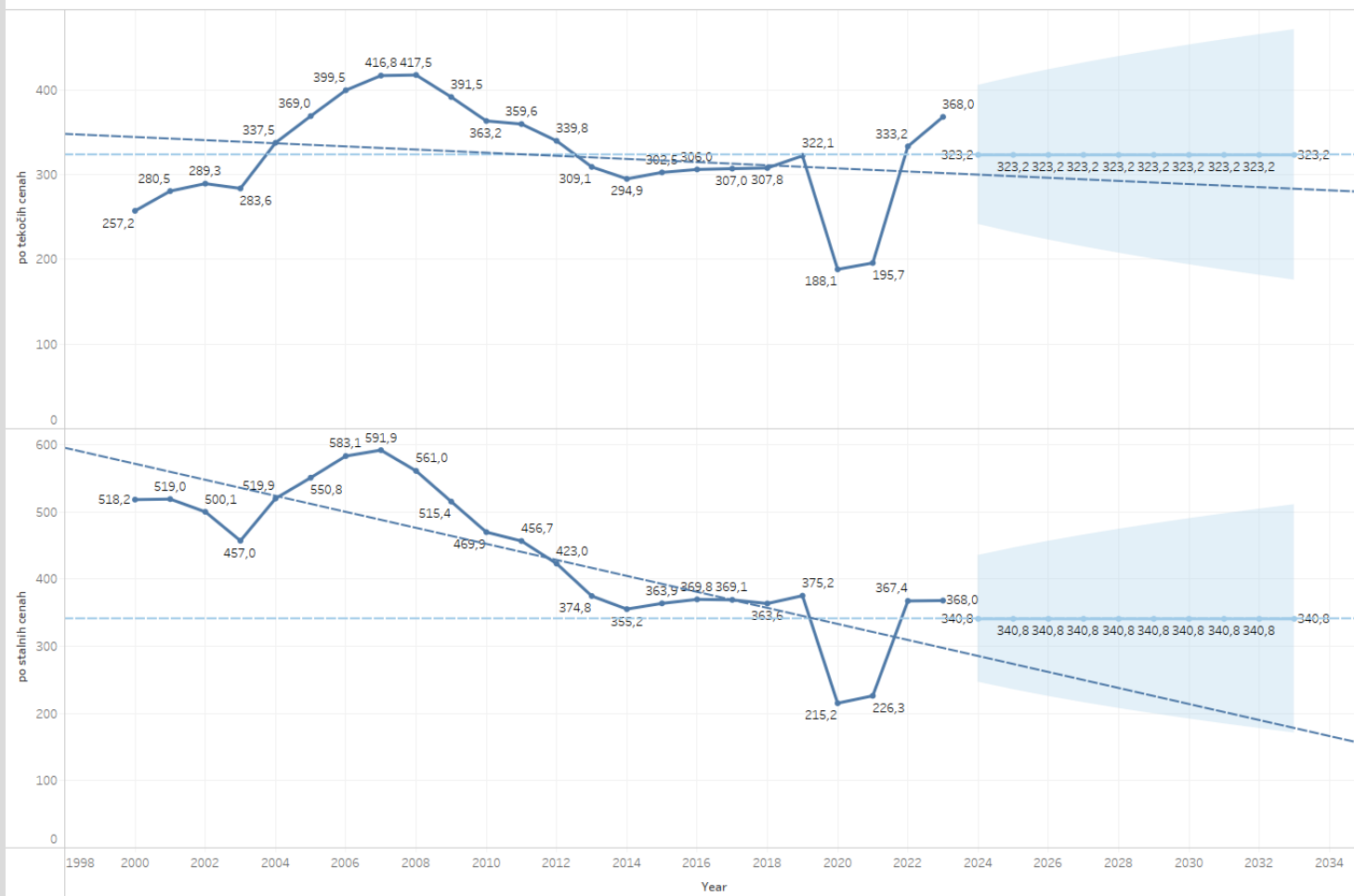
Vir: (Ministrstvo za finance Republike Slovenije 2020a; SURS; Tableau output; lastna obdelava podatkov)

Kako doseči zeleni scenarij?

Z zgornjimi analizami in napovedmi smo ustvarili scenarije A, B in C. Pojavilo se je vprašanje, kako naj bi do leta 2033 dosegli zelene prihodke od iger na srečo. Odgovori so na voljo v strateškem upravljanju. Kot sta poudarila (Piner in Paradis 2004), lahko rečemo, da je načrtovanje dolgoročnega igralniškega turizma v Sloveniji prednostna naloga. Ena od ključnih pomanjkljivosti slovenskega igralniškega turizma je pomanjkanje jasne strategije za njegov razvoj. Strateško vodenje v prvi vrsti pomeni oblikovanje centralne igralniške destinacije (notranje in zunanje). Od tu dalje pa lahko opredelimo smernice razvoja igralniškega turizma v Sloveniji. Osnovna predpostavka je, da mora biti vizija natančna, jasna, specifična, prepoznavna in se ne zanaša preveč na presežnike. Vizija igralniškega turizma v Sloveniji do leta 2033 bi bila: Slovenija bo na turističnem zemljevidu priznana s kakovostno ponudbo trajnostnega igralniškega turizma.

Pravo sliko o tem, kaj se dogaja s prihodki, nam pokaže šele primerjava v prihodkih in napoved po tekočih in fiksnih cenah (Slika 7: Prihodki od iger na srečo v Sloveniji: po tekočih in fiksnih cenah (2000-2033)). Tako prihodki po letu 2007 kažejo linearno padanje. Potrebno se bo fokusirati, da se ta trend upadanja vsaj omeji in obrne navzgor.

Prihodki iz klasičnih in posebnih iger na srečo v mio EUR

The trends of sum of Revenue from gambling and betting mio EUR in current prices (actual & forecast) and sum of Revenue from gambling and betting mio EUR in fixed prices (actual & forecast) for Year (GDP). Color shows details about Forecast indicator.

Forecast indicator
 Actual
 Estimate

Slika 7: Prihodki od iger na srečo v Sloveniji: po tekočih in fiksnih cenah (2000- 2033)
 Vir: (Ministrstvo za finance Republike Slovenije 2020a; SURS; Tableau output; lastna obdelava podatkov)

Slovenija lahko dano vizijo uresniči le z zagotavljanjem gospodarske, ekološke in družbeno-kulturne vzdržnosti. Gospodarske prednosti razvoja igralniškega turizma v Sloveniji bi bile lahko opazne, vendar je treba paziti na negativne socialno-kulturne učinke, pa tudi na ekološke učinke, ki jih proučujejo (Back in Bowen 2009; Cho 2002; Greenwood in Dwyer 2017; King Penny Wan, Li, in Kong 2011; Lee in Back 2003; Long 1996; Mallach 2010; McCartney 2015; Nickerson 1995; Perdue, Long, in Kang 1995; Wan 2012; Wu in Chen 2015). Z vzpostavitvijo močnih mehanizmov je mogoče spremljati razvoj igralniškega turizma, ga nadzorovati in po potrebi prilagoditi. Igralniški turizem je odlična priložnost za revitalizacijo nekaterih delov Slovenije, predstavlja pa lahko tudi dodatno ponudbo k kulturnemu, konferenčnemu, smučarskemu in drugemu trajnostnemu razvoju.

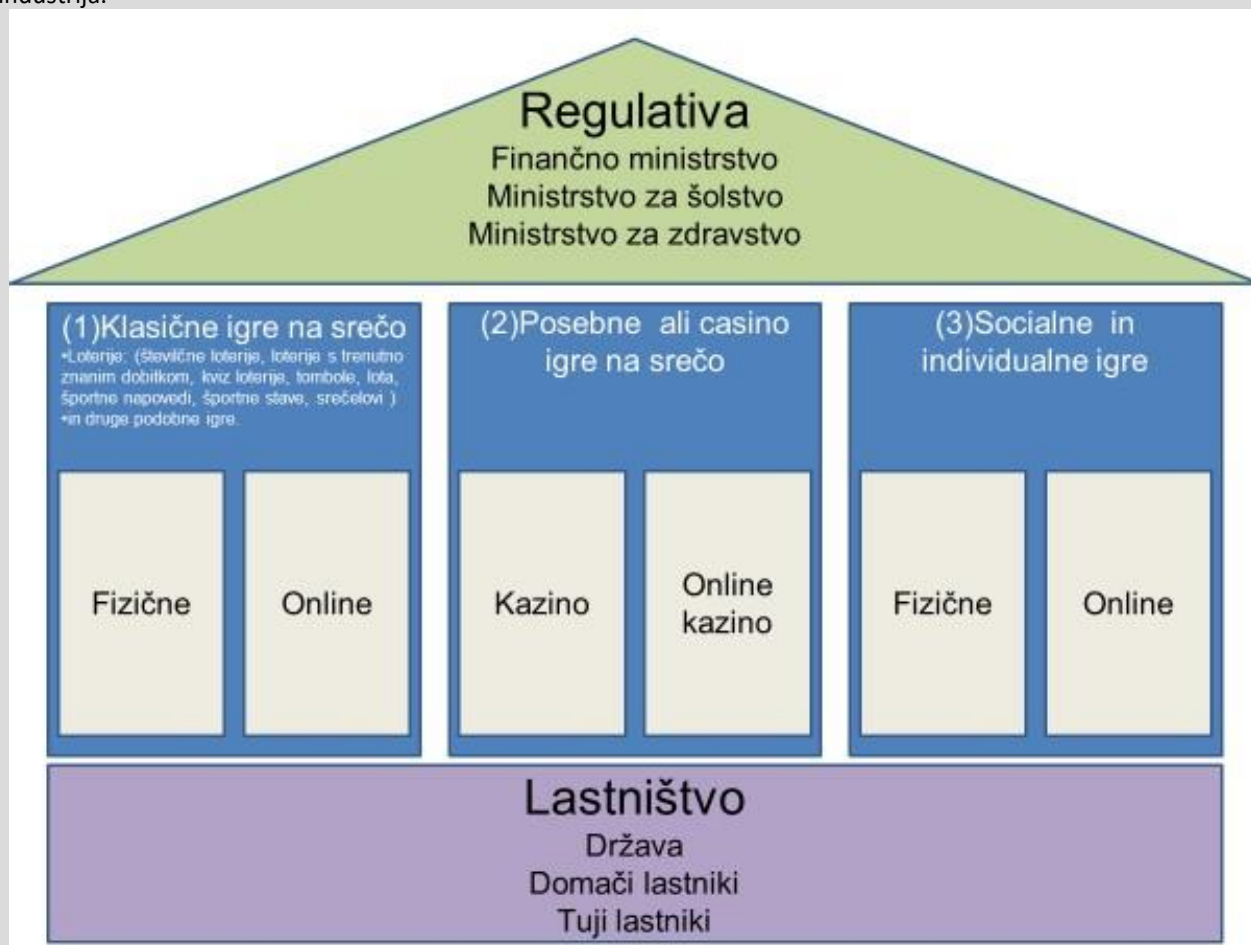
Vendar pa je jasno, da se Slovenija brez tržnega napa ne bo prodajala kot igralniška destinacija. Opredelitev marketinške strategije v okviru strategije razvoja igralniškega turizma je bistvenega pomena za oživetev te vrste turizma. Natančno določanje prodajne politike je predpogoj za razvoj igralniškega turizma. Sodelovanje hotelov in destinacij, kjer se nahaja igralniška ponudba, s specializiranimi turističnimi agencijami in organizatorji potovanj v tujini je ključnega pomena za zagotovitev visoke stopnje zasedenosti hotelov in visokih prihodkov iz igralnic. Treba je vzpostaviti celoten sistem igralniškega turizma. Brez podpore državnih služb ne moremo pričakovati boljših rezultatov od sedanjih. Seveda ne bi smeli zanemariti niti internetnih iger na srečo. V Sloveniji še vedno obstaja možnost za njihov razvoj. Slovenija namreč ima veliko znanja na tem področju.

Strateško načrtovanje turizma je potrebno za vse turistične destinacije, ki se želijo ohraniti za daljše časovno obdobje, tako kot v primeru Slovenije. Igralniški turizem je pred COVID-19 postajal iz dneva v dan vse bolj priljubljena oblika turizma, ki je prinašal številne pozitivne, a žal tudi negativne učinke. Zato tudi predstavlja veliko priložnost in hkrati nevarnost za razvoj turizma v Sloveniji. Da bi se igralniški turizem v Sloveniji obravnaval kot priložnost za razvoj, potrebujemo močno vodenje, ki bo temeljilo na načelih trajnosti in družbene odgovornosti.

Bistvena je natančna opredelitev poslovne politike in etike v igralništvu ter določitev socialnih stroškov igralniškega turizma v Sloveniji. Poleg ustreznega strateškega in tržnega načrtovanja je ključnega pomena tudi določiti nosilnost destinacije (gospodarske, družbeno-kulturne, ekološke, moralne in psihološke) z vidika igralniškega turizma. Po drugi strani je potrebno vodenje trženja z močno promocijo in sodelovanjem na vseh ravneh in med vsemi objekti turističnega sistema. Obstoječi hoteli, ki vsebujejo igralnice, morajo nemudoma poskrbeti za mrežno povezovanje in vzpostaviti dobro sodelovanje s specializiranimi potovalnimi agenti. Tudi vprašanja družbene odgovornosti je treba upoštevati in preučiti.

Poslovni model slovenskega igralništva

Na podlagi vseh ugotovitev smo ustvarili poslovni model (Slika 8: Slovenski igralniški poslovni model), ki mu mora slediti slovenska igralniška industrija.

Slika 8: Slovenski igralniški poslovni model

Najprej je potrebno poskrbeti za ustrezno regulativo. Gre za regulativo, ki ureja poslovanje in obdavčitev. Ta del je v domeni finančnega ministrstva. Drugo področje je področje gospodarskega ministrstva, saj je igralniška dejavnost sestavni del turizma. Gre za turizem z visoko dodano vrednostjo. Nadalje je potrebno ustrezno izobraziti mlade, da se znajo odgovorno obnašati do vseh pojavnih oblik iger na srečo. To je še toliko bolj pomembno v obdobju odraščanja in vedno bolj dostopnih iger na spletu. Potrebno je urediti še področje kurative, da bi se ustrezno spopadali z vsemi, ki imajo težave z prekomernim igranjem. V ta model so vključene tudi druge institucije, kot npr. ministrstvo za notranje zadeve, ki mora ustrezno ukrepati v primeru pojava vseh oblik kriminalitete.

Pri sami izvedbi bi morali pokrivati tri stebre:

(1) Klasične igre na srečo ("Zakon o igrah na srečo (Uradno Prečiščeno Besedilo) (ZIS-UPB1)" 2003) so številčne loterije, loterije s trenutno znanim dobitkom, kviz loterije, tombole, loto, športne napovedi, športne stave, srečelovi in druge podobne igre.

(2) Posebne igre na srečo po tem zakonu so igre, ki jih igrajo igralci proti igralnici ali drug proti drugemu na posebnih igralnih mizah s kroglicami, kockami, kartami, na igralnih panojih ali na igralnih avtomatih ter stave in druge podobne igre v skladu z mednarodnimi standardi (v nadaljnjem besedilu: posebne igre na srečo).

- igre, ki jih igralci igrajo drug proti drugemu (chemin de fer, poker);
- igre s kroglico (francoska ruleta, ameriška ruleta, bouille);
- igre z igralnimi kartami, ki se igrajo proti igralnici (black jack, punto banco, mini punto, caribbean poker, 30/40, red dog);
- igre s kockami (craps, tai sai);
- igre na igralnih panojih (bingo, keno, big wheel, toto);
- igre na igralnih avtomatih, ki jih igralci igrajo proti igralnemu avtomatu;
- stave.

(3) Druge igre – to so družabne igre (najpogosteje se nanašajo na igranje spletnih iger, ki omogočajo ali zahtevajo socialno interakcijo med igralci) (Aichner in Jacob 2015) in igre »Solitude« (igranje iger v samoti) (Bewersdorff 2004). Te igre vključujejo: igre na srečo (vse igre na srečo, ki ne vključujejo denarnih vrednosti) (Baumann 1982); kombinatorске igre (igre, kot so šah, dama, Go) (Fraenkel 1996); igre blefiranja (Poker, Contract Bridge, Stratego, Spades, Scrabble) (Seale in Phelan 2010) in strateške igre (kjer je rezultat odvisen ne le od lastnih akcij, temveč od delovanja drugih) (Dresher 1951). Čeprav je delitev precej jasna, lahko najdemo več elementov za vsako igro (Polak 2007).

Poleg državnega lastništva je treba razviti tudi zasebno ponudbo iger. Vendar mora biti vse pod strogim nadzorom države. Ureditve iger na srečo je treba razdeliti med ustreznimi ministrstvi: Ministrstvo za finance (za dodeljevanje koncesij, obdavčitev in nadzor poslovanja), Ministrstvo za šolstvo (za izobraževanje mladih, s čimer se preprečuje nekemično odvisnost) in Ministrstvo za zdravje (glavna naloga je preprečiti zasvojenost z vsemi vrstami iger (patološko igranje na srečo, računalniške igre in zdravljenje teh odvisnosti). Treba je urediti status in dodatno razviti ponudbo spletnih iger na srečo. Tekoča obdavčitev je tudi nerazvita in slovenske igre na srečo postavlja v nekonkurenčen položaj.

Kakšna bi bila optimalna obdavčitev

Razmere v katerih trenutno zadnjih 20 let posluje slovensko gospodarstvo niso ravno spodbudne in rožnate. Tu je mišljeno predvsem vpliv gospodarskih gibanj, konkurence v tujini in COVID-19 na poslovanje. Tudi trendi gibanja v zadnjih desetih letih ne kažejo dovolj vzpodbudnih premikov na bolje, da bi lahko državljanje preveval optimizem. Nasploh se v svetu dogajajo velike in pretresljive spremembe, ki so posledica globalnih in socioloških sprememb. Svet se vedno bolj manjša zaradi naglega razvoja informacijske in komunikacijske tehnologije. Pri tem pomembno vlogo igrajo tudi velike spremembe v transportu ljudi, blaga in kapitala.

Igralništvo ni panoga, ki bi zaradi velikega števila zaposlenih bila tako strateškega pomena, da bi se lahko zanimanje javnosti v primeru zmanjševanja le te kaj spremenilo. Tako je je odstotek delovne sile za slovenske razmere praktično zanemarljiv (le 0,18 %). Bolj pa pride ta podatek do izraza, ko pogledamo bruto dodano vrednost, ki jo je posamezen zaposlen v igralništvu v najbolj produktivnih letih delovanja slovenskega igralništva ustvari. Le ta ni več tako zanemarljiva, saj je presegala slovensko povprečje in dosegala rezultate tudi razvitejšega zahoda. Žal danes ni več tako. A dejavnost ima še vedno potencial. Potrebno je le ustrezno prestrukturiranje.

V vseh naših nacionalnih razvojnih politikah in programih je turizem obravnavan kot perspektivna dejavnost. Tako država, kot tudi lokalne oblasti sprejemajo ukrepe za njegovo spodbujanje. Vendar so pomoči še vedno zelo majhne, doslej pa bile namenjene predvsem razvoju turistične infrastrukture. Nujne prenove in izgradnje namestitvenih zmogljivosti so brez pomoči države težko izvedljive in nanjo še čakajo. Na lokalni ravni pa so ukrepi prevečkrat le deklarativni. V času COVID-19, pa je bil obstoj turizma v veliki meri odvisen od državne pomoči. Vavčerski sistem je nekoliko omilil njegov vpliv v poletnih mesecih. Ponovno zaprtje oktobra meseca pa je marsikaterega podjetnika prisililo da razmisli o zaprtju svoje dejavnosti. Podjetja so se posluževala tudi instrumenta čakanja na delo.

Uvodoma je bilo omenjeno, da je slovenski igralniški produkt dosegel zrelo fazo razvoja in bo nujno potreben sprememb. Te spremembe so nujne v naslednjih treh letih, v kolikor se bomo želeli uspešno braniti spremembam, ki jih v zadnjih letih narekujejo spremembe v Italiji in v hrvaški Istri. Menimo pa, da v kolikor bi država s pametno in razvojno naravnano davčno politiko prisluhnila igralniški stroki, bi morda lahko ta dejavnost privabila še večje število igralniških gostov. Le ti pa ne bi več izključno prihajali iz sosednjih držav. V naslednjih petih letih bi nam moral biti prioriteten cilj gostje iz vseh delov EU.

Po mnenju Nemca, je Slovenija kot razvita in demokratična država napravila na področju igralniške dejavnosti od leta 2000 dalje velike napake. Poleg malih »državnih« igralnic je uvedla še veliko število igralnih salonov v lasti fizičnih oseb. V svetu so poznane prednosti samo »državnih« igralnic (Casino Holland, Casino Austria...) in prednosti igralnic v upravljanju velikih delniških turističnih družb (Francija...); v novih tranzicijskih državah vzhodne Evrope pa se je uveljavil model igralnic v lasti fizičnih oseb, ker je prilagojen

političnemu klientelizmu. V Rusiji je tak model pripeljal do sprejetja zakona, zaradi katerega naj bi se vse igralnice s 1.1.2009 zaprle, največje med njimi se lahko preselijo v tri popolnoma odmaknjene regije; posledično se bo lahko razcvetelo nelegalno igralništvo, zlasti v velikih mestih kot je Moskva... Obstoječa igralniška zakonodaja v Sloveniji je povzročila izgube v poslovanju igralnic (koncesija A) in v bližnji prihodnosti likvidacijo vseh z izjemo HIT-a, ker male »državne« igralnice ne morejo poslovno konkurirati igralnim salonom v lasti fizičnih oseb. Hkrati pa je obstoj igralnih salonov v rokah malih podjetnikov največja potencialna nevarnost za odgovorno igralništvo (Nemec 2007).

Kakšna bi torej bila ustrezna obdavčitev? Vsekakor je potrebno zasledovati ustrezno razmerje med razvojno in življenjsko obremenitvijo in načelom enakomernosti na drugi strani. Tako mora biti obdavčitev usmerjena v spodbujanje turizma z visoko dodano vrednostjo. To v praksi pomeni, da bi morali imeti različne modele obdavčitve glede na širši multiplikativni doprinos. Vsekakor ne bi smeli strmeti k preveč zapletenemu modelu. Prav tako ne bi smela biti obdavčitev tako visoka, da bi ponudnike nagovarjali, da bi prešli z belega trga na črni trg. Npr. uvedli bi en model za (1)spletno in mobilno igralništvo, kjer bi morala biti regulacija in obdavčitev najvišji. Zagotoviti bi morali pobiranje davkov tudi od ponudnikov iz drugih držav. Drugi model bi bil namenjen (2)igralnim salonom oz. igralnim avtomatom. Tu imamo že večji multiplikativni učinek. Zato bi lahko bila obdavčitev nekoliko nižja. Ti saloni zajemajo igralce iz domačega okolja, zato bi morala biti obdavčitev temu primerna. Upoštevati je potrebno tudi družbene stroške, ki jih ta dejavnost ima. Prav tako bi morali razmisliti o upravičenosti 24-urnega poslovanja. Tretji model bi bil za kazinoje, v katerih se izvajajo (3)žive igre, saj je tam multiplikativni učinek višji. Več je zaposlenih, večja je tudi obigralniška ponudba. Tudi v kazinojih bi morali omejiti poslovanje. Sami smo mnenja, da v kolikor gostje ne prihajajo iz čezoceanskih trgov, bi morali omejiti 24-urno poslovanje. Zadnji model pa bi bil namenjen (4)velikim resortom, kjer bi bila igralniška ponudba le ena izmed ponudb resorta. Ti resorti praviloma zajemajo goste iz oddaljenih, tudi čezoceanskih trgov. Zato so stroški trženja večji. V teh resortih bi dovolili 24-urno poslovanje.

Nikakor pa se ne bi strinjal z Nemcem, ki pravi, da bi morala biti trajna obdavčitev nad 100 mio EUR igralniških prihodkov »0« (Nemec 2007). Sam menim, da obstajajo drugačni načini kako spodbuditi investitorje. Eden izmed teh je, da bi bila obdavčitev prve 3 leta po investiciji nad 50 mio EUR v *green field resort* znižana oz. bi bili oproščeni plačila igralniških davkov. Ne pa koncesije.

Zaključek k kam naj se usmeri slovensko igralništvo

Gledano zelo splošno, je kriza tista točka ločnica, ko mora podjetje (sistem) spremeniti smer razvoja, bodisi zaradi sprememb, ki so nastale v njem samem, bodisi zaradi sprememb v zunanjem okolju (Bergant, 2006). Beseda kriza izhaja iz grške besede *krinein* (ločiti). Sistem, ki te točke ne zazna, je v nevarnosti zastoja ali celo propada. Lahko jo je sicer zaznal, vendar vzrokov krize ni pravilno definiral in zaradi tega ni sposoben oblikovati pravih odgovorov. Še bolj kritično je, ko se znake krize zavestno spregleda in ignorira.

Priprave obravnava razvoj igralniškega turizma v Sloveniji in poudarja, da je nujno spremeniti trenutni pristop, če želimo doseči dolgoročno uspešnost. Dosedanji model, ki se osredotoča na domače goste, ni ustrezen saj zajema prihodke iz nacionalne ekonomije. Analiza kaže, da je za uspešen igralniški turizem potrebno privabiti tuje goste, zlasti z oddaljenih trgov. To zahteva privlačno ponudbo, ki je konkurenčna drugim destinacijam, kot so igralnice v Italiji in na območju bivše Jugoslavije. Razvoj igralniškega turizma v Sloveniji se sooča s številnimi izzivi, kot so zasičenost domačega trga, konkurenca v sosednjih državah, pomanjkanje lastnega letalskega prevoznika in visoki stroški. Poleg tega je potrebno upoštevati tudi vpliv igralništva na lokalno prebivalstvo in okolje.

Viri in literatura:

1. Aichner, T., in F. Jacob. 2015. „Measuring the Degree of Corporate Social Media Use“. *International Journal of Market Research* 57(2):257–275.
2. Anon. 2003. „Zakon o igrah na srečo (uradno prečiščeno besedilo) (ZIS-UPB1)“. *Pravni red RS, Uradni list RS, št. 134/03*.
3. Anon. b. d. *Zakon o igrah na srečo*. Uradni list RS 27/95.
4. Anon. b. d. *Zakon o igrah na srečo (ZIS)*. Uradni list SRS 32/80.
5. Armstrong, Jon Scott. 2001. *Principles of forecasting: a handbook for researchers and practitioners*. Let. 30. Springer Science & Business Media.
6. Back, Ki-Joon, in John Bowen. 2009. „Can casino gaming be used to maximize the benefits for tourism destinations?“ *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*.
7. Baumann, R. 1982. „Games of Chance“. Str. 129–69 v *BASIC Game Plans*. Boston: Birkhäuser Boston.
8. Beliaeva, Nataliia, Anton Petrochenkov, in Korinna Bade. 2013. „Data set analysis of electric power consumption“. *European researcher. Series A* (10–2):2482. doi: [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(95\)00041-0](https://doi.org/10.1016/0160-7383(95)00041-0).
9. Bergant, Živko. 2006. „Prvi znaki krize in njihovo ugotavljanje“. *Zbornik 12. strokovnega posvetovanja o sodobnih vidikih analize poslovanja in organizacije* 1–15.
10. Bewersdorff, Jörg. 2004. *Luck, Logic and White Lies. The Mathematics of Games*. AK Peters.
11. Box, George E. P., Gwilym M. Jenkins, Gregory C. Reinsel, in Greta M. Ljung. 2015. *Time series analysis: forecasting and control*. John Wiley & Sons.
12. Bozdogan, Hamparsum. 1987. „Model selection and Akaike's information criterion (AIC): The general theory and its analytical extensions“. *Psychometrika* 52(3):345–70. doi: <https://doi.org/10.1007/bf02294361>.
13. Cho, Minho. 2002. „Tourism Redevelopment Strategy: The Case of the Kangwon Land Resort Casino“. *Anatolia* 13(2):185–97.
14. Derevensky, Jeffrey Lee, Rina Sen Gupta, in Maggie E. Magoon. 2004. „Adolescent Problem Gambling: Legislative and Policy Decisions“. *Gaming Law Review* 8:107–17.
15. Dresher, Melvin. 1951. „Games of strategy“. *Mathematics Magazine* 25(2):93–99.

16. Fraenkel, Aviezri S. 1996. „Combinatorial games: selected bibliography with a succinct gourmet introduction“. *Electronic Journal of Combinatorics*, <http://www.wisdom.weizmann.ac.il/~fraenkel> 9.
17. Gatzoulis, Christos, Fernando Loizides, in Panayiotis Zaphiris. 2013. „Computer game research and industry in a small nation“.
18. Gerdes, Karen E., Maria Napoli, Clinton M. Pattea, in Elizabeth A. Segal. 1998. „The Impact of Indian Gaming on Economic Development“. *Journal of Poverty* 2:17–30.
19. Goodman, Robert. 1995. „The Luck Business: The Devastating Consequences and Broken Promises of America’s Gambling Explosion“.
20. Greenwood, Verity Anne, in Larry Dwyer. 2017. „Reinventing Macau tourism: gambling on creativity?“ *Current Issues in Tourism* 20(6):580–602.
21. Hyndman, Rob J., in Anne B. Koehler. 2006. „Another look at measures of forecast accuracy“. *International journal of forecasting* 22(4):679–88. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2006.03.001>.
22. King Penny Wan, Yim, Xin Crystal Li, in Weng Hang Kong. 2011. „Social impacts of casino gaming in Macao: A qualitative analysis“. *Turizam: međunarodni znanstveno-stručni časopis* 59(1.):63–82.
23. Lee, Choong-Ki, in Ki-Joon Back. 2003. „PRE-AND POST-CASINO IMPACT OF RESIDENTS’ PERCEPTION“. *Annals of Tourism Research* 30(4):868–85.
24. Long, Patrick T. 1996. „Early impacts of limited stakes casino gambling on rural community life“. *Tourism management* 17(5):341–53.
25. Mallach, Alan. 2010. *Economic and social impact of introducing casino gambling: A review and assessment of the literature*. Let. 18. Federal Reserve Bank of Philadelphia.
26. McCartney, Glenn. 2015. „To be or not to be? Addressing the ethical void in Macao’s tourism and casino development“. *Tourism Review*.
27. Ministrstvo za finance Republike Slovenije. 2020. „Igre na srečo“. Pridobljeno 21. februar 2020. (<https://www.gov.si/teme/igre-na-sreco/>).
28. Ministrstvo za finance Republike Slovenije. 2024. „Posebne igre na srečo, Izvleček iz registra koncesionarjev za igralnico“.
29. Mondal, Papan. 2012. „Economy Politics and Sports Promotion“. *International Journal of Physical Education, Fitness and Sports* 2:16–22.
30. Moosa, Imad A. 2017. *Econometrics as a con art: exposing the limitations and abuses of econometrics*. Edward Elgar Publishing.
31. Nemeč, Boris. 2007. „Predloga za razpravo na 24. seji 25-7-2007 2. del“. *Forum za Goriško*. Pridobljeno 6. marec 2020. (<http://www.forumzagorisko.si/index.php/120-foruminterno/seje-predlogi/677-predloga-za-razpravo-na-24-seji-25-7-2007-1-del>).
32. Nemeč, Boris. 2013. *Hita ne more rešiti nobena uprava ali NS brez uveljavitve regresivnega obdavčenja igralniških prihodkov*.
33. Nickerson, Norma Polovitz. 1995. „Tourism and gambling content analysis“. *Annals of Tourism Research* 22(1):53–66.
34. Nolan, Bryan. 1994. *Data analysis: an introduction*. Dunfermline, United Kingdom, United Kingdom: Polity.
35. Pearce, John A., Richard Braden Robinson, in Ram Subramanian. 2000. *Strategic management: Formulation, implementation, and control*. Irwin/McGraw-Hill Columbus, OH.
36. Perdue, Richard R., Patrick T. Long, in Yong Soon Kang. 1995. „Resident support for gambling as a tourism development strategy“. *Journal of Travel Research* 34(2):3–11.
37. Piner, Judie, in Thomas Paradis. 2004. „Beyond the casino: Sustainable tourism and cultural development on Native American lands“. *Tourism Geographies* 6(1):80–98.
38. Pitt, Arthur Stuart. 2012. „A Study Of Gamblers And Gaming Culture In London, c. 1780-1844: emerging strategic reasoning in a culture of conspicuous consumption“.
39. Podskrebko, Oleksandr, in Nadiia Ivanchenko. 2021. „Analysis of the digital video games market and its impact on the economy“. *Economic scope*.
40. Polak, Ben. 2007. „Econ 159: Game Theory“. *Open Yale Courses*.
41. Raspor, Andrej, Dušan Luin, Uroš Petrič, in Tomaž Horvat. 2023. „Igre na srečo od pravadnine do današnjih dni “ uredil A. Raspor. 1 spletni vir (1 datoteka PDF (XIV, 288))).
42. Schwartz, David G. 2013. „Roll the bones: The history of gambling“.
43. Seale, Darryl A., in Steven E. Phelan. 2010. „Bluffing and betting behavior in a simplified poker game“. *Journal of Behavioral Decision Making* 23(4):335–52.
44. Sulkunen, Pekka, Thomas F. Babor, Jenny Cisneros Örnberg, Michael Dieter Egerer, Matilda Hellman, Charles Henry Livingstone, Virve Marionneau, Janne Nikkinen, Jim Orford, Robin Room, in Ingeborg Rossow. 2018. „The history of gambling regulation and the rise of the industry“. *Setting Limits*.
45. Tableau. 2014. „Visual Analysis Best Practices“. *Tableau Software* 41.
46. Thompson, Arthur A., in A. J. Strickland. 2001. *Strategic Management : Concepts and Cases*. Boston, Mass., Mass.: McGraw-Hill/Irwin.
47. Wan, Yim King Penny. 2012. „The social, economic and environmental impacts of casino gaming in Macao: the community leader perspective“. *Journal of Sustainable Tourism* 20(5):737–55.
48. Wu, Shou-Tsung, in Yeong-Shyang Chen. 2015. „The social, economic, and environmental impacts of casino gambling on the residents of Macau and Singapore“. *Tourism Management* 48:285–98.

KOMUNIKACIJSKA PODPORA DEMOKRATIZACIJI ENERGETIKE Z VKLJUČEVANJEM DÉLEŽNIKOV

Meri Karanfilovska <https://orcid.org/0009-0001-2389-3089>¹
Vladimir Z. Gjorgievski <https://orcid.org/0000-0002-7121-8950>²
Natasa Markovska <https://orcid.org/0000-0003-4598-7585>³
Alajdin Abazi <https://orcid.org/0000-0001-6405-8568>⁴

Prejem 07.12.2023.

Poslano v recenzijo 08.12.2023.

Sprejeto v objavo 28.01.2024.

Povzetek: Metodologija: Članek obravnava komunikacijsko podporo demokratizaciji energetike z vključevanjem déležnikov. Raziskava temelji na na izkušnjah in rezultatih projekta SunSharing, izvedenega v Severni Makedoniji, ki zagotavlja kontekstualni okvir za analizo. *Ob obsežnem pregledu literature je uporabljeno kvalitativno namizno raziskovanje* relevantne zakonodaje in strateških dokumentov.

Ugotovitve: Raziskava kaže, da komuniciranje jasnega predloga vrednosti državljanom glede njihove udeležbe pri energetskega prehodu znatno poveča verjetnost njihovega sodelovanja. Učinkovite komunikacijske kampanje, ki so jasne, pregledne in natančno usmerjene, so zelo koristne za razvoj in trajnost energetskih skupnosti. Takšne kampanje pomagajo graditi zaupanje, razumevanje in aktivno vključevanje med člani skupnosti.

Omejitve: Analiza je geografsko omejena na Severno Makedonijo, kar lahko omejuje posplošljivost ugotovitev. Da bi to rešili, je bil opravljen pregled literature, ki podpira širšo uporabnost rezultatov. Kljub temu bi lahko splošnost ugotovitev še izboljšali z razširitvijo analize na izkušnje in podatke iz drugih držav, s čimer bi zagotovili celovitejše razumevanje globalnega konteksta.

Praktične in družbene posledice: Raziskava zagotavlja izvedljiva priporočila za pripravo javnih politik, namenjena izboljšanju okvira za podporo energetskim skupnostim v Severni Makedoniji. Ta priporočila so namenjena usmerjanju oblikovalcev politik pri ustvarjanju učinkovitejših in podpornejših okolij za rast energetskih skupnosti, kar na koncu prispeva k širšim ciljem energetske demokratizacije in trajnosti.

Ključne besede: energetska skupnost; obnovljivi viri energije; energetska politika; komuniciranje; déležniki.

¹ Institute of Communication Studies, Skopje, North Macedonia, e-mail: merik@iks.edu.mk

² Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Faculty of Electrical Engineering and Information Technologies, Skopje, North Macedonia, e-mail: vladgior@feit.ukim.edu.mk

³ Research Centre for Energy and Sustainable Development, Macedonian Academy of Sciences and Arts, Skopje, North Macedonia International Centre for Sustainable Development of Energy, Water and Environment Systems - Macedonian Section (SDEWES-Skopje), North Macedonia, e-mail: natasa@manu.edu.mk

⁴ Macedonian Academy of Sciences and Arts, Skopje, North Macedonia, e-mail: a.abazi@seeu.edu.mk

COMMUNICATION SUPPORT OF THE DEMOCRATIZATION IN ENERGY SECTOR THROUGH STAKEHOLDER ENGAGEMENT

Abstract: Methodology: The article deals with communication support for the democratization of energy by involving stakeholders. The research is based on the experiences and results of the SunSharing project implemented in North Macedonia, which provides a contextual framework for the analysis. Along with an extensive review of the literature, a qualitative desk research of relevant legislation and strategic documents is used.

Findings: The research shows that communicating a clear value proposition to citizens regarding their participation in the energy transition significantly increases the likelihood of their participation. Effective communication campaigns that are clear, transparent, and precisely targeted are very beneficial for the development and sustainability of energy communities. Such campaigns help build trust, understanding and active involvement among community members.

Limitations: The analysis is geographically limited to North Macedonia, which may limit the generalizability of the findings. To address this, a literature review was conducted to support the wider applicability of the results. Nevertheless, the generalizability of the findings could be further improved by expanding the analysis to include experiences and data from other countries, thereby providing a more comprehensive understanding of the global context.

Practical and societal implications: The research provides actionable recommendations for the development of public policies aimed at improving the framework for supporting energy communities in North Macedonia. These recommendations are intended to guide policymakers in creating more effective and supportive environments for the growth of energy communities, ultimately contributing to the broader goals of energy democratization and sustainability.

Keywords: energy community, renewable energy, energy policy, communication, stakeholders.

JEL Classification: D83 Communication

Paper categorization: Original science article

Corresponding Author: Meri Karanfilovska, merik@iks.edu.mk

DOI: 10.5281/zenodo.11312975

Introduction

To ensure that the energy transition adheres to the 'leave no one behind' principle, final energy consumers should be given freedom to produce, store, distribute and share energy, either individually or jointly, as energy communities. There is a variety of social arrangements in which such initiatives can take form (Gjorgievski et al., 2021), ranging from self-consumption and energy sharing to joint investments and trading of electricity in different markets (Tsaousoglou et al., 2022) or participation in balancing markets and offering services for improving the flexibility of the energy system (Pfeifer et al., 2021). Bommel et al. (van Bommel & Höffken, 2021) review the relationship within, between and beyond energy community initiatives, finding that most of the literature focuses on energy justice within community energy initiatives, such as the distribution of benefits, the fairness of decision making, and the equality of members. However, there is less attention to energy justice between community energy initiatives and other actors, such as governments, intermediaries, and project developers, and to energy justice beyond community energy initiatives, such as the impacts of community energy on the wider energy system and society. The authors of (van Bommel & Höffken, 2021) argue that for making energy transitions just, a broader and more connected understanding of energy justice in the context of community energy initiatives is central.

Unfortunately, there are numerous challenges for improving the public acceptance of new concepts in the energy sector, such as energy communities (Lucas et al., 2021). One potential challenge comes from the conflicting vested interests of different stakeholder groups, such as distribution system operators and energy suppliers (Tushar et al., 2021). The challenge is further reinforced by the lack of capacity for policy development and the lack of awareness among final consumers. The contribution of demand-side investments for accelerating the energy transition, however, highlights the urgent need for overcoming these challenges (Berka & Creamer, 2018). For the Members States of the European Union (EU), this means efforts directed towards the effective transposition of the Directive (EU) 2018/2001 (European Parliament, 2018) and Directive (EU) 2019/944 (European Commission, 2019), which regulate matters relevant to

community energy. In this paper, the role of effective communication and stakeholder engagement in supporting the uptake of energy communities is examined, highlighting their potential as a mechanism for democratizing the energy sector.

Literature review

The concept of energy communities presents a novel approach to fostering cooperation and achieving shared energy objectives at the local level (Savelli & Morstyn, 2021). By leveraging social relationships and collective concerns, local energy communities offer opportunities to enhance energy justice, reduce energy poverty, and invest in clean technologies. However, the implementation of local energy communities' entails overcoming design challenges and addressing governance issues to ensure effective participation and cooperation (Armstrong, 2021). These initiatives not only aim to support the development of renewable energy but also aspire to trigger pro-environmental attitudes and behaviours among participants. Empirical evidence suggests that the impact of community energy projects on individual behaviours varies across different population groups, with factors such as income and interest in returns influencing behavioural changes (Radtke et al., 2022). To ensure the inclusivity and effectiveness of community energy policies, it is imperative to communicate effectively to address social disparities and tailor interventions that cater to diverse societal needs.

Research on community energy membership highlights its potential to shape attitudes towards renewable energy and promote energy transition (Bauwens & Devine-Wright, 2018). For instance, members of community energy initiatives exhibit more positive attitudes towards renewable energy compared to non-members. This highlights the role of community engagement in fostering acceptance of clean energy technologies (Čábelková et al., 2020). The work presented in (Bauwens & Devine-Wright, 2018) also reveals variations in attitudes among different groups of cooperative members, which indicates the importance of understanding community dynamics and interests. The authors of (Bauwens & Devine-Wright, 2018) suggest that community energy membership can be used as a mechanism to overcome indifference or uncertainty towards renewables, which helps policymakers accelerate the transition to a low-carbon future.

Media coverage plays a crucial role in shaping public perceptions and attitudes towards energy transitions. Communication of energy scenario modelling to the wider public through media channels offers insights into public debates and deliberations on energy futures (Scheer, 2017). Media coverage of energy scenarios fluctuates in response to policy events and societal controversies, highlighting the strategic use of energy scenarios in press reporting. Despite challenges in communicating complex modelling concepts, high media coverage presents opportunities for transparent and objective science communication. By engaging with media narratives and addressing public concerns, policymakers can foster informed discussions and facilitate transitions towards sustainable energy futures which integrate energy communities. For instance, analysis of newspaper coverage of biogas in Finland highlights the influence of media framing on public perceptions of renewable energy technologies (Lyytimäki et al., 2018). In that case it was found that while media coverage tends to portray biogas favourably as an environmentally friendly energy solution, concerns about economic viability and public subsidies can impact adoption decisions. Recognizing the influence of media on energy transition narratives, policymakers must engage with media stakeholders to promote accurate and balanced representations of renewable energy technologies.

Social media platforms have emerged as key channels for promoting energy communities and disseminating information about their benefits (Caratù et al., 2023). Despite the potential of social media to engage citizens and nurture support for energy transitions, current engagement with energy community themes remains limited. A structured communication strategy involving collaboration between social media platforms, practitioners, and academics is essential to enhance awareness and promote positive attitudes towards energy communities. By integrating social media into broader communication efforts, policymakers can effectively reach diverse audiences and cultivate support for community energy initiatives.

Methods

In this paper we draw the main lessons learned related to effective campaigns, communication, and engagement channels, from the activities in the SunSharing project (SUNSHARING PROJECT, n.d.), funded by the EUKI programme, as well as theoretical knowledge gathered through the authors' work on relevant projects at the Institute of Communication Studies and Macedonian Academy of Sciences and Arts. The first step in the process requires an understanding of the state-of-play underpinning energy communities at a national level, covering the attitudes of different stakeholders and the existing framework conditions. This is achieved by reviewing existing legislation and having bilateral meetings with key stakeholders, such as policy makers and energy community initiatives. Furthermore, a database of best practice examples is collected, which should provide an overview of the most common forms of citizen initiatives, unravelling the challenges and barriers they face. Learning from these experiences, guidelines for energy community development are outlined, which should help navigate future initiatives through the administrative, financial, and technical intricacies of forming an energy community. Supporting the development of such communities may, however, be hampered by a poor legislative framework. To this end, a set of policy recommendations are provided aimed at enhancing the uptake of the energy community concept and the participation of energy communities in the energy transition.

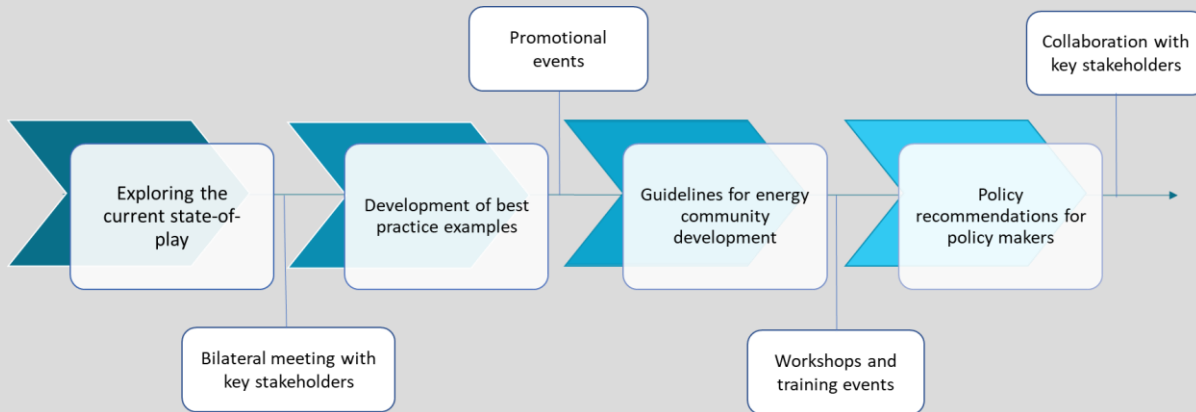

Figure 1. An illustration of the process for supporting the development of energy communities

In this process, key stakeholders, such as citizens, energy regulators, NGOs and municipalities are engaged across the whole timespan of the process.

Case study

In this paper, the process for supporting the development of energy is considered in Macedonian conditions. The country is a signatory of the Energy Community Treaty, supporting the creation of an integrated electricity and gas market between the EU and the Contracting Parties, obligated to transpose the relevant European directives related to the energy sector, among which are the Renewable Energy Directive (RED) and the Electricity Market Directive (EMD). The “Decarbonization Roadmap”⁵ of the Energy Community Treaty stipulates that RED, which regulates Renewable Energy Communities (RECs), should be fully implemented until 2024. This introduces certainty that regulatory changes will take place to improve the conditions for energy community formation in the following period. While promoting and enabling RECs is important, they represent one of the two possible types of energy communities. Hence, it is equally important to implement EMD as well since it defines the term Citizen Energy Communities (CECs).

By the end of 2023, the only entity that de jure enables citizens to group for a given energy project is an energy cooperative. According to the Law of cooperatives (Law on Cooperatives, 2023), citizens are free to form a so-called energy cooperative. A cooperative is defined as a legal entity which is jointly and democratically owned and governed by natural and/or legal persons that have joined the cooperative voluntarily, with the aim of obtaining economic, social, cultural, and other benefits. A cooperative is formed by at least five natural and/or legal persons and must have a founding board, statute, and adequate organs. Although the general points related to cooperatives are defined in the Law on cooperatives, there is no further specification of energy cooperatives. Instead, the document states that all undefined matters referring to energy cooperatives should be addressed in the regulation of the energy sector. It is thus de facto necessary to make suitable changes in the relevant legislation. By the end of 2023, two draft laws (Law on Energy and Law on Renewable Energy Sources) were introduced, which aim to introduce RECs and CECs. Given that the laws were published as first official drafts, the introduction of additional bylaws are yet to be developed.

Opportunities and challenges for energy communities

There are several obstacles and potential for the deployment of energy communities that are noted in Macedonian conditions, which have been mapped using RESCoops Guideline for the assessment of barriers and potentials for the development of RECs (*Model Assessment Template - REScoop*, n.d.). It is therefore worth exploring how to optimize the efforts dedicated to raising awareness, improving the capacities and engagement of relevant stakeholders, to mitigate these barriers and make use of the existing opportunities most effectively.

Business potential and legal framework

- Suitable meteorological conditions at a national level and a fast-growing ecosystem of solar PV installers, developers, and engineers.
- Existing experience with giving subsidies and defining effective financial support measures for individual projects; the experience can be adapted to support energy communities.

⁵ For the “Decarbonization Roadmap see: <https://www.energy-community.org/regionalinitiatives/energy.html>

- GEFF provides grants for a group of individuals, housing associations and ESCOs of up to 25% for the purchase of a single technology and 35% for the purchase of a combination of technologies.
- Clear energy and climate targets at a national level, toward which energy communities can contribute.
- Lack of support mechanisms for collective actions and energy community projects.
- Lack of national, regional, and local targets for supporting, stimulating, and implementing energy communities.
- Lack of stimulation of significant investments in renewable energy for self-consumption, due to relatively low electricity price paid by households.

Access to electricity market

- Clear rules for obtaining a connection access to the distribution grid.
- Fast procedures and rapid issuance of licenses for electricity producers by the Energy and Water Services Regulatory Commission.
- Potential for collaboration between energy communities and the public sector, for instance for reducing energy poverty, installing PV generator on public buildings etc.
- Potential for joint action with the private sector in large-scale energy projects, which may support a more just energy transition.
- Significant interest in connecting new PV generator which may use-up the hosting capacity of the distribution grid.
- Lack of a clear definition of energy communities and their treatment in electricity markets.
- Lack of expertise which puts energy communities at a disadvantage compared to energy companies.
- Potential for conflicting interests between different stakeholders in the energy sector.

Wider social context

- Cooperatives are an integral part of the national history and there is experience with cooperatives (especially agricultural cooperatives).
- Clear energy and climate targets can be used as a basis to support energy community development.
- Existing interest in investing in the energy sector and lack of NIMBY (not in my back yard), which can be further reinforced by allowing citizens to systematically participate in the energy transition.
- Risk aversion of citizens in taking part and/or investing in project that are novel and considered risky.
- Inertia of citizen initiatives and low trust in public institutions.
- Lack of information and awareness among citizens about energy communities and collective action.

The role of communication and stakeholder engagement

Effective communication and stakeholder engagement are critical for the successful development and sustainability of energy communities. These elements facilitate the alignment of diverse stakeholder interests, enhance community participation, and foster trust, which are essential for overcoming barriers and ensuring project viability. In this section, an outline of key lessons learned is provided with regards to communication within, between and outside energy communities.

As suggested by the literature, the development and success of energy communities rely significantly on the active participation of citizens, as they are designed to involve a large portion of the population to achieve sustainability goals. A critical aspect of promoting energy communities is the dissemination of information through online news and social media, targeting a broader audience beyond the traditional fields of experts such as energy providers or academics. Effective communication strategies must engage potential energy communities' members, particularly house purchasers aged 30-60, who are economically capable and socially active on platforms like Facebook, Instagram, LinkedIn, and Twitter. Social media offers a cost-effective and interactive medium for spreading information, raising awareness, and influencing behaviour.

Unlike mass media, which is more suitable for policymakers aiming to gain media coverage and acceptance for climate policies, social media facilitates active information search and persuasive communication. This is particularly effective for individuals between 30-60 years old, who are not only financially capable but also environmentally conscious and engaged in social media activities. For instance, both Lyytimäki et al. (2018) and Scheer (2017) have shown that media are strategic in addressing citizens' perceptions and expectations of energy technologies. Specifically, mass media play a crucial role for policymakers, while social media are more effective in shaping individual behaviours and attitudes.

To enhance public acceptance and participation in energy communities, communication strategies should focus on creating engaging and relatable content that resonates with the target audience. Social media's ability to foster a change in attitude and decision-making

among consumers is well-documented, making it a powerful tool for promoting energy communities. For example, Instagram advertisements have been shown to influence millennials' attitudes effectively. By leveraging these strategies, energy community campaigns can capture the attention of the target demographic, encouraging them to become active members of existing communities or support the establishment of new ones. This approach aims to foster greater public acceptance and participation in community energy projects, ultimately advancing the energy transition and contributing to a more sustainable future.

Communication within interested parties

Internal communication within communities ensures that all stakeholders, including residents, policymakers, energy providers, and NGOs, are informed, engaged, and able to contribute meaningfully to the project. Clear, honest, and open communication about project goals, benefits, potential impacts, and progress is crucial. Transparency builds trust and mitigates misinformation, which can otherwise lead to opposition or apathy.

Different stakeholders have varied interests and levels of understanding. Tailoring messages to address specific concerns and informational needs of each group enhances engagement. For instance, technical details might be necessary for energy providers, while residents might need information on cost savings and environmental benefits. Utilizing diverse communication channels—such as public meetings, social media, newsletters, and local media—ensures broader reach and inclusivity. This multi-channel approach helps in reaching different demographics and accommodating varied preferences for receiving information.

Stakeholder engagement with energy community initiatives

Stakeholder engagement involves actively involving all relevant parties in the planning, decision-making, and implementation processes. Effective engagement fosters a sense of ownership and responsibility among stakeholders, leading to more sustainable and resilient energy communities. Engaging stakeholders early in the project lifecycle helps in identifying potential concerns and integrating stakeholder input into project design. Early involvement can prevent conflicts and build a foundation of trust and cooperation.

Creating mechanisms for stakeholders to participate in decision-making processes ensures that their voices are heard and considered. This can be achieved through public consultations, workshops, and advisory committees. Participatory decision-making promotes transparency and accountability, leading to greater acceptance and support. Providing education and training to stakeholders enhances their understanding of energy community concepts and technologies. Capacity building empowers stakeholders, particularly local communities, to take an active role in project development and management, thereby increasing the likelihood of project success.

In the SunSharing project, bilateral meetings with key stakeholders were organized to obtain feedback about the current framework conditions. Apart from sharing information on social media and the project website, a knowledge sharing event was also held at which best practice examples from across Europe were presented. These activities were later supplemented with workshops with existing energy community initiatives, which support the creation of an energy community network at a national level.

Cooperation with municipalities and local authorities

Municipalities and local authorities can improve the legitimacy and scale of energy communities. When it comes to the relationship between municipalities and energy communities, municipalities can, in general, act as (Mey et al., 2016):

- Promoters/supporters: Even if municipalities are not directly linked to energy communities, they can still support their activities by promoting them, enhancing their visibility, and supporting them in the pursuit of external financing.
- Beneficiaries: Municipalities need to procure energy services (energy supply, energy efficiency measure, renovation etc.). This can be done in cooperation with energy communities.
- Co-investors in energy community projects: Municipalities can be co-investors in energy community projects and form long-term partnerships.
- Members in energy communities: Municipalities can be members of energy communities and together with citizens and SME implement joint energy projects.

Furthermore, municipalities can support energy communities by providing technical support, administrative support and office space, which are very important for the initiation of energy communities in the early phases. If possible, they can also provide grants that should cover the initial costs for licenses, project documentations, feasibility studies, thus motivating more citizens to take part in community projects by de-risking them.

In Macedonian case, municipalities play an important role in the process of installing distributed generation units for self-consumption by prosumers. When a prosumer installs a PV generation unit for own self-consumption, they are obliged to inform the municipality by

providing two written notifications: the first notification informs the municipality that the PV generation unit is installed at the premises of the prosumers and contains information about the capacity of the PV generator, the location of the building and the installer; the second notification informs the municipality about the commissioning of the PV generation unit. While these procedures are dedicated to individual prosumers, they can easily be adapted to suit the needs of energy communities.

Policy recommendations

Based on the review of national legislation, relevant reports, studies as well as discussions with key stakeholders from the energy sector, the following steps have been identified as key to improving the regulation on energy communities:

- coordination of relevant stakeholders (Ministry of Economy, Regulatory Commission for Energy and Water Services, Electricity Distribution, Association of the units of the local self-government - ZELS) to avoid conflicting interests or hidden barriers during the introduction of energy communities.
- raising the capacities of municipalities and local governments for direct and indirect support of energy communities.
- development of a strategy to support energy communities.
- introduction of measures for financial support of energy communities, for example: subsidies, grants and/or low-interest loans for financing joint energy projects, release/reduction of regulated costs for shared energy (network fee, VAT), and
- developing a supportive legislative and financial framework.
- preparation of a guidebook for energy community development intended for the public.

Conclusion

In this paper, the role of effective communication and stakeholder engagement for supporting the uptake of energy communities is evaluated. In essence, this paper reframes the discourse on energy communities within the broader context of the ongoing energy transition, with a particular emphasis on the activities of the SunSharing project. Through the lens of the Macedonian case study, it highlights the interplay between energy communities and institutional structures, highlighting the critical importance of effective communication strategies and robust stakeholder engagement practices for their success.

This study underscores the significance of capacity building and awareness raising in fostering the success of energy communities. Through targeted workshops and social media communication, stakeholders can enhance visibility and understanding of community-driven energy initiatives, thereby facilitating broader adoption. Active participation from diverse stakeholders is pivotal for realizing the potential of energy communities in driving the energy transition. Furthermore, the paper offers a comprehensive set of recommendations tailored to the considered case study, encompassing legislative amendments, stakeholder coordination strategies, and supportive financial measures. By implementing these recommendations, policymakers and stakeholders can pave the way for a framework conducive to the sustainable development of energy communities at a national level.

References:

1. Armstrong, J. H. (2021). People and power: Expanding the role and scale of public engagement in energy transitions. *Energy Research and Social Science*, 78. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102136>
2. Bauwens, T., & Devine-Wright, P. (2018). Positive energies? An empirical study of community energy participation and attitudes to renewable energy. *Energy Policy*, 118, 612–625. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.03.062>
3. Berka, A. L., & Creamer, E. (2018). Taking stock of the local impacts of community owned renewable energy: A review and research agenda. In *Renewable and Sustainable Energy Reviews* (Vol. 82, pp. 3400–3419). Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.10.050>
4. Čábelková, I., Strielkowski, W., Firsova, I., & Korovushkina, M. (2020). Public acceptance of renewable energy sources: A case study from the Czech Republic. *Energies*, 13(7). <https://doi.org/10.3390/en13071742>
5. Caratù, M., Brescia, V., Pigliautile, I., & Biancone, P. (2023). Assessing Energy Communities' Awareness on Social Media with a Content and Sentiment Analysis. *Sustainability* 2023, Vol. 15, Page 6976, 15(8), 6976. <https://doi.org/10.3390/SU15086976>
6. European Commission. (2019). Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on common rules for the internal market for electricity and amending Directive 2012/27/EU. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0944>
7. European Parliament. (2018). Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources. In *Off. J. Eur. Union*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.328.01.0082.01.ENG&toc=OJ:L:2018:328:TOC
8. Gjorgievski, V. Z., Cundeva, S., & Georghiou, G. E. (2021). Social arrangements, technical designs and impacts of energy communities: A review. *Renewable Energy*, 169. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2021.01.078>
9. Law on Cooperatives. (2023). Official Gazette of the Republic of North Macedonia.
10. Lucas, H., Carbajo, R., Machiba, T., Zhukov, E., & Cabeza, L. F. (2021). Improving public attitude towards renewable energy. *Energies*, 14(15). <https://doi.org/10.3390/en14154521>
11. Lyytimäki, J., Nygrén, N. A., Pulkka, A., & Rantala, S. (2018). Energy transition looming behind the headlines? Newspaper coverage of biogas production in Finland. *Energy, Sustainability and Society*, 8(1), 1–11. <https://doi.org/10.1186/S13705-018-0158-Z/FIGURES/4>
12. Mey, F., Diesendorf, M., & MacGill, I. (2016). Can local government play a greater role for community renewable energy? A case study from Australia. *Energy Research & Social Science*, 21, 33–43. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2016.06.019>
13. Model Assessment template - REScoop. (n.d.). Retrieved March 3, 2024, from <https://www.rescoop.eu/toolbox/model-assessment-template>
14. Pfeifer, A., Herc, L., Batas Bjelić, I., & Duić, N. (2021). Flexibility index and decreasing the costs in energy systems with high share of renewable energy. *Energy Conversion and Management*, 240. <https://doi.org/10.1016/j.enconman.2021.114258>
15. Radtke, J., Yıldız, Ö., & Roth, L. (2022). Does Energy Community Membership Change Sustainable Attitudes and Behavioral Patterns? Empirical Evidence from Community Wind Energy in Germany. *Energies* 2022, Vol. 15, Page 822, 15(3), 822. <https://doi.org/10.3390/EN15030822>
16. Savelli, I., & Morstyn, T. (2021). Better together: Harnessing social relationships in smart energy communities. *Energy Research & Social Science*, 78, 102125. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102125>
17. Scheer, D. (2017). Communicating energy system modelling to the wider public: An analysis of German media coverage. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 80, 1389–1398. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.05.188>
18. SUNSHARING PROJECT. (n.d.). Retrieved March 3, 2024, from <https://sunsharing.fsb.hr/?about>
19. Tsaousoglou, G., Giraldo, J. S., & Paterakis, N. G. (2022). Market Mechanisms for Local Electricity Markets: A review of models, solution concepts and algorithmic techniques. In *Renewable and Sustainable Energy Reviews* (Vol. 156). <https://doi.org/10.1016/j.rser.2021.111890>
20. Tushar, W., Yuen, C., Saha, T. K., Morstyn, T., Chapman, A. C., E., M. J., Alam, S. H., & Poor, H. V. (2021). Peer-to-peer energy systems for connected communities: A review of recent advances and emerging challenges. *Applied Energy*, 282, part, 116131. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2020.116131>
21. van Bommel, N., & Höffken, J. I. (2021). Energy justice within, between and beyond European community energy initiatives: A review. *Energy Research & Social Science*, 79, 102157. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102157>

ANALIZA STAVKOVNIH VZORCEV ZDRAVNIŠKEGA SINDIKATA FIDES

Andrej Raspor <https://orcid.org/0000-0002-8098-9554>⁶

Prejem 15.2.2024.

Poslano v recenzijo 07.02.2024.

Sprejeto v objavo 08.3.2024.

Povzetek:

Stavke niso nekaj novega; dogajale naj bi se že v egipčanskih časih. Njihova pogostost pa je najbolj izrazita po industrijskem razvoju. V tej študiji preučujemo sindikalno gibanje v Sloveniji, s posebnim poudarkom na sindikalnem gibanju FIDES-a. V tem kontekstu smo stavke umestili v okvir vladnih pogajalcev. Posebej nas je zanimalo, ali katera od vlad bolj izstopa in se je morala bolj soočiti z zahtevami sindikata.

V empiričnem delu smo poskušali odgovoriti na raziskovalno vprašanje: »Ali lahko stavke sindikata FIDES povezujemo s politično motiviranim dejanjem?« Za analizo smo uporabili namizno raziskavo sekundarnih podatkov, dostopnih iz dnevnega časopisja in drugih spletnih virov Vlade Republike Slovenije ter sindikatov.

Ugotovili smo, da so bile stavkovne zahteve v zdravstvu bolj pogoste, ko so bile desne stranke v opoziciji, in obratno. To sicer neposredno ne pomeni, da lahko stavkovne zahteve povežemo s politično motiviranostjo, saj so te zahteve vedno naslavljal dvig plač, povečanje dodatkov in druge materialne ter nematerialne zahteve. Vendar pa stavke niso naslavljal izboljšanja pogojev za paciente, kot je to praksa v tujini.

Ključne besede: : FIDES, Vlada Republike Slovenije, stavkovne zahteve, stavka.

ANALYSIS OF STRIKE PATTERNS OF THE MEDICAL UNION FIDES

Summary:

Strikes are nothing new; they are believed to have occurred as early as Egyptian times. Their frequency became most pronounced after the advent of industrial development. In this study, we examine the trade union movement in Slovenia, with a special focus on the FIDES trade union movement. In this context, we analyzed strikes within the framework of government negotiators. Our primary interest was whether certain governments stood out more and had to address the union's demands more intensively.

In the empirical part of our research, we sought to answer the question: "Can the strikes organized by the FIDES union be linked to politically motivated actions?" For this analysis, we conducted desk research using secondary data from daily newspapers and other online sources provided by the Government of the Republic of Slovenia and trade unions.

Our findings indicate that strike demands in the healthcare sector were more common when right-wing parties were in opposition, and vice versa. This does not directly imply that strike demands are politically motivated, as the demands consistently focused on salary increases, higher allowances, and other material and non-material benefits. However, the strikes did not address the improvement of conditions for patients, as is the practice in other countries.

Keywords: FIDES, Government of the Republic of Slovenia, strike demands, strike, support.

JEL Classification: J52 Dispute Resolution: Strikes, Arbitration, and Mediation • Collective Bargaining

Paper categorization: Review

DOI: 10.5281/zenodo.11441417

⁶ Fakulteta za komercialne in poslovne vede iz Celja, Lava 7, 3000 Celje, andrej.raspor@t-2.si

Uvod

Odnosi med delojemalci in delodajalci ter posledični konflikti med njimi nisi nič novega. V različnih oblikah se pojavljajo že od začetkov organiziranega dela. Prva delavska stavka v zgodovini je potekala v 12. stoletju pr. n. št. v Egiptu, v obdobju vladavine faraona Ramzesa III. Ta dogodek je dokumentiran na papirusu, ki so ga odkrili arheologi. Stavka se je zgodila v 29. letu vladavine Ramzesa III., približno leta 1170 pr. n. št. Obrtniki, ki so bili zadolženi za izgradnjo faraonove nekropole v Deir el-Medini, so se večkrat uprli zaradi nezadostnih obrokov in slabih delovnih pogojev (Edgerton, 1951). Ti delavci so se pritoževali, ker niso prejeli rednih zalog hrane, ki so jim pripadale kot plačilo za njihovo delo. To nezadovoljstvo je preraslo v stavko, kjer so delavci zavrnilo delo, dokler niso bile njihove zahteve izpolnjene.

Različni interesi obeh strani (delavskih in delodajalskih) so pripeljali do organiziranja delavcev v združenja, ki so kasneje postala sindikati. Slednji so na bolj učinkovit način uveljavljali pravice in interese delavcev ter si prizadevali za njihovo uresničevanje. Ker dogovor ni bil vedno mogoč, so delavci proti delodajalcem oziroma kapitalu nezadovoljstvo izražali tudi s prekinitvami dela oziroma stavkami. Podobnosti v razvoju sindikalnega gibanja je mogoče najti tako v slovenskem prostoru kot tudi v Evropi in širše po svetu.

Pravica do stavke je ustavna pravica, ki je delavcem dana že v 77. členu Ustave Republike Slovenije (Ustava Republike Slovenije, 1991) (v nadaljevanju: Ustava). Podrobneje pa jo ureja Zakon o stavki (Zakon o stavki (ZStk), 1991) (v nadaljevanju: ZStk), ki jo opredeljuje kot organizirano prekinitvev dela delavcev za uresničevanje ekonomskih in socialnih pravic in interesov iz dela. Stavka je tako individualna pravica delavcev, ki pa se uresničuje kolektivno (Pozeb, 2005). To pomeni, da se vsak delavec sam, prosto odloči o svoji udeležbi v stavki, za njeno uresničenje pa je potreben sklep sindikata ali večine delavcev. S stavko želijo stavkajoči delavci delodajalcu izkazati nezadovoljstvo z dosedanjimi razmerami in ga na različne načine prisiliti, da pristane na zahteve, zaradi katerih je prišlo do stavke (Vodovnik, 2014).

Pojem industrijski odnosi v grobem označuje odnose med delojemalci in delodajalci, oziroma razmerje med delom in kapitalom (Kaufman, 2006, str. 584). Zgodovina dela (angl. labour history), kot del industrijskih razmerij, se s naraščajočo ekonomsko globalizacijo hitro spreminja. V ospredju ni več samo preučevanje zgodovine dela v Evropi in Severni Ameriki, temveč tudi drugod po svetu. Tak pristop zahteva novo opredelitev predmeta preučevanja (Van der Linden, 2004, str. 21). Zgodovina dela se razlikuje med različnimi deli sveta in kulturami. Na primer, izraz »trade union« v Veliki Britaniji nima enakega pomena kot »syndicat« v Franciji (Van der Linden, 2004). Vsaka regija ima svoje specifične zgodovinske in kulturne kontekste, ki vplivajo na razvoj sindikalnih gibanj in industrijskih odnosov. Preučevanje zgodovine dela vključuje analizo različnih dejavnikov, ki oblikujejo delovne pogoje, pravice delavcev in njihove organizacije skozi čas. To zajema tudi preučevanje socialnih, političnih in gospodarskih vplivov, ki določajo naravo in dinamiko industrijskih odnosov v različnih zgodovinskih obdobjih in geografskih območjih. Razumevanje teh razlik je ključnega pomena za celovito analizo in primerjavo industrijskih odnosov na globalni ravni.

Ko smo to razjasnili razjasnimo zakaj je lahko v zdravstvu tudi omejena in se lahko izvaja le pod določenimi pogoji. Pri stavki gre za stanje, ko se organizirana skupina ljudi odloči upreti določenim razmeram in direktivam, največkrat na delovnem mestu (Kavčič idr., 1991). To je prekinitvev dela delavcev za uresničevanje ekonomskih, socialnih pravic in interesov iz dela. Razprava o upravičenosti stavk v zdravstvu je torej kompleksna in večplastna. Essex predlaga posvetovalni okvir, ki upošteva vpliv stavke na paciente in zagotavljanje zdravstvenega varstva, pa tudi družbeni in politični kontekst ter značilnosti stavke (Essex, 2023).

Sindikati in sindikalno gibanje so praviloma levo usmerjeni in so bližje levim strankam. To izhaja iz zgodovinske povezanosti sindikatov z bojem za delavske pravice, socialno pravičnost in enakopravnost, kar so vrednote, ki jih tradicionalno zagovarjajo leve politične stranke. Leve stranke pogosto podpirajo politike, ki izboljšujejo delovne pogoje, povečujejo socialne pravice in zagotavljajo višjo raven zaščite za delavce, kar je tudi glavni cilj sindikatov. Zato ni presenetljivo, da sindikati in leve stranke pogosto sodelujejo in se medsebojno podpirajo v prizadevanjih za izboljšanje položaja delavcev. Sami bomo v empiričnem delu poskušali odgovoriti na raziskovalno vprašanje »Ali lahko stavke sindikata FIDES povežemo z politično motiviranim dejanjem?«

Teoretično ozadje

Pravica do stavke

Stavka v Sloveniji je splošno urejena v 77. členu slovenske Ustave (Ustava Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99, 75/16 – UZ70a in 92/21 – UZ62a), 1991). Ta preprosto pravi, da imajo delavci pravico do stavke. Vendar se lahko ta, če to zahteva javna korist, ob upoštevanju vrste in narave dejavnosti, z zakonom omeji. Zakon o stavki (Zakon o stavki (ZStk), 1991), v katerem

je stavka natančneje urejena, je nastal leta 1991. Ker novejšje zakonodaje na tem področju v Sloveniji še nimamo, se določila jugoslovanskega zakona še vedno uporabljajo. Vendar pa pravico do stavke v zdravstvu določata dva zakona. Zakon o zdravniški službi (ZZdrS, 1999), ki se nanaša na zdravnike in Zakon o zdravstveni dejavnosti (ZZDej, 2004), ki se nanaša na zdravstvene delavce, ki izvajajo zdravstveno dejavnost in se ukvarjajo z njo. V Zakonu o zdravniški službi so natančno določene zdravniške storitve, ki jih mora zdravnik v času stavke opravljati. To so zdravniške storitve, ki bi v primeru neopravljanja v kratkem času vodila v neodpravljlivo hudo okvaro zdravja ali smrt (46. člen ZZdrS). Zdravniki so v času stavke dolžni opravljati tudi druge storitve določene v 3 odstavku 46. člena – To so vse zdravstvene storitve za otroke do 18, leta, bolnike starejše od 65. let, ter zdravstvene storitve v zvezi z nosečnostjo in porodom. Opravljati pa morajo tudi vse ukrepe za preprečevanje in obvladovanje nalezljivih bolezni. Zdravstveni delavci morajo v času stavke zagotavljati nujno medicinsko pomoč, nego in oskrbo (ZZDej 52. člen). Ta določila je Državnim zbor dopolnil v času letošnje stavke in zdravnikom naložil še dodatne obveze. Novela določa, da mora biti zdravnik v času stavke na svojem delovnem mestu in izvajati zdravniško službo tako, da ni ogroženo zdravje ljudi ali premoženje oz. da ne nastajajo nepopravljive posledice. Tako mora denimo v primerih, ko bi nastale take posledice, tudi izdajati obrazce, listine in zdravniška potrdila. Gre denimo za potrdila o začasni zadržanosti od dela.

Industrijski odnosi so kot področje zapleteni in izredno dinamični. Za njih je značilno nenehno prepletanje sodelovanja in konfliktov (Venkata, 2015). Brez sodelovanja ni iskanje novih poti in rešitev. Konflikti pa včasih ta proces lahko celo pospešijo. Čeprav so stavke pogosto povezane z industrijskimi odnosi, so le en vidik širšega sistema, ki zajema ureditev delovnih razmerij (Kaabwe, 2003). Uporaba stavke kot edinega merila industrijskih odnosov je lahko zavajajoča, saj spregleda nianse in kvalitativne koristi pogajanj (Marchington, 1988). Predstavniki delavcev in predstavniki lastnikov so namreč vedno v nekem dogovornem razmerju, saj morajo skupaj iskati rešitve na izzive, ki se pojavljajo.

Prve sindikate je mogoče zaslediti v 18. stoletju, ko je industrijska revolucija ženske, otroke, bivše podeželske delavce in priseljence preobrazila v delovno silo (Turner, 2022). Industrijska revolucija 18. in 19. stoletja je sprožila razredni boj med kapitalom in delom za večji delež v novoustvarjeni vrednosti. Takratne tovarne so zaposlovale množico relativno neizobražene delovne sile brez lastnine, ki je žvela v revščini, medtem ko so kapitalisti bogateli. Delavci so se temu zoperstavili z združevanjem.

V začetku 19. stoletja so sindikati delovali v bolj ali manj skrivnih oblikah bratovščin in tovarišij, ki so se ukvarjale s poklicnim izobraževanjem, zaposlovanjem in plačami ter pogosto oblikovale blagajne vzajemne pomoči. Prva sindikalna gibanja so nastala v prvi polovici 19. stoletja kot protiutež moči kapitalistov (delodajalcev). V ZDA, Angliji in mnogih danes razvitih državah so se delavci že od začetka 19. stoletja združevali v sindikate.

To obdobje pravne tolerance sindikatov se je začelo leta 1824. Sindikate so tolerirali, čeprav njihovo delovanje še ni bilo zakonsko urejeno oziroma popolnoma svobodno. To obdobje se je v Angliji začelo leta 1824, v Franciji 1848, v Nemčiji 1869 in v Italiji 1891. V zgodovinskem razvoju sindikatov predstavlja odprava zakonske prepovedi sindikalnega združevanja veliko prelomnico. Zadnje obdobje v zgodovinskem razvoju sindikalnega gibanja nastopi z uveljavitvijo zakonov, ki sindikate ne le dopuščajo, ampak tudi urejajo njihovo delovanje in organizacijo (Aldcroft & Oliver, 2017).

Stavke se tako lahko dogajajo povsod. Obstajajo določene omejitve pri stavkah, kot je policija, vojska in tudi zdravstvo. Pravica do stavke v zdravstvu je sporno vprašanje, pri čemer nekateri trdijo, da je temeljna pravica (Dhai, 2009), drugi pa na omejitve stavk gledajo kot na napad na pravice posameznika (Alien, 1993) do izražanja njegove sindikalne svobode. Tako se išče kompromise. Poudarjena je potreba da so tveganja stavke, ki bi lahko kakorkoli škodovala pacientom sorazmerna (Essex, 2023). V preteklosti se je že izoblikovalo pravilo da so bolnišnice in druge zdravstvene ustanove zakonsko upravičene do predhodnega obvestila o kakršni koli stavki, kar jim omogoča načrtovanje nadaljnjega delovanja in oskrbe bolnikov (Kruchko & Fries, 1984). V slovenskem primeru je za zakonski rok na 5 dneh. Prej navedeni vir pa navaja deset dni, kot razumen rok, da bi lahko bolnišnice normalno organizirale delo v času stavke. Praviloma se ta rok pri zdravniških stavkah tudi upošteva, saj je rok od napovedi do začetka izvajanja stavke praviloma daljši.

Zgodovina stavk na slovenskem

V začetkih sindikalnega gibanja je bilo združevanje delavcev v sindikate v slovenskem prostoru in drugod po Evropi prepovedano oziroma je bilo ponekod celo kaznivo. Postopoma pa je bila z odpravo teh omejitev zagotovljena tudi svoboda delavskega združevanja (Bohinc, 2000, str. 71). Delavci so se že zgodaj začeli povezovati v sindikalna združenja z namenom enakovredno nastopati v prizadevanju za svoje pravice nasproti delodajalcem.

V najzgodnejših sindikatih so bili organizirani visoko kvalificirani delavci, v organiziranosti pa so imeli veliko podobnosti z že zamirajočimi cehovskimi združenji (Hanagan, 2001). Oboji so imeli podobno vlogo – regulirati razmere v svojih poklicih ter nuditi svojim članom

podporo ter določene ugodnosti. Sama moč sindikatov je že od začetkov temeljila na določeni stopnji solidarnosti med delavci v vsakdanjem življenju, izven delovnih mest in delovnega okolja (Hanagan, 2001).

Danes sindikati pri svojem delovanju zastopajo delavce iz različnih dejavnosti, panog in poklicev ter javnega in zasebnega sektorja. Njihova vloga je še vedno zelo pomembna, kljub splošnemu trendu upadanja članstva v njih (Stanojević, 2015, sre. 394).

Čas med letom 1868 in 1945

Zametki organiziranega dela so se pojavili že na začetku človeštva in v številnih civilizacijah. Pomembna prelomnica na tem področju je bila industrijska revolucija (Svetlik & Zupan, 2009b, str. 23-24). V 19. stoletju so delavci delali zelo dolge delovnike v slabih razmerah in za slabo plačilo. To je povzročilo nezadovoljstvo, ki so ga delavci izrazili skozi stavke, kar je privedlo do razvoja vse močnejšega sindikalnega gibanja, ki je ščitilo njihove pravice.

Pomembno vlogo je pri tem imelo delovno pravo, ki je, tudi po zaslugi delavskega gibanja, dobilo svoje mesto tako na mednarodni ravni kot na ravni posameznih držav (Svetlik idr., 2009, str. 23-24). V 20. stoletju so se način pogajanj in dogovorov med sindikati in delodajalci razvili v kolektivna pogajanja. Ta so bila namenjena preprečevanju konfliktov in iskanju dialoga z namenom ohranjanja stabilnega socialnega miru. V te odnose se je s svojo vlogo vključila tudi država (Svetlik idr., 2009, str. 23-24).

Na slovenskem območju je bila sindikalna svoboda priznana z zakonom o koalicijski svobodi leta 1870 v okviru avstro-ogrske monarhije (Novak, 1992, str. 13). Sprejetje sindikatov s strani države je bil pomemben korak k industrijski demokraciji in institucionalizaciji industrijskega konflikta med delodajalci in delojemalci. Ena izmed glavnih značilnosti sodobnih socialno-tržnih gospodarstev je močan vpliv sindikatov na eni strani in združenj delodajalcev na drugi strani, kar pripomore k stabilnosti družbe.

Periodizacija razvoja strokovnega - sindikalnega - gibanja na Slovenskem od leta 1868 do leta 1941 izpostavlja ključne prelomnice in značilnosti vsakega obdobja. Tukaj so podrobnosti za posamezna obdobja (Stiplovšek, 1989):

- Ustanovitev prvih strokovnih društev in začetki delavskih ekonomskih bojev (1868 - konec osemdesetih let): To obdobje zaznamuje ustanovitev prvih delavskih strokovnih društev. Delavski razred se je začel organizirati za boj za boljše delovne pogoje in plače. Organizacije so bile še v povojih, vendar so postavljale temelje za kasnejše bolj strukturirane oblike sindikalnega delovanja.
- Rast socialnodemokratskih strokovnih organizacij v okviru dunajske Strokovne komisije in ustanovitev prvih krščanskosocialnih strokovnih društev (začetek devetdesetih let - 1905): V tem obdobju je prišlo do pomembnega porasta socialnodemokratskih strokovnih organizacij. Te so delovale v okviru dunajske Strokovne komisije, kar je omogočilo povezovanje in sodelovanje na širši ravni. Istočasno so se začele pojavljati tudi krščanskosocialne strokovne organizacije, ki so ponujale alternativo socialnodemokratskim organizacijam.
- Utrditev razrednih strokovnih organizacij ter ustanovitev central krščanskosocialnih in liberalnih strokovnih organizacij (1905 - 1914): To obdobje zaznamuje utrditev razrednih strokovnih organizacij in vzpostavitev central za krščanskosocialne in liberalne organizacije. Organizacije so postale bolj strukturirane in začele igrati pomembnejšo vlogo v boju za pravice delavcev.
- Kriza strokovnega gibanja po začetku prve svetovne vojne in njegova okrepitev v letih 1917/18: Začetek prve svetovne vojne je prinesel krizo strokovnega gibanja, saj so bile mnoge dejavnosti prekinjene. Vendar pa so se v letih 1917/18, proti koncu vojne, organizacije začele krepiti in pripravljati na povojne izzive.
- Velik razmah slovenskega strokovnega gibanja in njegovo povezovanje v jugoslovanskem okviru (1918 - 1921): Po koncu prve svetovne vojne in ustanovitvi Jugoslavije je prišlo do velikega razmaha slovenskega strokovnega gibanja. Organizacije so se povezovale na jugoslovanski ravni, kar je omogočilo močnejše in bolj usklajene akcije.
- Konec stavkovnega vala in prepoved neodvisnih - komunističnih - strokovnih organizacij (1921 - 1924): To obdobje zaznamuje konec stavkovnega vala in uvedba prepovedi za neodvisne, predvsem komunistične, strokovne organizacije. To je pomenilo pomemben udarec za delavski boj in organizacije so morale delovati v težjih pogojih.
- Pomembne spremembe v razvoju strokovnih organizacij ter upad njihovih borbenih akcij (1924 - 1934): V tem obdobju je prišlo do pomembnih sprememb v razvoju strokovnih organizacij. Delavski boj je postal manj intenziven, kar je bilo posledica različnih notranjih in zunanjih dejavnikov.
- Uspešna prizadevanja za akcijsko enotnost strokovnih organizacij, okrepitev njihovega delovanja in vladni ukrepi za utrditev režimskih strokovnih organizacij (1934 - 1941): V letih pred drugo svetovno vojno so bila uspešna prizadevanja za akcijsko enotnost strokovnih organizacij, kar je okrepilo njihovo delovanje. Hkrati je vlada izvajala ukrepe za utrditev režimskih strokovnih organizacij.
- Prelomno obdobje 1941-1945: Med drugo svetovno vojno se je članstvo predvojnih naprednih sindikatov prek gibanja in organizacij Delavske enotnosti vključilo v narodnoosvobodilni boj v okviru Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Po vojni so te organizacije oblikovale Enotne sindikate, ki so prevzele nove naloge v povojnem obdobju.

Čas od leta 1945 do 1991

Fenomen stavke v času socialistične ureditve v Sloveniji je zanimiva tema, ki osvetljuje kompleksne odnose med delavstvom in političnim režimom v socialistični Jugoslaviji. Ključni vidiki tega pojava vključujejo nasprotje med idejo stavke in socialističnimi načeli, različne vzroke in okoliščine stavk ter njihov vpliv na družbenopolitični sistem delavskega samoupravljanja. Analiza stavk skozi različna obdobja socialistične Jugoslavije razkriva zanimive trende in omogoča razumevanje širšega konteksta gospodarskega in družbenega razvoja.

V tem času se sindikalno gibanje prvič omeni v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah, ki jo je leta 1948 sprejela Generalna skupščina Združenih narodov, in je kot sestavni del človekovih pravic zapisana pravica ustanavljanja sindikatov in pravica vsakega posameznika, da se pridruži sindikatu z namenom zaščite svojih delavskih interesov.

Stavka in socialistična načela

V socialistični Jugoslaviji je bil koncept stavke v temeljnem nasprotju z uradno ideologijo. Delavci naj bi bili soudeleženi pri upravljanju podjetij in skupna lastnina sredstev naj bi odpravila potrebo po stavkah. Vendar pa so se v praksi pojavile številne težave in konflikti, ki so pripeljali do stavk. Sistem delavskega samoupravljanja, uveden po letu 1950, je bil zapleten in ni vedno učinkovito reševal problemov, s katerimi so se soočali delavci.

Zgodovinski pregled stavk

Stavke v tem času lahko razdelimo na tri obdobja:

- Petdeseta leta: Prva registrirana stavka v Jugoslaviji je izbruhnila v trboveljskem premogovniku leta 1958. To je bil pomemben dogodek, saj so Trbovlje predstavljale eno izmed najrazvitejših industrijskih območij v Sloveniji. Stavka je pokazala, da kljub socialističnemu sistemu obstajajo globoke socialne in ekonomske napetosti, ki lahko privedejo do organiziranega upora delavcev.
- Šestdeseta in sedemdeseta leta: Od šestdesetih let naprej so stavke postale stalno prisoten pojav, povezan predvsem z vprašanjem življenjskega standarda. Gospodarske reforme in naraščajoče nezadovoljstvo med delavci so povzročile, da so stavke postajale vse pogostejše. V tem obdobju so se stavke pogosto dogajale na najrazvitejših območjih, kar kaže na povezanost med gospodarskim razvojem in pojavom stavk. Poleg tega pa tudi na večjo osveščenost o pravicah med bolj izobraženimi.
- Osemdeseta leta: Raziskava iz zgodnjih osemdesetih let je pokazala, da so se stavke širile tudi na manj razvita območja. To obdobje je zaznamovala gospodarska kriza, ki je še povečala napetosti med delavci in političnim režimom. Stavke so v tem času postale bolj razširjene in organizirane, kar je predstavljalo resen izziv za oblast. Slovenija se je na prelomu iz 80. v 90. leta soočila s težavnim obdobjem tranzicije v kapitalistično tržno gospodarstvo, kar je prizadelo številna podjetja in delavce. Nezadovoljstvo z razmerami v družbi in gospodarstvu se je odrazilo tudi v nezadovoljstvu delavcev in posledično organizaciji stavk (Vrhovec, 2003, str. 2). Predvsem v začetku 90. let je zaradi slabega gospodarskega stanja v državi prišlo do večjega stavkovnega vala, ki pa je v naslednjih letih upadel (Stanojević, 2001, str. 807).

Stavke so bile tesno povezane z gospodarskim razvojem in družbenopolitičnimi razmerami v Jugoslaviji. Na najrazvitejših območjih so se delavci pogosteje organizirali in zahtevali boljše delovne pogoje ter višje plače. Sčasoma so se stavke razširile tudi na manj razvite predele, kar je odražalo širše družbene napetosti in neenakosti v gospodarskem razvoju. Oblast je na stavke pogosto odgovarjala z represijo, vendar je bil sistem delavskega samoupravljanja premalo učinkovit, da bi preprečil ponavljajoče se konflikte.

Obdobje po letu 1991

Leta 1991, po osamosvojitvi Slovenije, smo bili priča izgubi trga in propadanju podjetij, kar je povzročilo številne stavke. Prehod iz socialističnega v tržno gospodarstvo je prinesel številne izzive, med drugim tudi visoko brezposelnost in gospodarsko nestabilnost. Delavci so se na težke razmere odzvali z organiziranjem stavk, da bi izrazili svoje nezadovoljstvo in zahtevali boljše delovne pogoje ter zaščito svojih pravic.

Industrijski odnosi v Sloveniji so se začeli bolj razvijati po letu 1990, ko so socialni partnerji dobili večjo vlogo v družbenopolitičnem dogajanju in so postali pomemben pogajalski element v državi. V tem obdobju je prišlo do vzpostavitve tripartitnega sistema na področju socialnega dialoga v državi. Sindikati in delodajalska združenja so hkrati doživeli vzpon novih organizacij na svojem področju, kar je prineslo pluralizacijo in zmanjšanje števila svojih članov.

Posledice stavk so bile v veliki meri odvisne tudi od vloge sindikatov pri njih, pri čemer je vidno vlogo odigrala Zveza svobodnih sindikatov Slovenije (ZSSS), ki ostaja najbolj množična sindikalna zveza v Sloveniji. To so bila zlata obdobja, saj je večina delavcev ohranila članstvo iz starega režima tudi v sindikatih, ki so nastali. Na trgu delovne sile so se sindikati pojavili kot odgovor na klasični model trga delovne sile, ki je delavce postavjal v težak položaj. Posledično so se iz združenj delavcev razvili sindikati, ki so ščitili pravice delavcev in v

ta namen organizirali proteste in stavke ter pridobivali na moči (Svetlik idr., 2009, str. 78). Delodajalci v odnosu z delavci nastopajo kot močnejši partner. Kljub temu so se morali tudi delodajalci v sistemu socialnega partnerstva povezati z namenom zagovarjanja lastnih interesov do drugih deležnikov, in sicer v obliki različnih delodajalskih združenj. Kljub svoji moči so še vedno primorani sklepati kompromise s pogajanjem, ki se nato udejanjijo v socialnih sporazumih (Svetlik idr., 2009, str. 79).

V novejšem času je članstvo v sindikatih tako v Sloveniji kot v Evropi v upadu, kar je posledica različnih dejavnikov (Stanojević, 2015, str. 394-395).

Danes so delavci in delodajalci različni akterji z različnimi cilji na trgu dela, zato med njimi pogosto prihaja do konfliktov. Zaradi številnih interesov in potrebe po lažjem usklajevanju med njimi se je v vlogo posrednika vključila tudi država, kar tvori trikotnik razmerja med vsemi tremi deležniki (Svetlik idr., 2009, str. 77). Država v odnosih med vsemi deležniki igra predvsem posredniško vlogo. Njena naloga je posredovanje, usklajevanje interesov in preprečevanje konfliktov, ki predstavljajo breme za družbo. Hkrati skrbi za splošne družbene interese, socialno varnost, zaposlovanje ter za ustrezno zakonodajo na področju dela (Svetlik idr., 2009, str. 80-81).

Ključne stavke tega obdobja obravnavamo skupaj s stavkami FIDES.

Naloga države danes je med drugim omogočiti pogoje za socialni dialog z zagotavljanjem ustreznega ustavnega položaja deležnikov (Vodovnik, 2009, str. 50). Država mora poskrbeti, da imajo vsi udeleženci socialnega dialoga enakopravne možnosti za sodelovanje in vplivanje na odločitve, ki zadevajo delovna razmerja in socialno varnost.

Ozadje zdravniških stavk

Nobena stavka, če le ni politično motivirana ne pride sama od sebe. Pri stavki gre za neko stanje izprtja, ki ga ni bilo moč predhodno rešiti na sporazumen način. To dogajanje pa ima velik neposreden in posreden vpliv na bolnike. Essex poudarja etično napetost v zvezi s tem dejanjem, zlasti v zvezi s škodo, ki se za čas stavke dogaja pacientom (Essex & Weldon, 2022). Kljub vsemu pa lahko ustrezno vodena stavka zagotovi povečanje proračunskih sredstev. Vse je odvisno od stavkovnih zahtev. Tak primer je bil v Romuniji (Adăscăliței & Muntean, 2014), ko so sindikati naslavljali zahteve po večjih sredstvih za zdravstvene programe in ne zgolj večanje njihovih plač. Vpliv stavk na zagotavljanje zdravstvenega varstva nadalje preučuje Essex, ki ugotavlja, da medtem ko so nekatere storitve motene, druge dejansko postanejo učinkovitejše (Essex idr., 2022), saj je čas stavke tudi primeren za izboljšave procesov. Widgery podaja zgodovinski kontekst, spremlja rast sindikatov v britanski zdravstveni službi in razvoj stavke kot taktike (Widgery, 1976) za dosego sindikalnih ciljev. Stavkovne zahteve so tudi povezane s splošnim stanjem v družbi. V primeru nizkih plač in inflacije te naslavljajo zahteve po višjih plačah. V kolikor pa panoga nima dovolj kadra ali denarja za izvajanje programov so stavke usmerjene v reševanje teh težav. Te študije skupaj poudarjajo večplastnost stavk v zdravstvu, s posledicami za oskrbo pacientov, dodeljevanje sredstev in delovna razmerja.

Raziskava o stavkah v zdravstvu (Adascalitei & Muntean, 2014) je poudarila vlogo stanovskih stavkovnih odborov pri doseganju oprijemljivih koristi za zdravstvene delavce. Glavna strategija, ki so jo sindikati uporabljali za uveljavljanje svojega programa v Romuniji je bila organiziranje stavk v različnih bolnišnicah po državi in grožnja z organizacijo splošne stavke. Vendar pa je povečanje števila stavk v neprofitnih bolnišnicah sprožilo zaskrbljenost glede varnosti pacientov in odziva javnosti (Swint, 1984). Z etičnega vidika se zdravniške stavke obravnavajo kot grožnja univerzalnim etičnim vrednotam in Hipokratovi prisegi. Tako Goic, predlaga ustanovitev stalne arbitražne instance kot sredstvo za preprečevanje in reševanje sporov (Goic, 1996). Ti primeri kažejo da morali brez prestanka potekati dogovori s ciljem iskanja rešitev za paciente in optimizacijo dela. To bi omogočalo večje zadovoljstvo pacientov in prihranke, kar pa bi lahko preusmerili prihranke v višje plače.

Vladni odzivi na zdravniške stavke

Odziv državnih organov na zdravstvene stavke je zapleten in pogosto sporen. V Kanadi je vladno izvajanje kanadskega zdravstvenega zakona leta 1984 pripeljalo do stavke zdravnikov v Ontariu, kar je odraz spopada med poklicno avtonomijo in vladno politiko (Stevenson idr., 1988). Države poskušajo stavke omejiti. Bodisi po legalni poti s prerazporejanjem zaposlenih ali pa tudi na način da se poslužujejo groženj. Moralno dilemo stavke dodatno zapleta politizacija stavk, kot je razvidno iz primera zdravstvenih delavcev v Hongkongu, ki so stavkali zaradi nepripravljenosti vlade, da zapre mejo med pandemijo COVID-19 (Li & Ng, 2021). Odziv vlade na zdravstvene stavke je mogoče označiti tudi s kritiko in poskusi izkoriščanja ranljivosti zdravstvenih delavcev, kot dokazuje odziv ministrstva za zdravje v Južni Afriki (Dhai, 2009).

Za odzivanje na stavke v zdravstvu je bila predlagana vrsta strategij. Lohrmann predlaga pripravo načrta ukrepov ob nepredvidljivih dogodkih, da bi rešili težave glede osebja in določili prednostne naloge (Lohrmann, 1989). Pomembna je hitrost izpolnjevanja zahtev in obveščanje pacientov, da se zagotovi nadaljevanje zdravstvenih nujnih storitev (Kruhko & Fries, 1984), saj je potrebno ne glede na

stavko zagotoviti dostop do nujne medicinske oskrbe (Mcquoid-mason, 2018). Z zagotavljanjem pravičnega plačila in reševanjem temeljnih težav pa se lahko v naprej prepreči večino stavk (Graham, 2023).

Presečišče političnega vmešavanja lastnih interesov in stavk v zdravstvu je zapleteno in večplastno vprašanje. Politični vdor na trg zdravstvenega varstva lahko vodi do neučinkovitosti in naraščajočih stroškov, kar kaže na potrebo po nevtralni tretji strani, ki uravnoteži interese pacientov, ponudnikov in plačnikov (Foley, 2010). Potrebno je preprečiti izkoriščanje ranljivosti zdravstvenih delavcev s strani ministrstva za zdravje, ki uporablja pravne taktike za zatiranje njihovih stavk (Dhai, 2009). Zdravniške zbornice ne smejo biti v navzkrižnem ognju strankarske politike (Pollard, 2002). Feldstein ponuja ekonomsko perspektivo in pojasnjuje, da zakonodajne rezultate pogosto vodijo lastni interesi, pri čemer imajo politično močne skupine koristi na račun drugih (Feldstein, 1990). Ti pogledi skupaj poudarjajo potrebo po bolj uravnoteženem in na bolnika osredotočenem pristopu k odločanju o zdravstveni oskrbi, brez nepotrebne političnega vpliva.

Stavke v zdravstvu so kljub vsemu lahko močno orodje za zagovarjanje javnega zdravja in pravic delavcev. V Hongkongu so zdravstveni delavci v začetku leta 2020 stavkali, da bi zahtevali zaprtje meja za preprečitev širjenja COVID-19, s čimer so pokazali zavezanost javnemu zdravju (Arun idr., 2011) (Taylor & Chan, 2022). Podobno so v Indiji zdravniki uporabili stavke, da bi se uprli strukturnim spremembam v zagotavljanju zdravstvene oskrbe in ohranili poklicno neodvisnost (Arun idr., 2011). V Čilu so bile stavke zdravniške stroke del širšega nasprotovanja vladnim socialističnim ciljem (Belmar & Sidel, 1975). Ti primeri poudarjajo možnost, da stavke v zdravstvu povzročijo korenite spremembe, bodisi v službi javnega zdravja bodisi kot odgovor na širše politične in strokovne pomisleke.

Najdaljše zdravstvene in zdravniške stavke

Stavke v zdravstvu niso nekaj novega. Dogajajo se že celotno dvajseto stoletje. Stavke, ki jih izvajajo zdravstveni delavci, so pogost pojav vse od industrijske revolucije (Essex idr., 2023). To smo lahko kvantificirali šele pred kratkim. V prvem letu pandemije COVID-19 je na primer po vsem svetu prišlo do 3913 primerov protestov (velika večina od katerih so bile stavke), ki so jih izvedli zdravstveni delavci (Brophy idr., 2023). Poleg tega, da so izjemno pogosti, do stavk pride zaradi vrste razlogov; nizko plačilo in slabi pogoji dela, zaskrbljenost glede varnosti pacientov in celo zaradi širših vprašanj, kot so podnebne spremembe, ki ležijo zunaj neposrednega delovnega mesta (Nachemson, 2021), vendar zaposlene v zdravstvu skrbijo.

Po pregledu stavk smo prišli do ugotovitve da je bila najdaljša stavka leta 1982 in je trajala kar 270 dni. V tem obdobju so obravnavali samo nujne primere (Abdelkader & Macmillan, 1990). Stavka je bila sestavni del takratnega gibanja v Združenem kraljestvu, ko je bila na čelu države kot ministrska predsednica stala Margaret Thatcher. Njen prvi mandat je zaznamovala težka gospodarska situacija in Falklandska vojna, v kateri se je Thatcherjeva izkazala kot odločna braniteljica ozemlja svoje države. Potem so tu še dve stavki ki trajale po 250 dni. Obe sta se zgodili v Keniji leta 2018 (Irimu idr., 2018) in 2020 (Kaguthi idr., 2020) in sta bili del sindikalnega delovanja po letu 2010, ki se je razvil po spremembi ustave. Naslavljale so nevdržne razmere v kenijskem zdravstvenem sistemu. Zdravstveni delavci so prejeli nizka plačila in so se soočili s slabo delovno infrastrukturo, pomanjkanjem opreme in zdravil ter preobremenjenostjo z delom. To je pripeljalo do nizke morale in izčrpanosti med delavci. Vlada ni spoštovala kolektivnih pogodb, ki so bile dogovorjene s sindikati zdravstvenih delavcev, kar je povzročilo zamude pri izplačilu plač in drugih ugodnosti. Poleg tega se vlada ni bila pripravljena konstruktivno pogovarjati s sindikati o njihovih pomislekih, kar je ustvarilo vzdušje nezaupanja in zamere. Zdravstveni sistem je bil zaznamovan z neučinkovitostjo in korupcijo, kar je omejevalo razpoložljiva sredstva za izboljšanje plač in delovnih razmer zdravstvenih delavcev. V tem času so bili pacienti deležne slabe oskrbe, kar je povzročilo odpor javnosti.

Najdaljše stavke zdravstvenih delavcev v zgodovini so imele različne posledice. Bratlid je ugotovil, da stavka medicinskih sester leta 2002, najdaljša te vrste na Norveškem, presenetljivo ni imela večjih negativnih učinkov na zdravljenje pacientov in je morda celo izboljšala izbiro pacientov z visoko prioriteto (Bratlid, 2002). Nasprotno pa je Ellencweig razpravljal o 118-dnevni stavki zdravnikov v Izraelu leta 1983, ki je predstavljala velik izziv za zdravstveni sistem države (Ellencweig, 1987). Primer kenijskih stavk (Irimu idr., 2018) kaže na to da lahko tudi pacienti talci zdravniških stavk, saj so stavke ohromile zdravstvene storitve in storitve v javnih bolnišnicah niso bile zagotovljene, s čimer se krši pravica pacientov do zdravstvene oskrbe. Te študije poudarjajo kompleksne in včasih nepredvidljive posledice zdravstvenih stavk.

Zgodovina stavkovnega gibanja v slovenskem zdravstvu

Pred osamosvojitvijo

V času Jugoslavije so bile zdravniške in zdravstvene stavke v Sloveniji redke, vendar so se kljub temu pojavile kot odziv na različne težave v zdravstvenem sistemu. Glavni vzroki so bili povezani z nizkimi plačami, slabimi delovnimi pogoji, pomanjkanjem zdravstvenega osebja in nezadostno opremljenostjo zdravstvenih ustanov. Oblasti so pogosto skušale zmanjšati nezadovoljstvo s kratkoročnimi rešitvami,

obljubami o izboljšavah ter delnimi koncesijami na zahteve stavkajočih. Kljub temu, da so bile stavke redke, so opozarjale na potrebo po strukturnih reformah v zdravstvenem sistemu, ki so bile delno naslovljene šele v kasnejših obdobjih.

Po osamosvojitvi

Takoj po osamosvojitvi Slovenije smo bili priča prvi stavki zdravstvenega osebja, ki se je začela 10. oktobra 1991, ob 7. uri zjutraj. Razlogi za stavko so bili nezadovoljstvo nad razmerami v slovenskem zdravstvu, neurejeno financiranje in ogrožena varnost delavcev. Stavkajoči so zahtevali podpis kolektivne pogodbe, namensko uporabo zdravstvenega denarja, dvig nizkih plač, ohranjanje delovnih mest ter vrnitev ugleda zdravstvenih delavcev. Vlada je priznala težke gospodarske razmere in iskala rešitve, vendar ni izpolnila zahtev stavkovnega odbora. Na protestnem shodu pred slovenskim parlamentom je bilo slišati izjave, kot je: »Zdravstvo ni tik pred zlomom in ne visi na nitki, ampak je že zlomljeno in nitka je že pretrgana.« Ta shod je naznanil začetek splošne stavke v zdravstvu in socialnem skrbstvu, katere cilj je bil zagotoviti zaposlenim primerne plače. Splošna stavka se je začela ob 7. uri zjutraj, pred skupščino pa se je zbralo okoli 8.000 stavkajočih, ki so svoje nezadovoljstvo nad razmerami v slovenskem zdravstvu očitali vladi in poslancem. V Mariboru je stavkalo nekaj več kot 4.000 zdravstvenih delavcev, ki so se odločili za milejšo obliko stavke. Delo je potekalo z manjšimi omejitvami, svoj protest pa so izrazili z zbori po oddelkih in udeležbo na protestnem shodu v Ljubljani. Med zahtevami stavkajočih je bil tudi odstop ministra in imenovanje Janeza Janše za ministra („Bilo je pred 30 leti, 10.10.1991: Pričela se je splošna stavka zdravstvenega osebja. Protestniki: »Hočemo Janšo za ministra«“, 2021).

Stavke organizirane po okriljem sindikata FIDES

Kljub prvi, relativno zgodnji stavki v storitvenem sektorju iz leta 1993, se je dejanska prelomnica v stavkovnih aktivnostih v storitvenem sektorju zgodila nekaj let pozneje. Izoblikoval jo je sindikat slovenskih zdravnikov FIDES. Ta prelomnica se je zgodila nekaj let po relativno zgodnji stavki v storitvenem sektorju iz leta 1995, ko je sindikat slovenskih zdravnikov FIDES ob koncu leta 1995 izvedel opozorilno stavko, ki je bila predhodnica tritedenski stavki zdravnikov v začetku leta 1996 (Stanojević, 2001). V zdravniški stavki leta 1996 so zdravniki zahtevali višje plače, pri čemer so se kot referenčno točko sklicevali na visoke plače v drugih poklicnih skupinah, kot na primer v sodniški skupini. Stavka zdravnikov je imela nekatere nove značilnosti, ki so bile prelomnice v dosedanjih slovenskih stavkovnih praksah. Prvič je bila resno stavkovna akcija sprožena s strani večje družbene skupine zunaj gospodarstva, ki ni imela težav z rednim izplačevanjem plač. Poleg tega so bile druge novosti, kot so množičnost, dobra organiziranost in vztrajnost, opazne. Vendar pa je bila največja novost, ki so jo zdravniki prispevali k slovenskim stavkovnim praksam, ofenzivnost. Stavka ni bila obrambna, temveč akcija močne profesionalne skupine, osredotočena na preusmerjanje javnih sredstev v lastno korist, s tarčo na državi.

FIDES je bil kot del sindikalne prenove ustanovljen 3. oktobra 1990 v Novem mestu kot samostojni območni sindikat in se do leta 1992 razvil v državni stanovski sindikat s sedežem v Ljubljani (FIDES, 2023). FIDES članom zagotavlja pomoč pri uveljavljanju pravic iz delovnega razmerja, zapisanih v predpisih, kolektivnih pogodbah in pogodbah in splošnih aktih zavodov. V obdobju delovanja je izvedel več stavk (Tabela 1).

Tabela 1: Kronologija zdravniških stavk, ki so potekale pod okriljem FIDES.

Vlade	Stavke
3. Vlada Republike Slovenije (25. 1. 1993 - 27. 2. 1997) predsednik vlade dr. Janez Drnovšek	1.12.1993 - Splošna opozorilna stavka sindikata zdravnikov in zobozdravnikov Fides. Zahtevali so sklenitev kolektivne pogodbe za zdravnike in zobozdravnike.
	10. - 11.1.1994 - Stavka zdravnikov in zobozdravnikov, članov sindikata Fides.
	14.12.1995 - Splošna opozorilna stavka Sindikata zdravnikov in zobozdravnikov Slovenije Fides. Zahtevali so izboljšanje socialnoekonomskega položaja zdravnikov in zobozdravnikov.
	21.3 - 12.4.1996 - Zaradi neuspešnih pogajanj z vlado so začeli stavkati zdravniki in zobozdravniki sindikata Fides. Stavkali so do 12. aprila, ko so z vlado podpisali sporazum in aneks h kolektivni pogodbi za zdravnike in zobozdravnike.
4. Vlada Republike Slovenije (27. 2. 1997 - 7. 6. 2000) predsednik vlade dr. Janez Drnovšek	23. 2. 1998 - Radiofiziki, zaposleni na Onkološkem inštitutu, so izvedli opozorilno stavko in zahtevali zvišanje plačne osnove.
	6.10.2000 - Zaposleni v dejavnosti zdravstva in socialnega varstva v bolnišnicah, zdravstvenih domovih, lekarnah, domovih za ostarele, zavodih za zdravstveno varstvo in centrih za socialno pomoč so izvedli dvournno opozorilno stavko.
5. Vlada Republike Slovenije (7. 6. 2000 - 30. 11. 2000) predsednik vlade dr. Andrej Bajuk	10.10.2000 - Splošna opozorilna stavka zdravnikov in zobozdravnikov z zahtevo po uresničitvi aneksa iz aprila 1998 o dokončni uskladitvi zdravniških plač s sodniškimi.
6. Vlada Republike Slovenije (30. 11. 2000 - 19. 12. 2002) predsednik vlade dr. Janez Drnovšek	15.6.2001 - Sindikat farmacevtov Slovenije Sifarm je pripravil dvournno stavko, ki je potekala v večini lekarn po Sloveniji.
	19.3.2002 - Začela se je dvotedenska splošna zdravniška stavka oz. posebna oblika protesta. Zdravniki in zobozdravniki so do 5. aprila delali po 40 ur tedensko.

7. Vlada Republike Slovenije (19. 12. 2002 - 3. 12. 2004) predsednik vlade mag. Anton Rop	25.5.2004 - Potekala je enourna opozorilna stavka zdravnikov in zobozdravnikov, ker predstavnikom zdravniškega sindikata Fides in ministrstva za zdravje ni uspelo doseči dogovora glede delovnega časa zdravnikov.
8. Vlada Republike Slovenije (3. 12. 2004 - 21. 11. 2008) predsednik vlade Janez Janša	/
9. Vlada Republike Slovenije (21. 11. 2008 - 10. 2. 2012) predsednik vlade Borut Pahor	29.7.2009 - Sindikat zdravstva in socialnega varstva je začel stavko zaradi neizpolnjevanja zahtev iz dogovora, sklenjenega z ministrstvom za delo. Stavko je odpovedal 28. septembra v varstveno-delovnih centrih.
	27. september-13. oktober 2010: Dotlej največja stavka javnega sektorja, v kateri je sodelovalo približno 80.000 zaposlenih. Med drugim so stavkali policisti, cariniki, veterinarji, zaposleni na upravnih enotah, RTV Slovenija, del zaposlenih v zdravstvu, socialni in kulturi. Sporazum o zamrznitvi stavke so predstavniki vlade in 21 sindikatov javnega sektorja podpisali 5. oktobra, 13. oktobra pa se je stavka končala.
	1.9.2010 - Zdravniki so zaradi sprejetja novele zakona o sistemu plač v javnem sektorju preklicali soglasja za delo prek polnega delovnega časa in delali 40 ur tedensko.
10. Vlada Republike Slovenije (10. 2. 2012 - 20. 3. 2013) predsednik vlade Janez Janša	/
11. Vlada Republike Slovenije (20. 3. 2013 - 18. 9. 2014) predsednica vlade mag. Alenka Bratušek	/
12. Vlada Republike Slovenije (18. 9. 2014 - 13. 9. 2018) predsednik vlade dr. Miro Cerar	22.4.2015 - Zdravniki v okviru zdravniškega sindikata Fides in sindikata Pratik.um so izvedli enourno stavko zaradi neurejenih standardov in normativov.
	28.5.2015 - Zdravniki so izvedli enodnevno stavko zaradi nesprejetja standardov in normativov iz modre knjižice iz leta 2008.
	8.12.2016 - Začetek stavke zdravniškega sindikata Fides, v kateri so zahtevali sprejem standardov in normativov za zdravnike ter spremembo plačnega sistema v javnem sektorju, po katerem bi med drugim lahko po novem presegli 57. plačni razred. Stavko so začeli v obliki doslednega spoštovanja 40-urnega delovnika, kar so s prekinitvami izvajali nekaj tednov, decembra pa so podpisali sporazum o začasni zamrznitvi stavke.
	24. marec - Ministrica za zdravje Milojka Kolar Celarc in predsednik sindikata Fides Konrad Kuštrin sta podpisala aneksa h kolektivni pogodbi za zdravnike, zdravniki pa so znova zamrznili stavko, ki so jo po prekinitvi novembra 2016 v marcu znova zaostriili. Aneksa uvajata standarde in normative dela zdravnikov ter med drugim spreminjata vrednotenje delovnih mest specialistov. Dogovorili so se tudi o pilotnem projektu variabilnega nagrajevanja zdravnikov, ki ga je vlada potrdila aprila.
	15. november - Izredna letna konferenca sindikata Fides je sprejela sklep o končanju stavke, ki so jo spomladi zamrznili, čeprav vse zaveze iz stavkovnega sporazuma dotlej še niso uresničili.
	9.1.2018 - Sindikat delavcev v zdravstveni negi in sindikat zdravstva in socialnega varstva sta za 13. februar napovedala začetek stavke, začeli jo bodo z dvourno opozorilno stavko. Med stavkovnimi zahtevami so dvig plač in odprava varčevalnih ukrepov, uveljavitev kadrovskega standardov in normativov, višje plačilo dela na dan praznika, v nedeljo in ponoči ter določitev pravice do izplačila jubilejne nagrade za 40 let delovne dobe.
13. Vlada Republike Slovenije (13. 9. 2018 - 13. 3. 2020) predsednik vlade Marjan Šarec	Znižanje normativov za družinske zdravnike
14. Vlada Republike Slovenije (13. 3. 2020 - 30.5.2022) predsednik vlade Janez Janša	/
15. Vlada Republike Slovenije (1.6.2022 -) predsednik vlade dr. Robert Golob	20.12.2022- Napoved splošne stavke zdravnikov in zobozdravnikov

(FIDES, 2023)

Poleg zdravnikov so bile v tem obdobju še druge odmevne stavke v javnem sektorju:

- 18.-20. marec 1996: Novinarji RTV Slovenija so začeli stavkati zaradi nespoštovanja kolektivne pogodbe, podpisane leta 1992, ki je veljala za vse poklicne novinarje v Sloveniji.
- 22. maj 1996: Univerzitetni učitelji in delavci v znanstveno-raziskovalnih inštitutih Univerze v Mariboru so izvedli opozorilno stavko.

- 26. junij 1996: Sindikat državnih in družbenih organov je na večini slovenskih okrajnih in okrožnih sodišč pripravil opozorilno stavko sodnega osebja. Delavci v pravosodju so zahtevali povečanje plač, sprejem novih sistematizacij z ustreznimi nazivi delovnih mest in takojšnjo sklenitev pogodbe o pogojih dela sindikata na sodiščih.
- 31. marec 1998: Zaposleni v visokem šolstvu in znanosti na ljubljanski in mariborski univerzi in nekaterih raziskovalnih inštitutih so izvedli opozorilno stavko.
- 3.-6. oktober 2004: Začetek splošne stavke slovenskih novinarjev zaradi zahteve po začetku pogajanj o nacionalni kolektivni pogodbi za novinarje. Novinarji so stavko prekinili po treh dneh, čeprav združenje za tisk in medije pri GZS stavkovnih zahtev sindikata ni sprejelo v celoti.
- 3. marec 2006: Enaindvajset sodnikov gospodarskega oddelka ljubljanskega okrožnega sodišča je sklenilo, da bodo zaradi plačne reforme v sodstvu delali le toliko, kot od njih zahteva sodniška norma. Pridružili so se jim še sodniki preostalih oddelkov omenjenega sodišča.
- 7. maj 2007: Policijski sindikat Slovenije je na mejnem prehodu Dolga vas izvedel enourno opozorilno stavko.
- 26.-27. november 2007: Cariniki so stavkali zaradi zahtev po ustreznem vrednotenju pooblaščenih uradnih oseb.
- 8. april 2008: Slovensko sodniško društvo je na sedežih sodišč pripravilo opozorilne protestne shode zaradi nezadovoljstva s plačno reformo.
- 9.-11. junij 2008: Opozorilna stavka več kot 80 odstotkov slovenskih sodnikov. V tem času so sodniki izvrševali svojo funkcijo le v najnujnejših zadevah, med drugim v kazenskih in prekrškovnih zadevah, ki jim je grozilo zastaranje.
- 1. julij 2008: Začetek desetmesečne bele stavke sodnikov. Stavko so končali 24. aprila 2009.
- 27. september-13. oktober 2010: Dotlej največja stavka javnega sektorja, v kateri je sodelovalo približno 80.000 zaposlenih. Med drugim so stavkali policisti, cariniki, veterinarji, zaposleni na upravnih enotah, RTV Slovenija, del zaposlenih v zdravstvu, socialni in kulturi. Sporazum o zamrznitvi stavke so predstavniki vlade in 21 sindikatov javnega sektorja podpisali 5. oktobra, 13. oktobra pa se je stavka končala.
- September 2011: Sindikati javnega sektorja so napovedali začetek stavkovnih aktivnosti v primeru, da bi DZ sprejel predlog novele interventnega zakona, ki bi omejila zaposlovanje v javnem sektorju, in sporno dopolnilo odbora DZ za lokalno samoupravo za štiriodstotno znižanje plač. Ker DZ ni podprl novele, so sindikati ustavili načrtovane stavkovne aktivnosti.
- 18. april 2012: Okoli 100.000 javnih uslužbencev je stavkalo proti predlaganim vladnim varčevalnim ukrepom, koordinacija stavkovnih odborov je protestno zapustila pogajanja z vlado. Ta so se sicer kasneje nadaljevala in 9. maja so vlada in sindikati javnega sektorja dosegli stavkovni sporazum. Dan pozneje ga je podpisalo 14 od 21 sindikatov, poleg tega je 20 od 33 sindikatov podpisalo dogovor o znižanju plač in drugih varčevalnih ukrepih. Večina sindikatov je stavko končala, med podpisniki sporazuma ni bilo policijskih sindikatov, ki so nadaljevali stavko.
- 18. maj 2012:- Vlada in reprezentativni sindikati javnega sektorja so v skladu z dogovorom o ukrepih na področju plač v javnem sektorju podpisali aneks h kolektivni pogodbi za javni sektor. Vlada je začela pogovore s predstavniki policijskih sindikatov o umiku pobude za referendum o zakonu za uravnoteženje javnih financ. Tako je 30. maja vlada z obema policijskima sindikatoma podpisala sporazum in kolektivno pogodbo za policiste. Policijska sindikata sta umaknila referendumsko pobudo o zakonu za uravnoteženje javnih financ, stavka policistov je bila prekinjena.
- 11. januar-30. junij 2013: Policijski sindikat Slovenije je stavkal zaradi neizpolnjevanja stavkovnega sporazuma, podpisanega maja 2012. Stavko so končali z dogovorom, da se sredstva za plače v letih 2013 in 2014 ne smejo zmanjšati.
- 23. januar 2014: Potekala je splošna stavka javnega sektorja zaradi predvidenega znižanja mase sredstev za plače v javnem sektorju, kar bi imelo za posledico tudi odpuščanje zaposlenih. Stavki se je pridružilo blizu 100.000 javnih uslužbencev.
- 18. november 2015: Policisti so zaradi neizpolnjenih obljub v preteklosti, med drugim zvišanja plač, na vrhuncu migrantske krize začeli stavko. 10. decembra se je približno 3000 stavkajočih policistov zbralo na shodu, 23. decembra pa se je v okviru stavkovnih aktivnosti polovica policistov odločila za množičen odhod na dopust.
- 2. junij 2016: Vlada in policijska sindikata so podpisali stavkovni sporazum. Med drugim so se dogovorili o ureditvi osnovnih plač in odpravi glavnih anomalij, skupaj so bili ukrepi vredni 10,3 milijona evrov.
- 9. junij 2016: Sindikati javnega sektorja so pripravili protest zaradi vladne opustitve socialnega dialoga pri pogajanjih o plačah. Vlada je postopno odpravo omejitev pri plačah postavila v leto 2020 ter predlagala zamrznitev oz. zamik izplačil novih napredovanj, pogajanja so se nadaljevala konec junija.
- 5. oktober 2016: Policisti so po 323 dneh uradno končali stavko, saj so bili izpolnjeni dogovori iz stavkovnega sporazuma.
- 27. julij 2017: Vlada in sindikati javnega sektorja so podpisali anekse h kolektivnim pogodbam, s katerimi se je uveljavil dogovor o odpravi plačnih anomalij do 26. plačnega razreda. Nekateri sindikati so sicer svoje podpise prispevali naknadno.
- 5. oktober 2017: Poklicni gasilci, nezadovoljni z večmesečnimi pogajanjimi o odpravi anomalij, so na protestnem shodu pred poslopjem vlade zahtevali zvišanje osnovnih plač, že pred tem so zagrozili tudi s stavko.
- 30. november 2017: Začetek stavke na agenciji Sova, ki še traja. Med stavkovnimi zahtevami sta primerljivost njihovih plač s policijskimi in kadrovska okrepitev.

- 30. november 2017: Glavni odbor šolskega sindikata Sviz je sprejel odločitev o stavki v vzgoji in izobraževanju, za katero se je nato v decembru opredelilo več kot 37.000 zaposlenih. Stavka bo 14. februarja 2018, med stavkovnimi zahtevami pa so zvišanje osnovnih plač učiteljev ter drugih izobraževalcev od vrtca do univerze, ustrezno vrednotenje razredniškega dela in 1200 evrov bruto regresa za vse zaposlene z minimalno ali nižjo plačo.
- 18. december 2017: Več sindikatov iz pogajalske skupine sindikatov javnega sektorja, ki jo vodi Jakob Počivavšek, je napovedalo stavko za 24. januar 2018: Zahtevajo ustrezno ovrednotenje dela v okviru enotnega plačnega sistema in odpravo še preostalih varčevalnih ukrepov, vključno z osem odstotnim znižanjem plač.
- 21. december 2017: Policijska sindikata sta napovedala začetek stavke zaposlenih v policiji in na ministrstvu za notranje zadeve za 12. februar 2018 ob 7. uri. Prepričani so, da je vlada z aneksom h kolektivni pogodbi za državno upravo, ki ga je s predstavniki sindikatov podpisala poleti po pogajanjih o odpravi plačnih anomalij, enostransko posegla v pravice in vzpostavljena razmerja, dogovorjena s stavkovnim sporazumom iz leta 2016.
- 8. januar 2018: Sindikat poklicnega gasilstva Slovenije je preklical za 10. januar napovedano stavko, stavkovnega odbora še niso razpustili, saj ga ohranjajo do izpolnitve zavez iz stavkovnega sporazuma. Slednji prinaša višje plače vsem operativnim gasilcem.
- 4. december 2018: Napoved stavke v javnem sektorju.
- 7. december 2018: Podpisan sporazum o razreševanju stavkovnih zahtev.
- 4. oktobra 2019: podpisan Stavkovni sporazum, ki bo prispeval k ureditvi razmer glede organizacije dela ter preprečil napovedano stavko na UE Ljubljana.
- 11. januar 2021: začetek stavke Policijskega sindikata Slovenije
- 23. maja 2022: so zaposleni na RTV Slovenija začeli opozorilno stavko, med glavnimi stavkovnimi zahtevami sta bila zagotavljanje novinarske avtonomije in socialni dialog. Podpisniki stavkovnega sporazuma, Koordinacija novinarskih sindikatov RTV Slovenija, Sindikat novinarjev Slovenije in uprava RTV-ja, ugotavljajo, da vsebina sporazuma ureja reševanje stavkovnih zahtev iz napovedi stavke novinarjev in ustvarjalcev RTV Slovenija iz leta 2020.

Zaradi nepreglednosti in neenotnih baz je morda kakšna stavka izpadla.

Sam Fides se pohvali z naslednjimi dosežki (*FIDES*, 2024):

- Sklenitev prve in takrat edine poklicne kolektivne pogodbe za poklic zdravnik in zobozdravnik (14.01. 1994).
- Podpis sporazuma med Vlado RS in FIDES-om po tri tedenski stavki (12.04.1996), ki je določal dinamiko višanja zdravniških plač v obliki zdravniškega dodatka, s čimer naj bi se po predlogu Vlade RS izenačili s plačami sodnikov. Hkrati je bil podpisan tudi prvi aneks h Kolektivni pogodbi za zdravnike in zobozdravnike v RS in bil torej narejen prvi korak k izboljševanju materialnega statusa zdravnikov in zobozdravnikov.
- Podpis drugega aneksa h Kolektivni pogodbi za zdravnike in zobozdravnike v RS (15.04.1998), ki v tretji točki zavezuje soppodpisnike, da se dokončna uskladitev zdravniških plač s sodniškimi opravi s 01.01.2000.
- Podpis tretjega aneksa h Kolektivni pogodbi za zdravnike in zobozdravnike v RS (06.10.2000), katerega prvi del se je začel uporabljati od 01.01.2000, realizacija drugega dela je bila vezana na sprejem nove kolektivne pogodbe za zdravnike in zobozdravnike, ki je vlada Antona Ropa in ministra Dušana Kebra nista hotela podpisati.
- Leta 2002 je prišlo do zamrznitve plač vsem javnim uslužbencem, razen šolstvu. Takrat so se začela pogajanja o Zakonu o sistemu plač v javnem sektorju in Kolektivni pogodbi za javni sektor. Bili smo edini sindikat javnega sektorja, ki je takim rešitvam plačnega sistema vseskozi nasprotoval. Zamrznitev plač je trajala do zaključka pogajanj leta 2008. Tekom pogajanj, v letu 2004 smo prisilili Vlado RS v dogovor, ki je pomenil realizacijo evropske direktive o delovnem času (15.07.2004 podpisan Dogovor o reševanju odprtih vprašanj, sklenjen med Ministrstvom za zdravje RS, Zdravniško zbornico Slovenije in Fidesom). Ta dogovor je zagotavljal odpravo dežurstva kot posebnega delovnega pogoja. Do takrat prisotnost v javnem zdravstvenem zavodu v času dežurstva ni štelo v delovni čas. Dogovor je uredil zagotavljanje neprekinjenega zdravstvenega varstva in zagotavljanje počitkov zdravnikov. Najpomembnejši dosežek je, da se 24 urno neprekinjeno zdravstveno varstvo zagotavlja v okviru polnega delovnega časa ali dela preko polnega delovnega časa. Ves čas, ko je zdravnik prisoten v zavodu šteje v delovni čas in se vrednoti kot delo v okviru polnega delovnega časa, ure preko polnega delovnega časa pa se vrednotijo kot nadurno delo. Dogovor je uredil tudi vprašanje stalne pripravljenosti, na osnovi česar se lahko zdravnik in zobozdravnik razporedi v stalno pripravljenost le s soglasjem zdravnika. Zdravnika, ki takšnega soglasja ne da, zavod ne sme oškodovati ali kako drugače diskriminirati. V primeru nezmožnosti zagotavljanja nujne medicinske pomoči lahko delodajalec razporedi zdravnika v stalno pripravljenost z enostranskim aktom največkrat 8-krat mesečno v obdobju 6-ih mesecev.
- 11.06.2008 je bil podpisan Posebni tarifni del Kolektivne pogodbe za zdravnike in zobozdravnike v RS zaradi realizacije Zakona o sistemu plač v javnem sektorju. Prvič se je zgodilo, da ima neka poklicna skupina tarifni del urejen v poklicni kolektivni pogodbi. Z ozirom na to, da smo med pogajanj o Kolektivni pogodbi za javni sektor imeli kot nasprotnike, ne samo Vlado RS, temveč tudi večino drugih sindikatov javnega sektorja, se je zdel izplen teh dolgotrajnih pogajanj, ki bi ob dobri volji tako Vlade RS kot sindikatov lahko bila končana v enem, ne pa šestih letih. Uspeli smo preprečiti, da bi bil zdravnik specialist apriorno uvrščen v 41. plačni razred. Vztrajali smo na 45. plačnem razredu. Končno smo po grožnji s stavko uspeli doseči kompromis, po katerem je

uvrstitev odvisna od dolžine specializacije. Zdravniški dodatek, ki je bil v povprečju enak zdravniškemu količniku za osnovno plačo, je v tem tarifnem delu postal del plače. Tako so se bistveno zvišali vsi dodatki za delo v manj ugodnem delovnem času in drugi dodatki, ki so bili vezani na višjo osnovo. Uspelo nam je da se kot del osnovne plače upoštevajo tudi dodatki za delo v težkih delovnih pogojih (PPD-ji), ki večajo plačo med 8% (PPD3) in 20% (PPD1). Ni nam uspelo prepričati Vlado RS, da bi umaknila strop najvišjega plačnega razreda za javne uslužbence, je pa Vlada RS dvignila strop iz 55. plačnega razreda na 57. plačni razred. V primeru odprave stropa bi zdravniki ob vseh napredovanjih z npr. PPD 1, bili v 60. plačnem razredu. Žal je praktično istega leta, ko naj bi bil uveljavljen nov plačni sistem nastopila gospodarska kriza v Evropi in od takrat naprej samo s težavo branimo to kar smo v preteklosti dosegli. Realno dejstvo je da smo s podpisom tretjega aneksa h Kolektivni pogodbi za zdravnike in zobozdravnike v RS (06.10.2000) dosegli povprečne plače v RS razmerje do povprečne zdravniške plače 1: 2,8, pred stavko leta 1996, je bilo razmerje 1: 1,4.

- Leta 2010 so Vlado RS zmotili prihodki zdravnikov in zobozdravnikov iz naslova zagotavljanja nujne medicinske pomoči, zlasti zdravnikov v najvišjih plačnih razredih, ki to pomoč nudijo ob nedeljah in praznikih. Vlada RS je predlagala spremembo Zakona o sistemu plač v javnem sektorju in sprejela pravilnik o zagotavljanju nujne medicinske pomoči, vse s ciljem, da delo zdravnikov v dežurstvo ne bi bilo plačano od doseženega plačnega razreda, temveč od plačnega razreda dežurnega delovnega mesta, ki bi bilo v globalu za zdravnika v času delovne kariere ovrednoteno bistveno slabše. Ker ministrstvo za zdravje ni upoštevalo naših argumentov, je večina zdravnikov in zobozdravnikov, ki zagotavljajo neprekinjeno nujno medicinsko pomoč, umaknila soglasja za dodatno delo preko polnega delovnega časa. Po tednu dni dogovarjanj (zdravniki takrat nismo stavkali kot se je govorilo v javnosti, temveč delali kot večina javnih uslužbencev – 40+ 8 ur) smo podpisali sporazum (08.09.2010), ki določa, da se zagotavljanje nujne medicinske pomoči plačuje iz doseženega plačnega razreda zdravnika, lahko pa tudi iz plačnega razreda dežurnega delovnega mesta vendar samo s pisnim soglasjem zdravnika.
- Leta 2012 je Vlada RS v okviru ukrepov na področju plač, povračil in drugih prejemkov v javnem sektorju za uravnoteženje javnih financ hotela znižati število dni dopusta vsem javnim uslužbencem na maksimalno 32 dni. Vladno pogajalsko skupino smo povabili na FIDES in jo očitno prepričali, da je tak ukrep nesprejemljiv, saj mnogo javnih uslužbencev, ne samo zdravnikov, dela v takšnih delovnih pogojih, da jim pripada več dopusta, kar je bilo zapisano tudi v dogovoru, podpisanim 10.05.2012. Dogovor določa, da zaposlenim pripada največ 35 dni letnega dopusta iz naslova delovne dobe, zahtevnosti dela, starosti ter socialnih in zdravstvenih razmer, iz naslova posebnih pogojev dela, ki izhajajo iz specifičnosti posameznih dejavnosti oziroma poklicev se javnemu uslužbencu lahko določi še največ 15 dni dodatnega dopusta.
- Od 2012 dalje so se vrstile menjave ministrov za zdravje tako hitro, da praktično nismo imeli sogovornika. V tem času smo zdravniške organizacije pripravile analizo zdravstvenega sistema in predlagale nabor rešitev v okviru sprememb zakonov in podzakonskih aktov in ga predstavile javnosti v Domus Medica, kajti zavedamo se da brez sprememb v zdravstvu ne bo niti novega denarja, potrebnega za sledenje svetovni medicini, pa tudi izboljšanju plač zdravnikov in zobozdravnikov, ki so v povprečju od leta 2000 do danes padle za 30% v razmerju do povprečne plače. V sodelovanju s sopolisniki kolektivne pogodbe in sindikatom DENS smo pripravili predlog nove Kolektivne pogodbe za zdravnike in zobozdravnike v RS, realizacija te pa zahteva tudi spremembo Zakona o sistemu plač v javnem sektorju z odpravo stropa v 57. plačnem razredu. Pomemben del kolektivne pogodbe so standardi in normativi za delo zdravnikov in zobozdravnikov, objavljeni v Modri knjigi standardov in normativov zdravnikov in zobozdravnikov.
- Ker eno leto od vložitve predloga sprememb in dopolnitev Kolektivne pogodbe za zdravnike in zobozdravnike v RS v septembru 2015 pogajanja, ki so se začela z večmesečnim zamikom, niso obrodila sadov se je po odločitvi Glavnega odbora FIDES, ki se je junija 2016 preoblikoval v Glavni stavkovni odbor, 08. novembra 2017 začela splošna zdravniška stavka. Tekom pogajanj o stavkovnih zahtevah je bila na podlagi dveh podpisanih sporazumov (novembra 2016 in marca 2017) in podpisanih aneksov h Kolektivni pogodbi za zdravnike in zobozdravnike v RS stavka začasno zamrznjena do oktobra 2017. Ključna pridobitev stavkovnih aktivnosti je uveljavitev standardov in normativov za delo zdravnikov in zobozdravnikov kot so zapisani v Modri knjigi, odprava anomalij pri vrednotenju delovnih mest zobozdravnikov ter zdravnikov specialistov ne glede na dolžino specializacije ter uvedba zahtevnejših delovnih mest zdravnikov in zobozdravnikov. Vlada se je v pogajanjih o stavkovnih zahtevah zavezala zagotoviti možnost variabilnega nagrajevanja za vse tiste zdravnike in zobozdravnike na področjih, kjer standardov in normativov ni možno takoj v celoti implementirati. Vlada je tudi razveljavila sporen pravilnik, ki je narekoval merjenje obremenitev in primerjave dela zdravnikov in ostalih zaposlenih v zdravstvu, ki se vključujejo v zagotavljanje neprekinjenega zdravstvenega varstva ter spremenila pravilnik glede plačevanja zaposlenih v zdravstvu za delo po podjemnih pogodbah. Del stavkovnih zahtev, ki se nanaša na spremembe Zakona o sistemu plač v javnem sektorju in drugih predpisov, k čemur se je Vlada v podpisanih sporazumih zavezala, da bo sprožila zakonodajni postopek, še ni rešen.

Sklep

V prispevku smo raziskali, kako se je razvijalo sindikalno gibanje na slovenskem. Poudarek je na stavkah v zdravstvu. Če so podatki za predvojno obdobje slabi, pa imamo več podatkov za povojno obdobje in še toliko bolj za obdobje po osamosvojitvi.

Ne glede na različne razvojne stopnje, je bilo sindikalno gibanje od svojih začetkov do leta 1941 ključni dejavnik v boju delavstva proti kapitalu. Pojav sindikalnih organizacij je omogočil delavcem, da so se organizirano borili za svoje pravice in boljše življenjske pogoje, kar je imelo dolgoročen vpliv na družbenopolitični razvoj v Sloveniji. Stavke v socialistični Sloveniji so bile pomemben fenomen, ki je razkrival napetosti med ideološkimi načeli socialistične družbe in realnostjo delavskega življenja. Kljub uradnemu nasprotovanju stavkam so te postale izrazito sredstvo izražanja nezadovoljstva delavcev in odraz širših družbenopolitičnih problemov (Hadalin, 2020). Analiza stavk skozi različna obdobja socialistične Jugoslavije nam omogoča boljše razumevanje kompleksnosti in dinamike družbenega razvoja v tem času.

Ali lahko odgovorimo na zastavljeno raziskovalno vprašanje v uvodu »Ali lahko stavke sindikata FIDES povezujemo z politično motiviranim dejanjem?« Praviloma bi bilo članstvo v sindikatu, kot je FIDES, in politični stranki, precej neobičajno, saj so sindikati običajno neodvisne organizacije, ki zastopajo delavske interese, medtem ko politične stranke sledijo svojim političnim agendam in ciljem. Vendar pa v nekaterih situacijah lahko posamezniki delujejo v obeh vlogah, v sindikatu in politični stranki, čeprav bi to lahko povzročilo morebitne konflikte interesov ali zaznane konflikte interesov.

V primeru zdravnikov, ki so bili hkrati člani FIDES-a, sindikata zdravnikov, ter istočasno člani ene izmed desnih strank (NSI, SDS-a), bi lahko to pomenilo, da so se posamezniki identificirali z določenimi političnimi in sindikalnimi stališči. Vendar pa to ne pomeni nujno, da je celoten sindikat ali politična stranka delovala v skladu s specifičnimi interesi posameznih članov.

Pomembno je razumeti, da so zdravniški sindikati, kot je FIDES, pogosto zelo specializirane organizacije, ki se osredotočajo na specifične interese in vprašanja, povezana z zdravstvenim sektorjem in delovnimi pogoji zdravnikov. Članstvo v politični stranki pa lahko izhaja iz širših političnih prepričanj ali ciljev posameznika. V vsakem primeru je treba obravnavati specifične okoliščine in kontekst, ki vplivajo na delovanje posameznikov in organizacij ter njihovo morebitno članstvo v sindikatih in političnih strankah.

Zdravniki so pogosto predstavljeni kot predstavniki kapitala in se bolj identificirajo z desnimi strankami. To je posledica več dejavnikov. Zdravniki običajno prejema višje plače v primerjavi z mnogimi drugimi poklici v javnem sektorju. Višji dohodki jih pogosto postavljajo v družbeni razred, ki bolj podpira ekonomske politike desnih strank, ki zagovarjajo nižje davke in manjše državno vmešavanje v gospodarstvo. Mnogi zdravniki poleg dela v javnem sektorju delujejo tudi v zasebnem sektorju. Desne stranke pogosto podpirajo širjenje zasebne iniciative in privatizacijo, kar je v skladu z interesi tistih zdravnikov, ki delujejo v zasebni praksi. Desne stranke običajno podpirajo politike, ki spodbujajo podjetništvo in zmanjšujejo regulacijo, kar je lahko v interesu zdravnikov, ki želijo imeti večjo svobodo pri upravljanju svojih praks. Zdravniki cenijo visoko stopnjo avtonomije pri svojem delu, kar je pogosto podprto s strani desnih strank, ki zagovarjajo manj birokracije in večjo samostojnost strokovnjakov.

Primeri v Sloveniji:

- Sindikat FIDES: Sindikat zdravnikov in zobozdravnikov Slovenije, znan kot FIDES, se pogosto osredotoča na izboljšanje delovnih pogojev in plač zdravnikov. Njihove zahteve vključujejo tudi večjo profesionalno avtonomijo, kar je skladno z desno politično agendo.
- Politične povezave: V preteklosti so bili nekateri predstavniki zdravniškega sindikata povezani z desnimi političnimi strankami, kar odraža skupne interese in vrednote, kot so ekonomska liberalizacija in zmanjšanje vladnega nadzora.
- Reakcije na vladne ukrepe: Med vlado, ki jo vodijo desne stranke, in zdravniškimi sindikati je pogosto manj konfliktov, saj desne vlade praviloma sprejemajo politike, ki so v skladu z interesi zdravnikov, kot so povečanje sredstev za zdravstveni sektor in podpora zasebni zdravstveni praksi.

Zdravniki kot visoko izobražena in pogosto dobro plačana skupina z močno strokovno avtonomijo in interesi v zasebnem sektorju se tako pogosteje identificirajo z desnimi političnimi strankami, ki podpirajo njihove ekonomske in profesionalne cilje.

Viri in literatura:

- Abdelkader, M., & Macmillan, J. F. (1990). The effect of a nurses' industrial action on psychiatric hospital admissions. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 25, 154–158.
- Adascalitei, D., & Muntean, A. (2014). *When striking works: the case of unions in the healthcare sector in Romania*. September, 1–22.
- Adăscăliței, D., & Muntean, A. (2014). *When striking works: the case of unions in the healthcare sector in Romania*.
- Aldcroft, D. H., & Oliver, M. J. (2017). *Trade unions and the economy: 1870–2000*. Routledge.
- Arun, M., Bankura, B. S., Senthilkumaran, S., Sandeep, M., Rao, P. P. J., & Menezes, R. G. (2011). The Recent Doctors' Strikes in India: A Point of View. *Medico-Legal Journal*, 79, 129–134.
- Belmar, R., & Sidel, V. W. (1975). An International Perspective on Strikes and Strike Threats by Physicians: The Case of Chile. *International Journal of Health Services*, 5, 53–64.
- Bilo je pred 30 leti, 10.10.1991: Pričela se je splošna stavka zdravstvenega osebja. Protestniki: »Hočemo Janšo za ministra«. (2021, oktober 10). *prava.si*.

29. Bohinc, R. (2000). *Nova delovna razmerja: kolektivna delovna razmerja in pogodba o zaposlitvi*. Fakulteta za družbene vede.
30. Bratlid, D. (2002). [Nurses on strike, waiting lists and waiting time at a regional hospital]. *Tidsskrift for den Norske laegeforening : tidsskrift for praktisk medicin, ny raekke*, 122 24, 2362–2366.
31. Brophy, S. A., Sriram, V., Zong, H., Andres, C., Mawyin, M. P., & Lakshmi, N. G. (2023). *Heroes on strike: Trends in global health worker protests during COVID-19*.
32. Dhali, A. (2009). Politics, Pollyannas and Health. *South African Journal of Bioethics and Law*, 2, 2–3.
33. Edgerton, W. F. (1951). The strikes in Ramses III's Twenty-ninth year. *Journal of Near Eastern Studies*, 10(3), 137–145.
34. Elleneweig, A. Y. (1987). Modern dilemmas in health care—the Israeli doctors' strike. *Industrial Relations Journal*, 18, 117–129.
35. Essex, R. (2023). A deliberative framework to assess the justifiability of strike action in healthcare. *Nursing ethics*, 9697330231183076.
36. Essex, R., Ahmed, S., Elliott, H. K., Lakika, D. M., Mackenzie, L., & Weldon, S. M. (2022). The impact of strike action on healthcare delivery: A scoping review. *The International journal of health planning and management*.
37. Essex, R., Ahmed, S., Elliott, H., Lakika, D., Mackenzie, L., & Weldon, S. M. (2023). The impact of strike action on healthcare delivery: A scoping review. *V International Journal of Health Planning and Management* (Let. 38, številka 3, str. 599–627). <https://doi.org/10.1002/hpm.3610>
38. Essex, R., & Weldon, S. M. (2022). The justification for strike action in healthcare: A systematic critical interpretive synthesis. *Nursing Ethics*, 29, 1152–1173.
39. Feldstein, P. J. (1990). An economic perspective on health politics and policy. *The Quarterly review of economics and business*, 30 4, 117–135.
40. FIDES. (2023). <https://sindikatifides.si/>
41. Foley, E. P. (2010). *The Evolution of Health Care Decision-Making: The Political Paradigm and Beyond*.
42. Goic, A. G. (1996). La huelga medica y del sector salud: una perspectiva etica. *Revista Medica De Chile*, 124, 873–879.
43. Graham, S. (2023). The NHS is under siege and ambulance workers need pay justice. *BMJ*, 380.
44. Hadalin, J. (2020). V Jugoslaviji ne poznamo stavk, imamo pa nekaj prekinitev dela: stavke v socialistični Sloveniji . V I. Lazar, A. Panjek, & J. Vinkler (Ur.), *Mikro in makro: pristopi in prispevki k humanističnim vedam ob dvajsetletnici UP Fakultete za humanistične študije* (str. 293–311). Založba Univerze na Primorskem .
45. Irimu, G., Ogero, M., Mbevi, G., Kariuki, C., Gathara, D., Akech, S., Barasa, E., Tsofa, B., & English, M. (2018). Tackling health professionals' strikes: an essential part of health system strengthening in Kenya. *BMJ global health*, 3(6), e001136.
46. Kaabwe, E. S. M. (2003). *The Industrial Relations and Professional Tension*.
47. Kaguthi, G. K., Nduba, V., & Adam, M. B. (2020). The impact of the nurses', doctors' and clinical officer strikes on mortality in four health facilities in Kenya. *BMC health services research*, 20, 1–10.
48. Kaufman, B. E. (2006). The global evolution of industrial relations: Events, ideas, and the IIRA. *ILR Review*, 59(3), 496–505.
49. Kavčič, B., Lukan, A., Mesner-Andolšek, D., & Čibron-Kodrin, A. (1991). *Stavke* (1. natis, Let. 5). Znanstveno in publicistično središče.
50. Kruchko, J. G., & Fries, J. (1984). Hospital strikes: complying with NLRA notice requirements. *Employee relations law journal*, 9 4, 566–579.
51. Li, Y., & Ng, J. (2021). Moral Dilemma of Striking: A Medical Worker's Response to Job Duty, Public Health Protection and the Politicization of Strikes. *Work, Employment and Society*, 36, 967–976.
52. Lohrmann, G. M. (1989). Contingency plan useful to hospitals facing labor strikes. *Healthcare financial management : journal of the Healthcare Financial Management Association*, 43 9, 56–60.
53. Marchington, M. (1988). Conflict, collaboration and commitment in British industrial relations. *European Management Journal*, 6, 61–66.
54. Mcquoid-mason, D. (2018). What should doctors and healthcare staff do when industrial action jeopardises the lives and health of patients? *South African medical journal = Suid-Afrikaanse tydskrif vir geneeskunde*, 108 8, 634–635.
55. Nachemson, A. (2021). Medics in Myanmar on strike against military amid COVID-19 crisis. *Al Jazeera*, 3.
56. Novak, J. (1992). Sindikalno pravo: Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 1992: Mitja Novak, Rudi Kyovsky, Ilja Jurančič . V *Podjetje in delo* (Let. 18, številka 3, str. 257–259).
57. Pollard, T. K. (2002). Politics is undermining health care. *British journal of community nursing*, 7 2, 60.
58. Pozeb, S. (2005). Pomanjkljivosti pravne ureditve pravice do stavke v Sloveniji . V *Dignitas* (Številka 28, str. 13–32).
59. Stanojević, M. (2001). Konec dolgega stavkovnega vala v Sloveniji. *Teorija in praksa*, 38(5), 805.
60. Stanojević, M. (2015). Sindikalne strategije v obdobju krize. *Teorija in praksa*, 52(3), 394–416.
61. Stevenson, H. M., Williams, A. P., & Vayda, E. (1988). Medical politics and Canadian Medicare: professional response to the Canada Health Act. *The Milbank quarterly*, 66 1, 65–104.
62. Stiplovšek, M. (1989). *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na slovenskem: od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije, 1868-1945* (Let. 7). Zal. Obzorja.
63. Svetlik, I., Zupan, N., Stanojević, M., Možina, S., Kohont, A., & Kase, R. (2009). *Menedžment človeških virov*. Fakulteta za družbene vede.
64. Swint, J. M. (1984). Collective Bargaining in Not-For-Profit Hospitals: A Model and Its Implications for the Likelihood of. *Southern Economic Journal*, 51, 24.
65. Taylor, B. W. K., & Chan, M. Y. I. (2022). A strike in the time of COVID-19 pandemic: The 2020 health workers' dispute in Hong Kong. *The Journal of Industrial Relations*, 64, 711–733.
66. Turner, H. A. (2022). *Trade union growth, structure and policy: a comparative study of the cotton unions*. Routledge.
67. Ustava Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99, 75/16 – UZ70a in 92/21 – UZ62a), (1991).
68. Zakon o zdravniški službi (ZZdRS), (1999).
69. Zakon o zdravstveni dejavnosti (uradno prečiščeno besedilo) (ZZDej-UPB1), (2004).
70. Zakon o stavki (ZStk), Pub. L. No. 23/91 (1991).
71. Van der Linden, M. (2004). The "globalization" of labor and working-class history and its consequences. *International labor and Working-class History*, 65, 136–156.
72. Venkata, P. M. (2015). *The Role of The Strikes in Industrial Relations*.
73. Vodovnik, Z. (2009). *Poglavja iz delovnega in socialnega prava:(študijsko gradivo)*. Evropska pravna fakulteta.
74. Vodovnik, Z. (2014). *Pravni temelji delovnih in socialnih razmerij*. IUS Software, doo, GV Založba.
75. Vrhovec, P. (2003). *Bili smo na ulicah: 1991-2003* (str. 64). Zveza svobodnih sindikatov Slovenije .
76. Widgery, D. (1976). Unions and Strikes in the National Health Service in Britain. *International Journal of Health Services*, 6, 301–308.

